

ISSN 1993-0240

**Випуск 1 (95)
січень – березень
2020 рік**

**Науковий
журнал**

ВІСНИК

***Тернопільського національного
економічного університету***

**Тернопіль
ТНЕУ
2020**

ВІСНИК
Тернопільського національного
економічного університету

Науковий журнал
Заснований у травні 1996 р.
Виходить чотири рази на рік

The HERALD
of Ternopil National
Economic University
The Scientific Magazine
Founded on May 1996

Випуск 1 (95)
січень – березень
2020

Затверджено рішенням Вченої
ради THEU, протокол № 7
від 26 лютого 2020 р.

Issue 1 (95)
January-March
2020

Зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання (Бюлетень ВАК України. – 1998. – № 2. – С. 44, Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 11. – С. 12).

Затверджено постановою президії ВАК України від 09.03.2016 р. № 241

Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 051; 071; 072; 073; 075; 076; 281; 232. Наказ МОН України від 16.12.2019 р. № 1643.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 12265-1149пр від 1 лютого 2007 р.

Науковий журнал «Вісник Тернопільського національного економічного університету» розміщено в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Index Copernicus, Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), International Citation Index Of Journal Impact Factor & Indexing (ICI), HBUV, CrossRef.

Головний редактор

Задорожний Зеновій-Михайло, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора:

Мельник Алла, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Дерій Василь, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Хорунжак Надія, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Редакційна колегія:

Борисова Тетяна, д. е. н., доцент, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Буяк Леся, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Желюк Тетяна, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Зварич Роман, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Кириленко Ольга, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Кнейслер Ольга, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Крисоватий Андрій, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Лободіна Зоряна, д. е. н., доцент, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Монастирський Григорій, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Муравський Володимир, д. е. н., доцент, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Рожелюк Вікторія, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Семанюк Віта, д. е. н., доцент, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Сковронська Агнешка, д. габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща

Сохацька Олена, д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна

Штандо Анжей, д. габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща

Електронний варіант журналу в Інтернеті:
<http://www.visnykj.tneu.edu.ua/index.php/visnykj>
<http://www.visnykj.tneu.edu.ua/index.php/htneu>
<http://www.irbis-nbu.gov.ua>

ISSN-L 1993-0240 (print).

ISSN 2706-8765 (online).

© THEU, 2020

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Григорій ЖУРАВЕЛЬ, Микола ШИНКАРИК

Окремі аспекти підвищення
конкурентоспроможності системи вищої освіти 7

Лідія ШИНКАРУК, Юрій ВЛАСЕНКО, Вадим ГЕРАЩЕНКО

Сучасні проблеми розподілу доходів і ринку праці
в контексті інклюзивного зростання 21

Марина ЧОРНА, Роман БУГРИМЕНКО, Остін ЗОНВИРЕ

Обґрунтування стратегічних засад з утворення
вільного від конкуренції простору на вітчизняному споживчому ринку 33

Юрій ГРІНЧЕНКО

Концепція екосистеми авіаційної галузі 46

Віктор МАСЛЕЙ

Сутність та зміст єдиної державної системи цивільного захисту 58

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Зоряна ЛОБОДИНА, Василь ДЕМ'ЯНИШИН, Тетяна КІЗИМА

Організаційно-методичні засади вдосконалення планування
видатків бюджету держави на соціальний захист сімей з дітьми 69

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Вікторія АДАМИК, Дарина РОЖНЯТОВСЬКА

Актуальні питання міжнародної економічної діяльності
українських автоперевізників вантажів у контексті євроінтеграції 86

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Олеся МАРТИНЮК, Степан ПОПІНА, Сергій МАРТИНЮК

Імовірнісне моделювання результатів економічної
діяльності як функції випадкових величин 102

Ольга ДЯКІВ, Дмитро ШУШПАНОВ, Вадим ПОШЕЛЮЖНИЙ

Розвиток економіки знань в організації, яка самонавчається 113

Ганна ТЕМЧЕНКО, Катерина АСТАФ'ЄВА, Ольга БОНДАРЧУК
Стратегія маркетингу як інструмент управління конкурентоспроможністю 126

Юлія МИКИТЮК
Управління реалізацією інноваційно-інвестиційних
проектів у житловому будівництві 134

ОБЛІК І АУДИТ

Володимир ОСМЯТЧЕНКО, Катерина ПІНЧУК
Удосконалення контролю будівельно-монтажних робіт 148

Оксана КУНДРЯ-ВИСОЦЬКА
Організаційні та методичні аспекти диференціації функціонального
завантаження в «обліковій системі координат» 158

Валентина ЯСИШЕНА
Проблеми обліку і звітності нематеріальних
активів через призму методів бухгалтерського обліку 171

Ольга ПУГАЧЕНКО
Удосконалення організації процесу матеріального забезпечення
через інтеграцію обліку з іншими функціями управління 187

Анна ГРИЦИШИН
Облік збутової діяльності в умовах розмежування
логістичних і маркетингових процесів 200

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Оксана ШИМАНСЬКА
Радикальне переосмислення економіки бідності в дослідженнях А. Банерджі,
Е. Дюфло, М. Кремера (Нобелівська премія з економіки 2019 року) 213

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Алла МЕЛЬНИК
Конкурентна взаємодія суб'єктів господарювання:
сучасні особливості та форми 226

До відома авторів «Вісника ТНЕУ» 231

CONTENTS

NATIONAL AND REGIONAL ECONOMY

Hryhoriy ZHURAVEL, Mykola SHYNKARYK Some aspects of improving the competitiveness of higher education	7
Lidia SHYNKARUK, Yurii VLASENKO, Vadym GERASHCENKO Modern problems of income and labor market distribution under inclusive growth	21
Marina CHORNA, Roman BUHRIMENKO, Austin ZONWIRE Rationale for a strategic framework to create a competitive space in the domestic consumer market	33
Yurii HRINCHENKO Ecosystem concept of the aviation industry	46
Victor MASLEY Essence and content of a universal civil protection system	58

FINANCE AND CREDIT

Zoryana LOBODINA, Vasyl DEMIANYSHYN, Tatiana KIZYMA Organizational and methodological bases for improving the planning of state budget expenditure on the social protection of families with children	69
---	----

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Viktoriia ADAMYK, Daryna ROZHNIATOVSKA Important issues of international economic activity of Ukrainian cargo carriers under european integration	86
---	----

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Olesya MARTYNIUK, Stepan POPINA, Serhii MARTYNIUK Probabilistic modelling of the results of economic activity as a function of random values	102
Olga DYAKIV, Dmytro SHUSHPANOV, Vadim POSHELYUZHNY Knowledge economy in a self-learning organization	113

Hanna TEMCHENKO, Kateryna ASTAFIEVA, Olga BONDARCHUK The strategy of marketing as a tool of competitiveness management	126
--	-----

Yuliia MYKYTYUK Management of innovative investment projects in housing construction	134
--	-----

ACCOUNTING AND AUDIT

Volodymyr OSMYATCHENKO, Kateryna PINCHUK Improvement of control of construction and installation works	148
--	-----

Oksana Kundrya-Vysotska Organizational and methodological aspects of differentiation of functional loading in the «accounting coordinate system»	158
--	-----

Valentyna YASYSHENA Problems of accounting and reporting of intangible assets through accounting methods	171
--	-----

Oliha PUHACHENKO Improvement of the process of material support through integration of accounting with other managerial functions	187
---	-----

Anna HRYTSYSHYN Accounting for sales activities in the context of the separation of logistics and marketing processes	200
---	-----

A RETROSPECTIVE VIEW OF WORLD ECONOMIC STUDIES

Oksana SHYMANSKA Radical rethinking of the economics of poverty in research by A. Banerjee, E. Duflo, M. Kremer (2019 Nobel Prize in Economic Sciences)	213
---	-----

REVIEW AND BIBLIOGRAPHY

Alla MELNYK Competitive interaction of business entities: current features and forms	226
--	-----

Useful Information for the authors	231
------------------------------------	-----

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 378.014.61:37.014.543

JEL Classification: I23; J38; J62

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.007>

Григорій ЖУРАВЕЛЬ,

кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри обліку і оподаткування,
Тернопільський національний економічний університет,
46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а
E-mail: zhuravelhp@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6521-346X>

Микола ШИНКАРИК,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
перший проректор,
Тернопільський національний економічний університет,
46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11
E-mail: shynkaryk_m@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8191-8953>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Журавель Г., Шинкарик М. Окремі аспекти підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 7–20. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.007>

Zhuravel H., Shynkaryk M. (2020). Okremi aspekty pidvyshennia konkurento-spromozhnosti systemy vyshchoi osvity [Some aspects of improving the competitiveness of higher education]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 7–20. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.007>

Анотація

Вступ. Зміни, що відбуваються в суспільстві, зосереджені на пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, вдосконалення виробничих відносин для більш результативного розвитку продуктивних сил. Важливою проблемою на цьому шляху є дефіцит фінансових ресурсів. Як відомо, додаткові фінансові інвестиції полягають у збільшенні державних доходів або

© Григорій Журавель, Микола Шинкарик, 2020.

у зменшенні витрат. Результати дослідження вказують на те, що владні структури більше уваги приділяють другому варіанту пошуку фінансових резервів. Щороку зменшуються джерела фінансування науки і освіти, що зумовлює зниження конкурентоспроможності вищої освіти та її випускників. Вирішення проблем у науково-освітній галузі проводиться шляхом адміністративного ухвалення заходів, спрямованих на згортання наукових досліджень та обмеження доступу молоді до навчання в університетах, хоча світовий досвід вказує на те, що конкурентоспроможність країн світу у XXI ст. визначатиметься виключно, рівнем кваліфікації робочої сили, а для забезпечення збереження світового лідерства Японія прагне впровадити для своєї молоді обов'язкову вищу освіту.

Мета дослідження – обґрунтувати роль вищої освіти у забезпеченні сталого розвитку національної економіки, а також сформулювати перспективні напрямки підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти України.

Результати. Підтверджено висновок про те, що розвиток системи вищої освіти є важливим чинником розбудови національної економіки в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів. Охарактеризовано сучасний стан, встановлено стримуючі фактори поступального розвитку вищої освіти. Окреслено пріоритетні напрямки розвитку вищої освіти та підвищення конкурентоспроможності випускників на ринку праці. Звернуто увагу, що генерація нових знань, їхня комерціалізація у вигляді товарних, технологічних та інших інновацій дедалі більше залежить від інтелектуального потенціалу інститутів вищої освіти. Встановлено, що рівень зайнятості населення залежить від рівня освіти. Зазначено, що розвиток вищої освіти є важливим показником не лише економіки, а й гармонізації відносин «людина – суспільство». Підтверджено висновок, що індустріальне суспільство для свого розвитку потребує не декількох талановитих людей, а високого рівня освіти всього населення. Доведено, що якість підготовки фахівців потребує тісної співпраці між зацікавленими учасниками навчального процесу: академічною спільнотою ЗВО, роботодавцями, випускниками та студентами. Встановлено, що відсутність єдиної методики визначення ціни на послуги приводить до фальшування конкурсної ситуації під час вступу абітурієнтів до ЗВО. Показано, що в Україні наявна проблема хронічного недофінансування необхідних видатків діяльності ЗВО, що є причиною зниження якості освітніх послуг. Запропоновано використовувати важелі диференційованого розподілу бюджетних коштів між ЗВО залежно від виконання ними доведених показників діяльності, а також диверсифікувати джерела надходжень.

Перспективи. Подальші дослідження проблем розвитку конкурентоспроможності національної системи вищої освіти необхідно проводити у напрямку обґрунтування ролі вищої освіти у сталому розвитку національної економіки, збільшення фінансування на утримання і розвиток, підвищення внутрішньої та міжнародної мобільності студентів і науково-педагогічного персоналу; забезпечення можливості для викладачів якісного підвищення кваліфікації, а для випускників надання гарантії на перше робоче місце; розвитку альтернативних джерел фінансування надання освітніх послуг; вивчення зарубіжного досвіду розвитку вищої освіти.

Ключові слова: бюджетне фінансування, самофінансування, консолідовані зусилля, якість навчання, мобільність, знання, інтелектуальний потенціал, інтеграція, глобалізація, інновацізація економіки.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 2, бібл.: 14.

Abstract

Hryhoriy ZHURAVEL, Mykola SHYNKARYK

SOME ASPECTS OF IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION

Introduction. *Changes in society are focused on finding ways to improve the competitiveness of the domestic economy, improve industrial relations for more effective development of productive forces. One of the key problems is a lack of financial resources. As it is known, additional financial investments lie in increase of government revenues or in reducing expenditures. Results of the research show that the authorities pay more attention to the latter option of searching for financial reserves. Sources of science and education funding are constantly decreasing. This leads to the decreased competitiveness in higher education and its graduate numbers. Problem solving in the scientific and educational area is carried out by taking measures by administration, which are aimed at curtailing scientific research and limiting the access to study at universities for young people. While world experience indicates that the competitiveness of countries in the 21st century will be determined neither by natural nor financial resources, but by the workforce skills. Naturally, Japan, which aspires to world leadership, has announced its readiness to move to compulsory higher education.*

Purpose of the research is to justify the role of higher education in ensuring the sustainable development of the national economy, as well as to formulate prospective directions for improving the competitiveness of the higher education system of Ukraine.

Results. *It is acknowledged the conclusion that the development of the higher education system is an important factor in the development of the national economy in the context of integration and globalization processes. The current state is characterized, restraining factors of the progressive development of higher education are established. The priority directions of higher education development and the increase of graduates competitiveness in the labor market are outlined. It is pointed out that the generation of new knowledge, their commercialization in the form of product, technological and other innovations is increasingly dependent on the intellectual potential of higher education institutions. It is established that the employment rate depends on the level of education. It is noted that the development of higher education is an important indicator of both the economy and the harmonization of the «human – society» relations. It was confirmed that industrial society needs not only a few talented people, but a high level of education of the whole population for its development. It is proved that the quality of specialists training requires close cooperation between the interested participants of the educational process: the academic community of HEIs, employers, graduates and students. It is established that the lack of a unified methodology for determining the services fees leads to falsification of the competition during the admission process to HEI. It is shown that there is a problem of*

chronic under-financing of the necessary expenditures of the HEIs` activities in Ukraine, which is the reason for the decrease in the quality of educational services. It is proposed to use levers of differentiated allocation of budgetary funds between HEIs depending on their performance in the chosen activity indicators, as well as to diversify the sources of revenue.

Prospects. *Further research of problems of the development of the competitiveness of the national higher education systems should be conducted in the direction of substantiating the role of higher education in the sustainable development of national economy, increasing funding for maintenance and development, rising the internal and international mobility of students, academic and teaching staff; opportunities provision for teachers of qualitative improvement training, and providing guarantees for the first workplace for graduates; development of alternative financing sources for the provision of educational services; highlighting foreign experience of higher education development.*

Keywords: *budget financing, self-financing, consolidated efforts, quality of education, mobility, knowledge, intellectual potential, integration, globalization, innovation of the economy.*

Formulas: 0, fig.: 0; tabl.: 2, bibl.: 14.

Постановка проблеми. Системні перетворення в Україні зумовлюють зміну бачення ролі вищої освіти в державній політиці, вимагають уточнення пріоритетних напрямів її розвитку, а також механізмів її адаптації до сучасних соціально-економічних умов. Це потребує переосмислення підходів до чинної практики регулювання відповідних процесів у сфері вищої освіти, що передбачає їх адаптацію до динамічних умов розвитку інформаційних технологій і використання національного та зарубіжних досвідів, а також врахування світових тенденцій розвитку освітніх та економічних відносин для забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти й економіки.

Нині всі сторони життя українського суспільства знаходяться в кризовому застої і без забезпечення належних умов для розвитку системи освіти вийти з цього становища буде складно. Майбутнє суспільства залежить від того, наскільки якісно вища освіта виконує свої функції. Саме вона готує фахівців, які визначатимуть долю держави, її безпеку, незалежність та добробут через 10–15 років [1].

Сучасний етап трансформації системи вищої освіти характеризується глибокою проникністю в соціальну сферу та економічну діяльність, виходом на глобальні ринки праці, послуг, товарів і капіталу. За таких умов неможливо результативно реформувати систему вищої освіти лише адміністративними методами впливу. Необхідні консолідовані зусилля владних структур усіх рівнів, працедавців, вузівських колективів, населення з урахуванням стану економіки та суспільних потреб.

Проблеми розвитку вищої освіти зумовлені не лише економічною і політичною нестабільністю в суспільстві, посиленням розриву між конституційними гарантіями здобуття доступної та безкоштовної освіти і реальним державним її забезпеченням, а й незавершеністю реформування практично усіх секторів економіки, недостатнім бюджетним фінансуванням і специфікою підготовки кадрів для окремих галузей національної економіки. Тому держава відіграє важливу роль у вирішенні цих

питань та потребує більш ефективного використання наявного і розробки новітнього інструментарію державного регулювання системи підготовки фахівців.

Розбудова інноваційної економіки України залежить від формування інтелектуального потенціалу, якості вищої освіти та результативності системи передачі знань у сфері виробництва, що комплексно впливає на стан конкурентоспроможності економіки, створення високоякісної продукції і сучасних технологічних виробництв, активізацію продуктивної зайнятості, розширення споживчого попиту, підвищення соціальних стандартів тощо.

Перетворення освіти і науки у фактор виробництва водночас із робочою силою, капіталом, природними ресурсами, підприємницькими здібностями, інформацією є особливою прикметою сучасності, де знання посідають основне місце в розвитку суспільства. Посилення ролі вищої освіти привносить кардинальні зміни в соціально-економічні відносини, сприяє переходу виробництва матеріальних благ і послуг в інноваційний вимір, де провідна роль у виробничому процесі зміщується з механічного використання інформації до інтелектуалізації праці на базі використання новітніх знань.

Ураховуючи те, що вища освіта має індивідуальну та суспільну корисність, а також відіграє головну роль в інтелектуалізації інноваційного процесу в галузях економіки, вона також сприяє зацікавленості роботодавців у підготовці високопрофесійних спеціалістів, що займатимуться інноваційною діяльністю.

Актуальність проблеми управління системою вищої освіти (СВО) України посилює необхідність ухвалення на державному рівні стратегії розвитку вищої освіти і системи моніторингу її реалізації. Незважаючи на ухвалення за останні роки низки документів з питань розвитку вищої освіти України, її якості, інтеграції в європейський простір, актуальним є розвиток методологічного апарату виявлення та оцінювання сильних і слабких сторін СВО країни, обґрунтування стратегічних пріоритетів підвищення її конкурентних позицій у глобальному освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль знань у соціогуманітарному розвитку суспільства, інтелектуалізації праці, інноватизації економіки, розвитку освіти в умовах становлення економіки знань, а також шляхи інноваційного розвитку вищої освіти України відображені у працях вітчизняних науковців: В. Базилевича, А. Гальчинського, О. Гринькевич, В. Гейця, А. Гриценка, М. Згуровського, В. Кременя, А. Колота, С. Квіта, О. Кузьміна, Е. Лібанової, В. Лугового, Г. Лопушняк, О. Магути, С. Ніколаєнка, Т. Оболенської, С. Панчишина, Х. Рибчанської, С. Степаненка та ін.

Проблеми, які ще не досліджені. Незважаючи на численну кількість публікацій з запропонованої тематики, у науковій літературі комплексно не розкрито сучасні проблеми, пов'язані з дослідженням взаємозв'язку якості освіти з її державним регулюванням, потребами роботодавців і можливостями ЗВО України. Вивчивши теперішні проблеми з досліджуваної тематики, необхідно зазначити, що вища освіта як особливий вид економічної діяльності й об'єкт управління конкурентоспроможністю (КС) для забезпечення сталого розвитку потребує нового підходу у вирішенні проблем ефективності її функціонування. Обмеженість наукових досліджень з методики моніторингу та аналізу показників і чинників впливу на ефективність управління КС СВО зумовила вибір теми і мети дослідження.

Динамічні зміни у способах вироблення та поширення знань змінюють традиційний характер та конкурентне середовище діяльності національних університетів, потребують від менеджерів вищої освіти інноваційних управлінських рішень, обумовлюють актуальність розроблення нових концепцій і прикладних моделей в управлінні ЗВО.

Україна могла б виступати не лише сферою формування інтелектуального капіталу країни, а й генерувати відповіді на актуальні питання національної безпеки, економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності в умовах розвитку глобалізаційної економіки.

Мета дослідження – обґрунтування напрямків підвищення КС національної СВО в умовах інтеграції в глобальний економічний, освітній і науковий простір. Визначена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- обґрунтувати роль вищої освіти в реалізації цілей сталого розвитку;
- охарактеризувати сучасний стан СВО України;
- визначити чинники впливу на якість підготовки фахівців у ЗВО України;
- окреслити пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Генерація нових знань, їхня комерціалізація у вигляді товарних, технологічних та інших інновацій дедалі більше залежить від інтелектуального потенціалу людських ресурсів та інститутів вищої освіти, що забезпечують їхній розвиток. Встановлено, що рівень зайнятості населення залежить від рівня освіти [2, с. 50].

Серед основних цілей глобального розвитку, визначених ООН у Декларації «Трансформація нашого світу: 2030. Порядок денний для сталого розвитку», стратегічною метою суспільного розвитку в освітній галузі є забезпечення всеохопної і справедливої якісної освіти та забезпечення можливості навчання упродовж усього життя для всіх. Водночас досягнення кожної з інших глобальних цілей, як наприклад: забезпечення переходу до раціональних моделей споживання та виробництва, забезпечення здорового способу життя і сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці, неможливі без активної участі у цих процесах інститутів вищої освіти.

Відповідно до щорічного звіту ООН, конкурентоспроможність країн світу в XXI ст. визначатиметься не природними і навіть не фінансовими ресурсами, а кваліфікацією робочої сили. Невипадково Японія, що претендує на світове лідерство, оголосила про готовність переходу до обов'язкової вищої освіти [3].

Творець сингапурського «економічного дива» Лі Куан Ю. стверджував, що індустріальне суспільство для свого розвитку потребує не декількох талановитих людей, а високого рівня освіти всього населення. Нова лінія поділу в світі пройде між тими, хто володіє знаннями, і тими, в кого їх нема. Тому потрібно вчитися і стати частиною світу, заснованого на знаннях [4].

Розвиток вищої освіти є важливим показником не лише економіки, а й гармонізації відносин «людина – суспільство». Відомий філософ Конфуцій зазначав: якщо будете плани на рік – сійте зерно, на десять років – посадіть дерево, на сто років – дайте знання. Ліберальний реформатор Людвіг Едхард, батько так званого «німецького дива», теж наполягав на вагомій ролі освіти у розвитку суспільства і держави та

категорично виступав проти вилучення освіти з економічних імперативів і потреб. За його задумами, освіта має бути включена в єдину конструкцію економічних реформ [5, с. 22].

Основною метою кожного закладу вищої освіти країни повинна стати великомасштабна діяльність із підвищення освітнього рівня нації, оскільки незворотність реформ можлива тільки при підготовці не менше 25% працездатного населення до нових соціально-економічних умов [6, с. 18].

Таким чином, проведені дослідження свідчать про те, що вища освіта, її інститути відіграють визначальну роль не лише в індивідуальному добробуті, а й забезпечують глобальні конкурентні переваги для окремих країн і регіонів. Зростання доходів і рівня зайнятості, підвищення конкурентних позицій за рахунок інновацій, а також забезпечення умов для сталого розвитку – основні економічні критерії та соціальні ефекти від інвестицій у вищу освіту.

Важливим орієнтиром реформування національної вищої освіти в умовах європейської інтеграції і світової глобалізації є Болонський процес (БП), започаткований європейськими країнами у 1999 р. у м. Болонья (Італія). Україна стала асоційованим членом БП у 2005 р. Нині у болонську співдружність входить 48 країн. Це дає змогу уніфікувати СВО, виробити спільні стандарти і критерії забезпечення якості вищої освіти. Важливими принципами європейських стандартів вищої освіти є система трансферу та нагромадження кредитів–ECTS, яка разом з уніфікованою шкалою оцінювання студентів забезпечують відповідний рівень знань, внутрішню і міжнародну мобільність студентів [7; 8].

Ефективність БП повною мірою залежить від рівня виконання ЗВО завдань та принципів, відображених у колективних деклараціях.

Середосновних результатів, які Україна досягла з часу приєднання до Європейського простору вищої освіти, вітчизняні експерти виокремлюють нереалізовані можливості.

Запровадження системи ECTS вважається основним засобом міжнародної академічної мобільності студентів. Однак, в Україні розробили та впровадили Тимчасове положення про кредитно-модульну систему організації навчального процесу, яка за визначенням мала іншу мету – організувати навчальний процес на засадах нагромадження результатів навчання упродовж навчального семестру, року. У результаті цього з поля зору випала необхідність забезпечення внутрішньої і міжнародної мобільності студентів обсягом 20% їх кількості. Поза увагою залишилися мобільність науково-педагогічних працівників, організоване забезпечення підвищення їхньої кваліфікації.

Міжнародні експерти зауважують, що без активної міжрегіональної міграції нація приречена на провінційність національного розвитку [9]. Програмами державних статистичних обстежень в Україні не передбачене вивчення внутрішньої міжрегіональної мобільності, хоча за висновками ООН, саме цей вид міграції передбачає найбільшу частку усіх міграційних потоків студентів [2, с. 346].

Дослідження показали, що самостійна робота студентів у більшості ЗВО України становить понад 50–60% від матеріалу відведеного на вивчення навчальної програми, що на переконання багатьох фахівців, вплинуло на зниження рівня знань студентів,

оскільки зводиться здебільшого до написання конспектів, пошуку рефератів у Інтернеті тощо [6, с. 19].

Вважалось, що самостійна робота формує навички для подальшого самостійного навчання на основі отриманих у ЗВО знань, сформованих умінь і набутих навичок. Однак нині такий підхід не підтверджується. Декларується навчання упродовж усього життя.

На думку студентів, пріоритетними заходами для покращення якості ВО в Україні мають стати: подолання корупції і недоброчесності (44%), налагодження співпраці з кращими світовими університетами (43%), підвищення оплати праці викладачів (43%), стимулювання наукової діяльності у ЗВО (41%), зв'язок викладання з потребами майбутньої професії (36%), скорочення кількості ЗВО (31%) [10].

Опитування, проведені серед європейських роботодавців (переважно представників промисловості та бізнесу), показали, що шанси отримати належне місце на ринку праці залежать від: навичок, що характеризують придатність до працевлаштування, – 78%; позитивного ставлення до роботи – 72%; відповідного практичного досвіду (виробничої практики) – 54%; напрямку здобутої освіти чи кваліфікації – 41%; рівня успішності у ЗВО – 28%; престижності закінченого навчального закладу – 8% [11, с. 28].

Подібні опитування були проведені між понад 20 тис. недавніх випускників національних ЗВО. Серед факторів, які підвищують шанси працевлаштування, вони назвали такі: досвід та наявність контактів із професійним середовищем – 25%; інтелектуальний капітал – 16%; рівень оцінок (середня понад 4,0) – 13%; рівень культурного розвитку – 13%; наявність вищої освіти – 11%; наявність водійських прав – 11%; досвід професійної праці – 9% [11, с. 29].

Зазначене вище дає змогу зробити висновок про те, що існує необхідність співпраці між зацікавленими учасниками навчального процесу: академічною спільнотою ЗВО, роботодавцями, випускниками та студентами.

Ухвалений у 2014 р. Закон України «Про вищу освіту» забезпечив правову основу не лише для розвитку демократичних засад управління, а й для реалізації принципів підзвітності та прозорості у діяльності ЗВО. Однак для більшості закладів вищої освіти України все ще відсутні на офіційних сайтах форми фінансової та соціальної звітності, інформація про результати діяльності Наглядових рад.

В управлінні якістю вищої освіти на державному рівні основним моментом стало створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) – колегіального органу, уповноваженого на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. Оцінювати ефективність новоствореного органу на сьогодні немає підстав, оскільки відсутні підсумкові показники його діяльності.

У системі управління конкурентоспроможністю СВО важливе значення має політика ціноутворення на освітні послуги. Фактор вартості навчання є одним із важливих критеріїв для вибору випускниками середніх загальноосвітніх шкіл ЗВО для здобуття вищої освіти.

Результати анкетування виявили, що якість навчання, престижність закладу вищої освіти і вартість навчання – три основні мотиви вибору абітурієнтами ЗВО для подальшого навчання [2, с. 266]. На ринку освітніх послуг України допускається значна диференціація вартості навчання на однаковій спеціальності у ЗВО з подібними

академічними рейтингами та в одному регіоні діяльності. Зазначені розбіжності підтверджуються даними табл. 1.

Таблиця 1

**Вартість одного року навчання на освітньому рівні «Бакалавр»
за спеціальністю «Менеджмент» в окремих університетах
України у 2017/18 н. р.**

№ з/п	Назва ЗВО	Місто	Інтегральний показник діяльності у ТОП-200 Україна	Вартість одного року навчання, грн.
1.	Вінницький НТУ	Вінниця	33,0301	9100
2.	НТУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	Київ	85,8217	29400
3.	КНУ імені Тараса Шевченка	Київ	81,6980	29400
4.	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	Луцьк	22,9337	16600
5.	Луцький технічний університет	Луцьк	22,9342	12800
6.	НУ «Львівська політехніка»	Львів	45,6486	11500
7.	Львівський НУ імені Івана Франка	Львів	43,3977	11248
8.	Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського	Миколаїв	23,0264	8100
9.	НУ водного господарства та природокористування	Рівне	23,6038	14900
10.	Ужгородський НУ	Ужгород	29,8212	11040
11.	Харківський НУ імені В. Н. Каразіна	Харків	49,4134	16400
12.	НТУ «Харківський політехнічний інститут»	Харків	45,7563	9900
13.	Тернопільський НТУ імені Івана Пулюя	Тернопіль	30,1499	11000

Джерело: розроблено авторами на основі [2].

Отже, визначення об'єктивної ціни освітньої послуги – це складне багатофакторне завдання, яке потребує невідкладного вирішення. Вартість освітньої послуги є функцією цілої множини змінних чинників, серед яких основні: вартість ресурсів, які формують собівартість підготовки фахівця, академічний рейтинг і престижність

ЗВО серед абітурієнтів, популярність та престижність спеціальності на ринку освітніх послуг, місце розташування ЗВО, платоспроможний попит населення у регіоні й інші.

Вирішенню цієї проблеми присвятили свої дослідження О. С. Гринькевич [2], Г. С. Лопушняк, Х. В. Рибчанська [5] та інші. Є підстави вважати, що МОН України у найближчий час розробить єдину методику визначення вартості надання ЗВО освітніх послуг споживачам.

Дефіцит державного бюджету, діючий принцип непрозорого, обмеженого і залишкового фінансування ЗВО є причиною зниження якості освітніх послуг, погіршення матеріально-технічного стану закладів освітньо-наукової галузі. В Україні існує проблема хронічного недофінансування необхідних видатків діяльності ЗВО. За 2013–2018 рр. склалася спадна тенденція видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту у відсотках до ВВП (з 1,97% у 2013 р. до 1,22% у 2018 р.), що не відповідає законодавчо закріпленим нормам (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка видатків зведеного бюджету України на вищу освіту
за 2013–2018 рр.**

Показники	Роки					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загалом бюджетних видатків на вищу освіту, млрд грн	30,0	28,3	31,0	35,2	38,7	43,5
Величина внутрішнього валового продукту (ВВП), млрд грн	1522,7	1586,9	1988,5	2385,4	2983,9	3558,7
Видатки зведеного бюджету на вищу освіту, у % до ВВП	1,97	1,78	1,56	1,48	1,30	1,22

Джерело: розроблено авторами на основі [5; 12; 13].

В умовах гострої нестачі бюджетного фінансування варто використовувати інші не консолідовані важелі, які дають змогу диференціювати розподіл бюджетних коштів між ЗВО залежно від виконання ними встановлених показників діяльності, а також диверсифікувати джерела надходжень. Особливе місце серед усього комплексу завдань має використання варіантів самофінансування вищої школи, зокрема таких:

- пільгове кредитування ЗВО і студентів;
- фінансування за рахунок розширення комерціалізації послуг;
- використання механізму податкових пільг при наданні студентам місця для проходження практики і працевлаштуванні випускників ЗВО за спеціальністю;
- залучення міжнародних грантів;
- розвиток системи бізнес-освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів за рахунок замовників;
- комерціалізація результатів наукових досліджень;
- розвиток у ЗВО інноваційного підприємництва (технопарків, бізнес-інкубаторів, кластерів, освітніх програм);
- підвищення якості освітніх послуг через використання нових освітніх та інформаційних технологій, удосконалення науково-методичного забезпечення навчального процесу, підвищення рівня якості підготовки фахівців і підвищення

кваліфікації науково-педагогічних кадрів у галузі інноваційної діяльності, як можливість залучення додаткових інвестицій.

Ефективною для підвищення конкурентоспроможності ЗВО, на нашу думку, є Постанова Кабінету Міністрів України № 1146 від 24 грудня 2019 року «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності», яка створює конкурентне середовище серед ЗВО. Видатки державного бюджету передбачено розподіляти за спеціальною формулою з урахуванням показників діяльності: розрахункового контингенту здобувачів вищої освіти, які навчаються на умовах державного замовлення; масштабу діяльності; регіональної підтримки; наукової діяльності; міжнародного визнання; працевлаштування випускників [14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження основних передумов розвитку конкурентоспроможності вітчизняної СВО дали змогу встановити, що майбутнє суспільства залежить від того, наскільки якісно вища освіта виконує свої функції. Саме вона готує фахівців, які визначатимуть долю держави, її безпеку, незалежність і добробут у недалекому майбутньому. Проблеми розвитку вищої освіти зумовлені не лише економічною й політичною нестійкістю в суспільстві, а й незавершеністю реформування усіх секторів економіки.

Система управління вищою освітою України передбачає необхідність ухвалення на державному рівні стратегії розвитку вищої освіти і системи моніторингу її реалізації. Актуальним є розвиток методологічного апарату виявлення та оцінювання сильних і слабких сторін СВО країни, обґрунтування стратегічних пріоритетів підвищення її конкурентних позицій у глобальному освітньому просторі. Актуальним є розвиток конкурентоспроможності СВО з урахуванням якісних переваг на основі використання стимулюючих показників діяльності.

Динамічний розвиток економіки залежить від трансформування освіти і науки у важливий фактор виробництва, де, водночас, із робочою силою, капіталом, природними ресурсами, інформацією знання посідають ключове місце в розвитку суспільства. Посилення ролі вищої освіти в соціально-економічних відносинах потребує наукових досліджень напрямків її розвитку.

Подальші дослідження проблем розвитку конкурентоспроможності національної системи вищої освіти необхідно проводити у напрямку обґрунтування ролі вищої освіти у сталому розвитку національної економіки, збільшення фінансування на утримання і розвиток, підвищення внутрішньої та міжнародної мобільності студентів і науково-педагогічного персоналу; забезпечення можливості для викладачів якісного підвищення кваліфікації, а для випускників – надання гарантії на перше робоче місце; розвитку альтернативних джерел фінансування надання освітніх послуг; вивчення зарубіжного досвіду розвитку вищої освіти.

Література

1. Курко М. Н. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави. *Форум права*. 2010. № 2. С. 224–230.
2. Гринькевич О. С. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти України (методологія аналізу і системи моніторингу) : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2018. 628 с.
3. Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development. United Nations. United Nations General Assembly. New York, 2015. ESU. EuropeanStudentsUnion. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>. (дата звернення: 25.12.2019).
4. Ли Куан Ю. Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965–2000) ; пер. с англ. Александра Боня. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 576 с.
5. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку : монографія. Львів : Ліга Прес, 2018. 283 с.
6. Денисенко М. П., Бреус С. В. Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2013. Вип. 33. С. 18–24.
7. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Київ : Ленвіт, 2006. 36 с.
8. Впровадження ECTS в українських університетах : методичні матеріали. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. 56 с.
9. Дате К. Принагідні думки про університети з української перспективи: провінційність у сфері вищої освіти перешкоджає формуванню нації. *Український науковий клуб*. 2009. URL : http://nauka.in.ua/news/articles/article_detail/3916?print=true (дата звернення: 25.12.2019).
10. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. *Фонд «Демократичної ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. 2015. URL : <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> (дата звернення: 25.12.2019).
11. Димань Т. М., Боньковський О. А., Вовкогон А. Г. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес : навч.-метод. посіб. Одеса : НУ «ОМА», 2017. 106 с.
12. Статистичний щорічник за 2018 рік. Державна служба статистики України. Житомир : ТОВ «БУК-ДРУК», 2019. 482 с.
13. Фінансування вищої освіти: стан та перспективи. URL : <http://file:///C:/Users/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96/Desktop/549a9d03277d918fe6e26192445365f8.pdf> (дата звернення: 30.01.2020).
14. Постанова Кабінету Міністрів України № 1146 від 24 грудня 2019 року «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF> (дата звернення: 25.12.2019).

References

1. Kurko, M. N. (2010). Rol vyshchoi osvity v umovakh stanovlennia pravovoi derzhavy [Role of higher education in the conditions of the rule of law]. *Forum prava – Forum right*. № 2. P. 224–230 [in Ukrainian].
2. Hrynkevych, O. S. (2018). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu vyshchoi osvity Ukrainy (metodolohiia analizu i systemy monitorynhu) [Management of Higher Education Competitiveness of Ukraine (methodology of analysis and monitoring system)]: Doctor's thesis 08.00.03 – Economy and Management of National Economy. Lviv [in Ukrainian].
3. Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development (2015). United Nations. United Nations General Assembly, New York. ESU. European Students' Union. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> [in English].
4. Lee Kuan Yew (2013). Iz tret'ego mira – v pervyyi. Istoriya Singapura (1965 – 2000); per. sangl. Aleksandra Bonia [From Third World to First. History of Singapore (1965 – 2000); translated from English by Aleksandr Bonia]. M.: Mann, Ivanov i Ferber. P. 576 [in Russian].
5. Lopushniak, H. S., Rybchanska, Kh. V. (2018). Vyshcha osvita Ukrainy: derzhavne rehuliuвання ta perspektyvy rozvytku [Higher education in Ukraine: state regulation and development prospects]: Monograph. Lviv. Liha Pres [in Ukrainian].
6. Denysenko, M. P. (2013). Vyshcha osvita v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Higher education in Ukraine: problems and prospects]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK» – Academic notes from KROK University*. № 33. P. 18–24 [in Ukrainian].
7. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and Guidelines on Quality Assurance in the European Higher Education Area] (2006). K.: Lenvit [in Ukrainian].
8. Vprovadzhennia ECTS v ukrainskykh universytetakh: metodychni materialy [Implementation of ECTS in Ukrainian universities]: methodical materials (2006). Lviv. Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» [in Ukrainian].
9. Date K. (2009). Prynahidni dumky pro universytety z ukrainskoi perspektyvy: provintsiiinist u sferi vyshchoi osvity pereshkodzhaie formuvanniu natsii [Positive thinking about universities from ukrainian perspective: provincialism in higher education hinders national formation]. *Ukrainskyi naukovyi klub – Ukrainian Science Club*. Retrieved from http://nauka.in.ua/news/articles/article_detail/3916?print=true [in Ukrainian].
10. Higher education in Ukraine: public opinion of students [Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv] (2015). Fond «Demokratychnoi initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. Retrieved from <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> [in Ukrainian].
11. Dyman, T. M., Bonkovskiy, O. A., Vovkohon A. H. (2017). Yevropeiskiy prostir vyshchoi osvityta Bolonskiy protses: Navchalno-metodychniy posibnyk [European higher education area and the Bologna Process]: Educational guide. Odessa [in Ukrainian].

12. State Statistics Service of Ukraine (2019). Statistical Yearbook for 2018. Zhytomyr [in Ukrainian].
13. Finansuvannia vyshchoi osvity: stan ta perspektyvy. Higher education financing: status and prospects. Retrieved from <http://file:///C:/Users/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96/Desktop/549a9d03277d918fe6e26192445365f8.pdf> [in Ukrainian].
14. Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution № 1146 «On the distribution of state budget expenditures among higher education institutions based on indicators of their educational, scientific and international activities» dated 24 December 2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].

Статтю отримано 21 лютого 2020 р.
Article received February 21, 2020.

УДК 331.(477)

JEL classification: C3, C31

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.021>

Лідія ШИНКАРУК,

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: lidia_shyn@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1763-4432>

Юрій ВЛАСЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри економічної теорії,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: yuriywinner@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7071-2984>

Вадим ГЕРАЩЕНКО,

аспірант кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ І РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ

Шинкарук Л., Власенко Ю., Геращенко В. Сучасні проблеми розподілу доходів і ринку праці в контексті інклюзивного зростання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 21–32. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.021>

Shynkaruk L., Vlasenko Y., Gerashchenko V. (2020). Suchasni problemy rozpodilu dokhodiv i rynku pratsi v konteksti inkluzyvnoho zrostantia [Modern problems of income and labor market distribution under inclusive growth]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 21–32. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.021>

Анотація

Вступ. Сучасний стан розподілу доходів і особливості ринку праці є ключовим індикатором при визначенні можливостей забезпечення економічного розвитку країни та макроекономічної стабільності – як необхідного базису інклюзивного зростання. В Україні, на фоні незбалансованої економіки, високого рівня безробіття,

© Лідія Шинкарук, Юрій Власенко, Вадим Геращенко, 2020.

гендерної нерівності, соціального розшарування та посилення нерівності у доходах, ринок праці потребує зміни вектору розвитку, враховуючи вимоги інклюзивного економічного зростання.

Метою статті є дослідження стану розподілу доходів населення і особливостей ринку праці крізь призму інклюзивного підходу до економічного зростання та визначення базових принципів подолання диспропорцій на ринку праці, а також дослідження основних пріоритетів стратегії економічного зростання "Європа-2020".

Методи дослідження. На основі аналізу науково-теоретичних підходів до інтерпретації концепції ринку праці, розподілу доходів, сутності інклюзивного зростання, міжнародних методів оцінки та обчислення індексу інклюзивного розвитку ми застосували системний підхід, використовуючи аналітичний, монографічний, макроекономічний, економіко-математичний методи вивчення цієї проблеми.

Результати. Сьогодні, на ринку праці України, розбалансований попит на робочу силу який виражається у дефіциті працівників робочих спеціальностей і надлишковій пропозиції робочої сили з вищою освітою та існує ще й незадоволений попит на вакансії, одна з причин невідповідність вимог, пропонованих професій та рівень кваліфікації, наявний у працівників. Структурні зрушення на ринку праці зумовлені трансформацією суспільних і економічних відносин в сучасному глобалізованому світі. Посилення конкуренції, розвиток економіки знань, інформаційних технологій, зміни в змісті і формах праці потребують оновлення системи регулювання ринку праці. Підтверджено, що саме вектор інклюзивного розвитку економіки України сприятиме подоланню диспропорцій на ринку праці, стане одним із факторів збалансованого розвитку та підвищить рівень життя населення і знизить розрив у доходах.

Перспективи. Базовими принципами інклюзивного розвитку мають стати принципи рівних можливостей; принцип справедливості для всіх; принцип відкритості; принцип інклюзивних рішень; принцип верховенства закону; принцип інклюзивної демократії; принципи гідної праці та гідного рівня життя; принцип підприємницької активності для всіх; принцип соціальної згуртованості; принцип науковості. Предметом наших подальших наукових досліджень є визначення функцій інфраструктури інклюзивного ринку праці.

Ключові слова: ринок праці; інклюзивне зростання; інклюзивний індекс розвитку; Індекс Джині; робоча сила; рівень безробіття; зайнятість.

Формул: 0, **рис.:** 3, **табл.:** 2, **бібл.:** 12.

Abstract

Lidia SHYNKARUK, Yurii VLASENKO, Vadym GERASHCENKO

MODERN PROBLEMS OF INCOME AND LABOR MARKET DISTRIBUTION UNDER INCLUSIVE GROWTH

Introduction. The current state of income distribution and the particularities of the labor market is a key indicator in identifying opportunities for ensuring the country's economic development and macroeconomic stability as a necessary basis for inclusive growth. In Ukraine, against the backdrop of an unbalanced economy, high unemployment, gender

inequality, social stratification and increasing income inequality, the labor market needs to change the development vector, taking into account the demands of inclusive economic growth.

Purpose. *The purpose of our article is to investigate the state of distribution of population incomes and labor market features through the prism of an inclusive approach to economic growth and to identify basic principles for overcoming labor market imbalances, as well as to explore the key priorities of the Europe 2020 economic growth strategy.*

Methods. *Based on the analysis of scientific-theoretical approaches to the interpretation of the concept of the labor market, income distribution, the essence of inclusive growth and international methods of assessment and calculation of the index of inclusive development, we applied a systematic approach using analytical, monographic, macroeconomic, economic and mathematical methods of studying this problem.*

Results. *Today, in the labor market of Ukraine, there is a balanced demand for labor, which is reflected in a shortage of workers of specialties and excess supply of workers with higher education, and there is still unmet demand for vacancies, one of the reasons for the mismatch of requirements, the offered professions and the level of qualification available in employees. It is confirmed that the vector of inclusive development of the economy of Ukraine will help to overcome imbalances in the labor market, will become one of the factors of balanced development and will increase the standard of living of the population and reduce the income gap. Reducing the income gap as one of the main priorities of inclusive growth should be realized through improving the social policy of the state, ensuring structural transformations in the Ukrainian economy, establishing a real minimum wage and the size of the consumer basket, improving the monitoring of labor market forecasting and education the labor market in skilled labor and the expansion of opportunities for increasing the competitiveness of the workforce through the improvement of educational services.*

Discussion. *The basic principles of inclusive development should be the principles of equal opportunities; the principle of justice for all; the principle of openness; the principle of inclusive solutions; the rule of law; the principle of inclusive democracy; principles of decent work and decent living standards; the principle of entrepreneurial activity for all; the principle of social cohesion; principle of being scientific. The subject of our further research is to identify the infrastructure functions of an inclusive labor market.*

Keywords: *labor market; inclusive growth; inclusive development index; Gini index; labor force; unemployment rate; employment.*

Formulas: 0, fig.: 3; tabl.: 2, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Концепція інклюзивного зростання виникла у відповідь на виклики, загрози та негативні тенденції у світовій економіці. Політична нестабільність, національні макроекономічні дисбаланси, економічна нерівність та соціальні проблеми – це головні питання, які потребують нових підходів до їх вирішення, що вимагає зміни парадигми економічного зростання. В Україні, як і в усьому світі, більш поглиблені дослідження повинні запропонувати можливості адаптації наявної моделі економічного зростання для більш ефективного вирішення питань соціальної сфери, економічної нерівності, гендерної політики та екології. Так, у вересні 2017 р.

Уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», у якій визначено базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). У доповіді окреслені результати адаптації 17 глобальних ЦСР з урахуванням специфіки національного розвитку [2]. Глобальні Цілі сталого розвитку були затверджені у 2015 р. на саміті ООН з питань сталого розвитку. За ініціативи Уряду України та за сприяння системи ООН в Україні протягом року тривав відкритий та інклюзивний процес адаптації ЦСР. Інклюзивність, зокрема, визначено пріоритетом стратегії економічного зростання «Європа-2020».

Інклюзивне зростання принципово відрізняється від класичних підходів до економічного зростання, оскільки має ширші цілі, ніж збільшення доходів і ВВП, та вимагає, щоб уряд країни активно працював для досягнення цих цілей, не припускаючи, що позитивні результати автоматично з'являтимуться в результаті зростання; зміщує акцент на розвиток людини й підвищення її добробуту та зниження рівня бідності й нерівності; спрямоване на спонукання та залучення до активної участі в економіці, а не лише на результати розподілу.

Окрім моделі інклюзивного зростання, на Всесвітньому економічному форумі, який традиційно щороку проходить у Давосі (Швейцарія), запропоновано Індекс інклюзивного зростання та розвитку (Inclusive Growth and Development Index, IDI) [3]. Необхідність введення нового індексу обґрунтовано тим, що пріоритети економічної політики мають переорієнтуватися на більш ефективну протидію незахищеності і нерівності, які супроводжують технологічні зміни й глобалізацію. Індекс інклюзивного розвитку ґрунтується на 12 індикаторах, об'єднаних у три групи, які оцінюють рівень економічного розвитку краще від індикатора зростання ВВП. Три основні частини IDI охоплюють: зростання і розвиток (у тому числі зростання ВВП, зайнятості, продуктивності праці, очікуваної тривалості життя); інклюзивність (медіанний дохід домогосподарств, рівень бідності та нерівності); справедливість між поколіннями і стійкість (рівень заощаджень, демографічного навантаження, державного боргу, забруднення навколишнього середовища). Відповідно у цій публікації дослідження ринку праці в Україні буде проводитися з використанням індикаторів індексу інклюзивного зростання та розвитку.

Мета дослідження – проведення діагностики стану розподілу доходів населення на ринку праці крізь призму інклюзивного підходу до економічного зростання та визначення базових принципів подолання диспропорцій на ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішенню проблеми інклюзивного зростання, формування інклюзивного суспільства та розвитку інклюзивного ринку праці присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема таких як: Д. Асмоглоу, А. Базилюк, З. Бедос, Р. Болінг, С. Голандер, А. Грищенко, В. Дмитрук, О. Жулин, Т. Затонацька, Д. Ейсемоглу, Л. Ємельяненко, С. Кожемякіна, А. Колот, А. Колупасва, Е. Лібанова, Л. Шинкарук. Водночас опрацьовані й проаналізовані наукові праці за цим напрямом дослідження показали, що немає єдиної точки зору щодо сутності інклюзії, а також недостатньо відображені визначення категорій «інклюзивний ринок праці» та «інклюзивна інфраструктура ринку праці». Тому, ми вважаємо, що вибрана для розгляду тема дослідження є актуальною та важливою сьогодні.

Останніми роками концепція інклюзивності активно обговорюється і в Україні, проте здебільшого у контексті освіти чи працевлаштування людей з інвалідністю і менше – як модель економічного розвитку. Водночас проблема бідності та критичний рівень розшарування населення і взаємної недовіри потребують нових інклюзивних підходів в економіці.

Ринок праці належить до ринку ресурсів та водночас вважається складним і динамічним компонентом ринкової економічної системи. Особливістю формування попиту і пропозиції на цьому ринку є те, що вони формуються під впливом ринків споживчих товарів і послуг, тому попит на ресурси формується як похідний попит (*derived demand*), пропозиція ресурсів зрештою також залежить від пропозиції споживчих благ.

Досліджуючи ринок праці на мікрорівні, ми акцентуємо увагу на диференціації заробітної плати, що зумовлює нерівність у розподілі особистих доходів. Виокремлюють такі причини нерівномірності розподілу доходів: відмінності в здібностях (фізичних та інтелектуальних), відмінності освіти і кваліфікації, працьовитість і мотивацію, професійну ініціативність та схильність до ризику, походження, зв'язки, розмір сім'ї, володіння власністю, удачу, везіння та ін. Міру нерівності доходів відображає крива Лоренца (*Lorenz curve*), яка показує фактичний розподіл доходів. Реальне суспільство не характеризується ні абсолютною рівністю, ні абсолютною нерівністю. Реально найбідніша частина населення отримує, як правило, 5–6%, а найбагатша – 40–45% доходу. Рівень нерівномірності розподілу доходів визначається за допомогою індексу (коефіцієнта).

Криві Лоренца по Україні за 2010–2018 рр. вказують на відсутність значних системних покращень ситуації з розподілом доходів населення (рис. 1), оскільки у 2010 р. майже 90% населення України володіло близько 60% сукупного доходу, а 10% населення – 40%, за 2012 р. 96% населення мало 64% сукупного доходу і 4% населення – 36% доходу; в 2018 р. 87% населення володіють всього 58% сукупного доходу, а 13% – 42 % [4]. Збільшення розриву між доходами багатих і бідних зумовлено комплексом факторів не лише економічного характеру (вплив світової кризи, зменшення обсягів інвестицій, економічна рецесія, стагнація економіки внаслідок повільних та непослідовних економічних і соціальних реформ), а й поглиблення економічної кризи внаслідок військового конфлікту на Сході України, що значно вплинуло на зниження купівельної спроможності населення, зменшення робочих місць та зростання масштабів бідності. У цих умовах соціальна політика держави повинна бути спрямована на те, щоб відхилення лінії кривої Лоренца від лінії абсолютної рівності не було надмірним, що знижуватиме розрив у доходах і є одним із основних пріоритетів інклюзивного зростання.

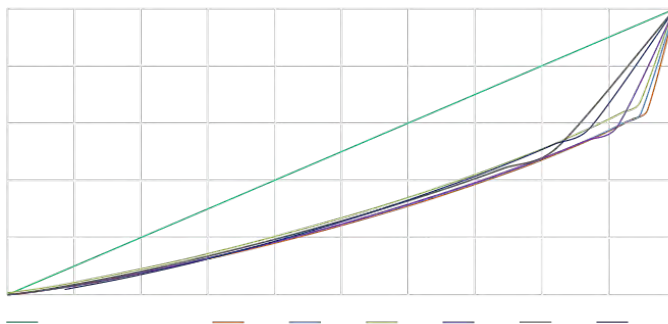

Рис. 1. Крива Лоренца розподілу доходів населення України, 2010–2018 рр.
Джерело: розроблено за даними [4].

Індекс Джині (Gini coefficient) розраховується, як відношення площі сегмента, утвореного кривою Лоренца і лінією рівномірного розподілу, до площі трикутника нижче лінії рівномірного розподілу. У свіжому «Індексі нерівності» за 2019 р., опублікованому виданням The Guardian, Україна – на першому місці за рівномірним розподілом багатства і доходів. Тобто розрив між багатими й бідними, згідно з рейтингом, в нашій країні найменший, порівняно з іншими країнами світу. Цей показник нерівності враховує розподіл доходів країни, де 0 – це повна рівність, а 100 – це цілковита нерівність. Таким чином, за індексом Джині, використовуючи дані Світового банку, визначено, що Південна Африка, Намібія і Гаїті є одними з найбільш нерівних країн з точки зору розподілу доходів. За Індексом Джині Україна, Словенія і Норвегія належать до країн з найнижчою нерівністю доходів населення (рис. 2).

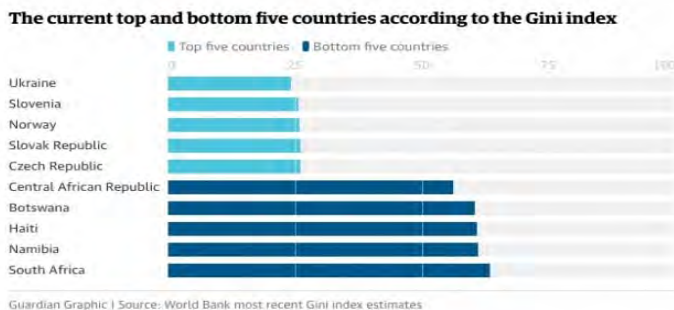

Рис. 2. Розподіл доходів за Індексом Джині [5]

На відміну від кривої Лоренца, яка демонструє значну диференціацію доходів населення України, коефіцієнт Джині вказує на протилежний результат (рис. 3). За 2010–2018 рр. значення коефіцієнта змінилося з 24,82 до 26,5 і демонструє незначне зростання. Україна разом зі Словенією, Норвегією, Словаччиною та Чехією потрапила в лідери країн з найнижчою нерівністю доходів населення (рис. 2), але уряди цих країн реалізують політику вирівнювання доходів через підтримку високого рівня соціального захисту. В Україні значення коефіцієнта Джині у 2017 р. становило 25,5%.

Порівняно з розвинутими країнами це є один з найнижчих показників, що доводить незначну різницю між бідними та багатими та вказує на низьку диференціацію доходів населення, оскільки загалом у високорозвинених країнах коефіцієнт Джині такий: Німеччина – 30%, Франція – 29%, Данія – 27% [5].

Якщо комплексно оцінювати рівень і якість життя населення України, то ми займаємо далеко не перші позиції у світових рейтингах, і виникає багато запитань щодо реальності оцінювання диференціації доходів населення, оскільки на оцінювання показника нерівності доходів впливає багато чинників, зокрема оцінювання неформального сектору економіки та тіньові доходи заможних верств населення, якість вибіркового обстеження домогосподарств та обсяги тіньового сектору економіки.

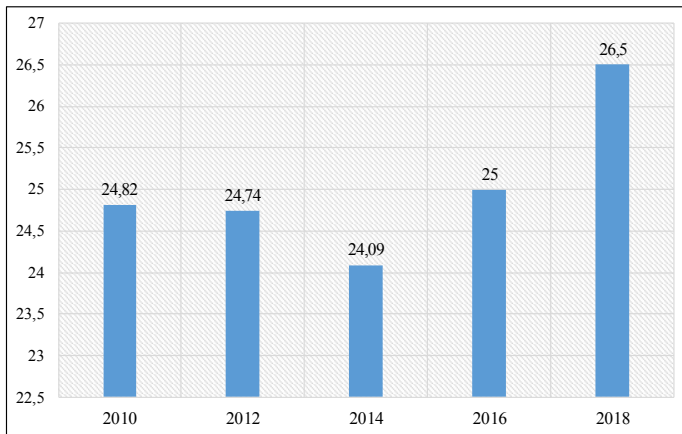

Рис. 3. Динаміка коефіцієнта Джині в Україні, 2010–2018 рр.

Джерело: розроблено з використанням джерела [6].

Сьогодні на ринку праці України розбалансований попит на робочу силу, який виражається у дефіциті працівників робочих спеціальностей і надлишковій пропозиції робочої сили з вищою освітою. Крім цього, простежується незадоволений попит на вакансії, що спричинено невідповідністю вимог, пропонованих професій та рівнем кваліфікації працівників. Структурні зрушення на ринку праці зумовлені трансформацією суспільних та економічних відносин у сучасному глобалізованому світі. Посилення конкуренції, розвиток економіки знань, інформаційних технологій, зміни в змісті і формах праці потребують оновлення системи регулювання ринку праці. Для України також актуальними є внутрішні чинники соціально-економічної нестабільності, пов'язані із посиленням соціальної напруги в суспільстві на фоні зниження рівня життя, погіршенням умов зайнятості, територіальними та професійно-кваліфікаційними диспропорціями між попитом та пропозицією на ринку праці, загостренням ситуації на локальних ринках праці.

Серед інструментів регулювання ринку праці найбільш перспективними вважаються ті, що враховують об'єктивний вплив глобальних трендів і спрямовані на активізацію інноваційної зайнятості, підприємницької активності населення, забезпечення збалансованості ринку освітніх послуг та ринку праці, прогнозування обсягу й

структури попиту і пропозиції на ринку праці, підвищення конкурентоспроможності фахівців та розширення кола гідних робочих місць.

Протягом останніх років український ринок праці зазнав трансформації, яка супроводжувалася низкою негативних наслідків, у тому числі пов'язаних зі зниженням продуктивності праці, погіршенням умов зайнятості, розширенням неформального сектора тощо. Вагомими є вияви професійного та якісного дисбалансу попиту та пропозиції на національному ринку праці, збільшення навантаження на регіональні ринки праці, зростання безробіття та соціальної напруги в країні.

На ринку праці України більшість вакансій створюється саме для робітничих спеціальностей, а серед безробітних переважають люди з вищою освітою. Такий дисбаланс на ринку праці вимагає переорієнтації системи освіти, оскільки підприємства відчувають брак робочої сили, але працівників для них доводиться шукати із тих, які не перебувають на обліку центрів зайнятості. Водночас значна частина незайнятих осіб знаходиться на тимчасових заробітках за кордоном, вони працюють неофіційно і якщо врахувати, що людина проживає поза сім'єю та робить витрати на своє утримання сама, у багатьох випадках отримують зарплату у конвертах, без соціального пакета та права на пенсію у майбутньому, то і в Україні є можливість отримати роботу з такою самою оплатою. На сьогодні українські підприємці відчувають великий брак людського ресурсу – як робочого, так і креативного, офісного.

Так, за даними Державної служби статистики України, чисельність зайнятого населення у I півріччі 2018 р., порівняно з I півріччям 2017 р., зросла на 162 тис. осіб та становила 16,3 млн осіб. За віковими групами: майже половину зайнятих громадян становили особи віком 40–59 років, 29% – особи у віці від 30 до 39 років, 19% – від 15 до 29 років. За професійними групами: 41% зайнятих становили керівники, службовці, професіонали та фахівці, 19% – особи, що займали робочі місця, які належать до класу найпростіших професій, 17% – працівники сфери торгівлі та послуг, 12% – кваліфіковані робітники з інструментом та сільського господарства, 11% – робітники з обслуговування та машин.

Чисельність безробітного населення (за методологією МОП) у I півріччі 2018 р., порівняно з I півріччям 2017 р., скоротилася на 109 тис. осіб та становила 1,6 млн осіб. За віковими групами: серед безробітних 29% становили особи віком від 15 до 29 років, 31% – особи у віці від 30 до 39 років, 22% – у віці від 40 до 49 років. За причинами незайнятості: серед безробітних частка осіб, які звільнилися за власним бажанням, становила 36%, вивільнених з економічних причин – 22%, частка безробітних, у яких робота мала сезонний характер, – 12%, частка осіб, які не змогли знайти роботу після закінчення строку контракту, – 9%, після закінчення навчальних закладів – 8% (табл. 1) [7].

На ринку праці за 2012–2018 рр. (табл. 2) простежується чітка динаміка скорочення зайнятості за всіма видами діяльності. Серед зареєстрованих безробітних за видами економічної діяльності: 19% раніше були зайняті у сфері торгівлі; 17% – у державному управлінні, обороні, обов'язковому соціальному страхуванні; 14% – у переробній промисловості; 13% – у сільському, лісовому та рибному господарстві [7].

Таблиця 1

Основні показники ринку праці (2010–2018 рр.)

	у тому числі											
	Економічно активне населення						безробітне населення (за методологією МОП)					
	у віці 15–70 років			працездатного віку			зайняте населення			у віці 15–70 років		
	у серед-ньому, тис. осіб	у % до вікової групи	у серед-ньому, тис. осіб	у % до вікової групи	у серед-ньому, тис. осіб	у % до вікової групи	у серед-ньому, тис. осіб	у % до вікової групи	у серед-ньому, тис. осіб	у % до вікової групи	у серед-ньому, тис. осіб	у % до вікової групи
2010	20 894,1	63,6	19 164,0	71,9	19 180,2	58,4	17 451,5	65,5	1 713,9	8,2	1 712,5	8,9
2011	20 893,0	64,2	19 181,7	72,6	19 231,1	59,1	17 520,8	66,3	1 661,9	8,0	1 660,9	8,7
2012	20 851,2	64,5	19 317,8	72,9	19 261,4	59,6	17 728,6	66,9	1 589,8	7,6	1 589,2	8,2
2013	20 824,6	64,9	19 399,7	72,9	19 314,2	60,2	17 889,4	67,3	1 510,4	7,3	1 510,3	7,8
2014	19 920,9	62,4	19 035,2	71,4	18 073,3	56,6	17 188,1	64,5	1 847,6	9,3	1 847,1	9,7
2015	18 097,9	62,4	17 396,0	71,5	16 443,2	56,7	15 742,0	64,7	1 654,7	9,1	1 654,0	9,5
2016	17 955,1	62,2	17 303,6	71,1	16 276,9	56,3	15 626,1	64,2	1 678,2	9,3	1 677,5	9,7
2017	17 854,4	62,0	17 193,2	71,5	16 156,4	56,1	15 495,9	64,5	1 698,0	9,5	1 697,3	9,9
2018	17 939,5	62,6	17 296,2	72,7	16 360,9	57,1	15 718,6	66,1	1 578,6	8,8	1 577,6	9,1

Джерело: наведено з використанням інформації [7].

Таблиця 2

Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012–2018 рр.

(тис. осіб)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього зайнято	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9
Сільське, лісове та рибне господарство	3308,5	3389,0	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6
Промисловість	3236,7	3170,0	2898,2	2573,9	2494,8	2440,6	2426,0
Будівництво	836,4	841,1	746,4	642,1	644,5	644,3	665,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4160,2	4269,5	3965,7	3510,7	3516,2	3525,8	3654,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1150,9	1163,6	1113,4	998,0	997,2	991,6	995,1
Тимчасове розміщення й організація харчування	326,7	328,9	309,1	277,3	276,7	276,3	283,0
Інформація та телекомунікації	297,9	299,9	284,8	272,9	275,2	274,1	280,3
Фінансова та страхова діяльність	315,8	306,2	286,8	243,6	225,6	215,9	214,0
Операції з нерухомим майном	322,2	314,3	286,1	268,3	255,5	252,3	259,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	504,1	493,6	456,0	422,9	428,1	415,8	437,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	343,9	343,3	334,3	298,6	304,3	297,9	304,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1003,62	962,3	959,52	974,52	973,1	979,7	939,3
Освіта	1633,2	1611,2	1587,7	1496,5	1441,4	1423,4	1416,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1181,4	1171,8	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	225,6	226,5	221,2	207,9	201,6	199,8	196,9
Інші види економічної діяльності	414,3	423,0	382,2	344,7	345,8	344,6	355,2

Джерело: наведено на основі джерела [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дало змогу підтвердити, що саме вектор інклюзивного розвитку економіки України сприятиме подоланню диспропорцій на ринку праці, стане одним із факторів збалансованого розвитку національної економіки, підвищить рівень життя населення і зменшить різницю в доходах. Зниження розриву у доходах як один із основних пріоритетів інклюзивного зростання необхідно реалізувати через удосконалення соціальної політики держави, забезпечити структурні трансформації в економіці України [8], встановлення реальної мінімальної заробітної плати і розміру споживчого кошика,

покращення моніторингу ринків праці та освіти з метою прогнозування потреб ринку праці у кваліфікованій робочій силі та розширення можливостей для нарощення конкурентоспроможності робочої сили через удосконалення освітніх послуг.

Базовими принципами інклюзивного розвитку мають стати такі принципи: рівних можливостей; справедливості для всіх; відкритості; інклюзивних рішень; верховенства закону; інклюзивної демократії; гідної праці та гідного рівня життя; підприємницької активності для всіх; соціальної згуртованості; науковості. Предметом подальших наукових досліджень має бути інфраструктурне забезпечення інклюзивного ринку праці.

Література

1. Europe 2020. A strategy for smart sustainable and inclusive growth. European Commission. 2010. URL : http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.
2. http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
3. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf
4. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. https://www.theguardian.com/inequality/datablog/2017/apr/26/inequality-index-where-are-the-worlds-most-unequal-countries?CMP=share_btn_fb.
6. The World Bank. URL : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?>
7. https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/arh_osp_rik_u.htm
8. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л. В., Бевз І. А., Барановська І. В. та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2015. 304 с.
9. Геєць В., Грищенко А. Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним). *Економіка України*. 2013. № 6. С. 4–10.
10. Колупаєва А., Софій Н., Найда Ю. та ін. Інклюзивна школа: особливості організації та управління. Київ : ФОП І. С. Парашин, 2010. 128 с.
11. Базиліук А. В., Жулин О. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5.
12. Лібанова Е. М. Ринок праці : навч. посібник. Київ : Центр навч. л-ри, 2003. 224 с.

References

1. Europe 2020. A strategy for smart sustainable and inclusive growth (2010). ec.europa.eu. Retrieved from http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm [in English].
2. http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf [in Ukrainian].
3. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf [in English].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. https://www.theguardian.com/inequality/datablog/2017/apr/26/inequality-index-where-are-the-worlds-most-unequal-countries?CMP=share_btn_fb [in English].

6. The World Bank. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?> [in English].
7. https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ_2007/rp/ean/ean_u/arh_osp_rik_u.htm [in English].
8. Strukturni transformatsiyi v ekonomitsi Ukrayiny: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyy rozvytok : naukova dopovid' / [Shynkaruk L.V., Bezv I.A., Baranovs'ka I.V. ta in.] ; za red. chl.-kor. NAN Ukrayiny L.V. Shynkaruk ; NAN Ukrayiny, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrayiny». K., 2015. 304 [in Ukrainian].
9. Heyets V. Vykhid z kryzy (Rozdumy nad aktual'nym u zv'yazku z prochytanym) / V. Heyets, A. Hryshchenko // Ekonomika Ukrayiny. 2013. – № 6. P. 4 – 10 [in Ukrainian].
10. Kolupayeva A., Sofiy N., Nayda Y. ta in. Inklyuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsiyi ta upravlinnya. Kyiv : FOP I.S. Parashyn, 2010. 128 [in Ukrainian].
11. Bazylyuk A. V. Inklyuzyvne zrostannya yak osnova sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku / A. V. Bazylyuk, O. V. Zhulyn // Ekonomika ta upravlinnya na transporti. 2015. Vyp. 1. 19–29. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5 [in Ukrainian].
12. Libanova E.M. Rynok pratsi: Navch. posibnyk. Kyiv : Tsentr navchal'noyi literatury, 2003. 224 [in Ukrainian].

Статтю отримано 6 лютого 2020 р.

Article received February 6, 2020.

УДК 339.13.01

JEL Classification: L812.42

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.033>

Марина ЧОРНА,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі ім. І. Г. Бережного,
Харківський державний університет харчування та торгівлі
вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051, Україна
E-mail: mv.100810@gmail.com
ORCID 0000-0001-5387-7832

Роман БУГРИМЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі ім. І. Г. Бережного,
Харківський державний університет харчування та торгівлі,
вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051, Україна
E-mail: bugrimenkorm@gmail.com
ORCID 0000-0002-0973-0814

Остін ЗОНВІРЕ,

аспірант кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі ім. І. Г. Бережного,
Харківський державний університет харчування та торгівлі,
вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051, Україна
E-mail: austincharlie30@gmail.com
ORCID 0000-0002-2189-3894

**ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАСАД З УТВОРЕННЯ ВІЛЬНОГО
ВІД КОНКУРЕНЦІЇ ПРОСТОРУ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ СПОЖИВЧОМУ РИНКУ**

Чорна М., Бугріменко Р., Зонвіре О. Обґрунтування стратегічних засад з утворення вільного від конкуренції простору на вітчизняному споживчому ринку. *Вісник Тернопільського національного університету*. 2020. Вип. 1. С. 33–45. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.033>

Chorna, M., Buhrimenko R., Zonwire A. (2020) Obgruntuvannia stratehichnykh zasad z utvorennia vilnoho vid konkurentsii prostoru na vitchyznianomu spozhyvchomu rynku [Rationale for a strategic framework to create a competitive space in the domestic consumer market]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P.33–45. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.033>

© Марина Чорна, Роман Бугріменко, Остін Зонвіре, 2020.

Анотація

Вступ. Посилена конкуренція на вітчизняному споживчому ринку вимагає від підприємств роздрібною торгівлі пошуку новітніх методів конкурентної боротьби на основі створення нових ринкових просторів.

Мета – формування стратегічних основ для створення підприємствами ритейлу нового безконкурентного ринкового простору.

Методи аналізу й синтезу, SPACE-аналізу, графічної побудови, наукової абстракції

Результати. Представлено авторське бачення поняття стратегічного мислення як основи для стратегічної трансформації підприємства нового ринкового простору, що формується на базі потреб стратегічної самоідентифікації, усвідомлення стратегічного ризику та стратегічного захисту. Уточнено роль стратегічної інтуїції та її сутність у прийнятті рішень. Запропоновано комплексний підхід до визначення ступеня ущільнення ринкового середовища та відповідно конкуренції (ринковий важіль), за якого існування підприємства при традиційних законах конкуренції є малоімовірним. На основі компаративного аналізу обґрунтовано доцільність застосування принципів системи SPACE координат для побудови ринкового важеля за такими напрямками: насиченість ринку; розгалуженість впливу; інтелектуальна дієздатність; інноваційність. Кожен напрям інтерпретовано у змістовних критеріях, які визначаються відповідними показниками. Усі показники системи ринкового важеля уніфіковані та стандартизовані за своєю архітектурою, що дало змогу узагальнити їх в єдину систему та сформуувати інтегральні значення за кожним з чотирьох напрямів.

Перспективи. Інтерпретація результатів оцінювання позиції ринкового важеля, визначення необхідних та достатніх меж ринкового простору (утворення блакитного та червоного океанів), які визначатимуть стратегічні альтернативи підприємства.

Ключові слова: споживчий ринок; конкуренція; блакитний океан; стратегічне мислення; ринковий важіль.

Формул: 0, **рис.:** 3, **табл.:** 1, **бібл.:** 14.

Abstract

Marina CHORNA, Roman BUHRIMENKO, Austin ZONWIRE

RATIONALE FOR A STRATEGIC FRAMEWORK TO CREATE A COMPETITIVE SPACE IN THE DOMESTIC CONSUMER MARKET

Introduction. Increased competition in the domestic consumer market requires retailers to find new methods of competition on the base of new market spaces creation.

Purpose. Formation of strategic bases for creation of retail enterprises by new non-competitive market space.

Methods. Analysis and synthesis, SPACE analysis, graphic construction, scientific abstraction.

Results. The author's vision of the strategic thinking concept as a basis for strategic transformation of an enterprise to new market space, which forms on the base of the

needs of strategic self-identification, awareness of strategic risk and strategic protection, is presented. The role of strategic intuition and its essence in decision making is clarified. The comprehensive approach is proposed for determining the degree of market environment compaction and, accordingly, of competition (market lever), in which the existence of an enterprise under traditional competition laws is unlikely. On the base of comparative analysis, the feasibility of applying the principles of the SPACE coordinate system for constructing the market lever in the following areas: market saturation, influence branching, intellectual capacity, innovativeness is substantiated. Each direction is interpreted in meaningful criteria which are determined by the relevant indices. All indices of the market lever system are unified and standardized in their architecture, which allows their generalizing into single system and forming integral values in each of the four directions.

Discussion. *Interpreting the results of the market lever position assessment, determining the necessary and sufficient boundaries of the market space (the formation of the blue and red oceans), are worth doing as they will determine the enterprise's strategic alternatives.*

Keywords: consumer market; competition; blue ocean; strategic thinking; market lever

Formulas: 0, fig.: 3, tabl.: 1, bibl.: 14.

Постановка проблеми. Конкурентна боротьба серед вітчизняних підприємств роздрібною торгівлю зумовлює безперервний пошук засобів забезпечення своєї конкурентної позиції на ринку. У ході вирішення цієї проблеми масове застосування класичних прийомів, методів, підходів, якими володіє сучасна теорія конкуренції, стає низькоефективним. В умовах щільної конкуренції оновлені конкурентні переваги приносять короткочасний ринковий ефект. Тому єдиним об'єктивно можливим шляхом забезпечення ринкового домінування та перемоги у конкурентній боротьбі для підприємств ритейлу є докорінна зміна концептуального бачення та відповідно стратегічних ініціатив діяльності підприємства, а саме: утворення не нових конкурентних переваг, а безконкурентного ринкового простору, ідея якого повною мірою викладена в концепції «блакитного» океану [1], розуміння й адаптації якої в діяльність вітчизняних підприємств має стати головним пріоритетом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження теорії блакитних океанів у практику діяльності вітчизняних підприємств відображені в дослідженнях багатьох учених [2–6]. Детальне ознайомлення з працями науковців дало змогу виявити декілька принципових моментів, які не дозволяють застосувати представлені в роботах положення як основу, а саме: вузький підхід, однобічний характер підходу, який фокусується на самому товарі, ігноруючи самі ринкові інструменти та дієві конкурентні важелі; специфічні умови впровадження – розгалужена клієнтська база, якою володіють не всі підприємства роздрібною торгівлю; надання стратегії блакитного океану проміжного значення із вибіркоvim застосуванням її положень як допоміжних для складання основного стратегічного плану; теоретичний характер досліджень з відсутністю практичного чіткого інструментарію.

Метою роботи є формування стратегічних основ для створення підприємствами ритейлу нового безконкурентного ринкового простору. Для цього було поставлено

та вирішено такі завдання, як: встановлено сутність стратегічного мислення та його складових у сфері стратегічної трансформації; запропоновано систему координат ринкового важеля зі стратегічного перетворення підприємства; сформовано систему критеріїв із показниками для оцінювання ринкового важеля й стратегічної альтернативи для підприємства-ініціатора нового ринкового простору.

Методом дослідження стали аналіз й синтез, SPACE-аналіз, графічна побудова, компаративний аналіз, наукова абстракція.

Основні результати дослідження. Враховуючи радикальність самої ідеї створення нового ринкового простору без конкуренції, в основі перетворення підприємства має бути чітке розуміння стратегічних потреб та недостатності наявних конкурентних переваг й можливостей підприємства. Тобто керівний орган суб'єкта господарювання повинен мати в основі усіх управлінських рішень певне стратегічне мислення.

З огляду на це насамперед необхідно визначити сутність та головні компоненти основоположного, з позиції авторів, стратегічного блоку – «стратегічне мислення».

Автори погоджуються із класичною позицією щодо розуміння стратегічного мислення як здатності чутливо сприймати основні тенденції, в результаті розвитку яких майбутнє відрізняється від минулого. У такому разі керівники із стратегічним мисленням ризикують більш обдуманно, усвідомлюючи, що попереду можливі несподіванки [7].

Очевидно, що підприємства, які знаходяться у постійній, щільній конкурентній боротьбі та пошуку й оновленні конкурентних переваг, керуються у своїй діяльності саме стратегічним типом мислення й відповідно управління. Однак виявитися тим самим підприємством-ініціатором зі створення блакитного океану вдається одиницям. Відповідно головне завдання – виокремлення складової або етапу циклу стратегічного мислення, який вирізняє підприємство з просто новітніми та креативними конкурентними перевагами від потенціального підприємства-ініціатора нового ринкового простору.

Для цього розглянемо структуру циклу стратегічного мислення за класичним підходом, яка містить такі процедури: виявлення проблеми; аналіз; узагальнення накопиченого досвіду; виявлення взаємозв'язків процесів; вибір оптимального варіанта зміни; прогнозування реакції на зміну з урахуванням можливих ризиків, формування комплексу стратегічних дій.

В основі дії керівника класичного типу стратегічного мислення знаходиться потреба в обґрунтуванні рішення з метою мінімізації ризику й опору змінам. Іншими словами, стратегічне мислення відбувається у порядку реакції на ситуацію, що назріває або відбулася з урахуванням перспективи. Тому для розуміння та формування структури стратегічного мислення нового формату вважаємо за доцільне звернутися до процесуального боку мислення та психологічних чинників, які детермінують його.

Теорія установки Д. М. Узнадзе [8] припускає, що процес мислення не може відбуватися абсолютно незалежно від тієї або іншої установки суб'єкта. Кожен акт судження ґрунтується на відповідній установці, що виникла не на основі актуальної потреби і відповідної установки, а на базі вторинної, так би мовити, уявної потреби і її ситуації: у кожному окремому випадку у суб'єкта виникає питання (потреба пізнання),

як і уявлення ситуації її вирішення, внаслідок чого у нього з'являється абсолютно конкретна, визначена установка. Надалі кожен окремий незалежний акт мислення виникає на основі цієї установки і репрезентує окремий випадок її реалізації.

Інтерпретуючи ці положення, можна стверджувати, що стратегічне мислення, яке ґрунтується на постійній потребі утворення вільного від конкурентного середовища ринкового простору та здійснює вирішення будь якого питання конкурентної боротьби саме з цієї позиції, формує чітку відповідну установку діяльності підприємства, яка інтегрується у корпоративну стратегію та відображається на всіх рівнях системи управління підприємством.

Враховуючи те, що в обох підходах стратегічного мислення основу думки складає певна потреба, вважаємо за можливе застосувати принцип ієрархії потреб, розробленої А. Маслоу [9]. Застосування цих положень дало змогу припустити, що особливістю стратегічного мислення підприємств-ініціаторів блакитних океанів є саме потреба радикального відокремлення від наявної сукупності підприємств, яка згодом набуває форм блакитного або червоного океану. Ієрархію потреб підприємства у стратегічній трансформації, яка має становити основу стратегічного мислення нового формату, окреслено на рис. 1.

Рис. 1. Ієрархія потреб як основи стратегічного мислення нового формату

Аналізуючи більш детально рис. 1, можна побачити, що базовою потребою є ринкове середовище вільне від конкуренції. Зазначимо, що така позиція є не метою, генеральною, проміжною ціллю тощо, а саме потребою першого рівня. Лише усвідомлення такого положення речей дасть змогу керівному органу підприємства ритейлу змінити увесь цикл та складові стратегічного мислення.

Наступною за пріоритетністю є потреба у стратегічній самоідентифікації. Передбачається, що керівництво підприємства має чітко визначити тип стратегічної

поведінки та відповідно мислення в глобальному масштабі, тобто розуміти, чи є вона реактивною, випереджувальною, інноваційною або ініціаторською.

Третьою за ієрархією є потреба у стратегічному ризику. Зважаючи на те, що впровадження будь яких стратегічних змін супроводжується певним ступенем невизначеності, управлінці ідентифікують стратегічний ризик як наслідок дії, який є невідворотнім, але таким, що підлягає коригуванню (оптимізації). Для формування стратегічного ризику нового формату пропонується сприймати ризик не як наслідок, а як потребу, необхідність його реалізації задля стратегічної трансформації. Автори підтримують твердження, що рівень ризику прямопропорційних радикальності зміни [10], а отже, щоб здійснити таку проривну стратегічну трансформацію найвищого рівня як утворення блакитного океану, ризик необхідно розуміти й враховувати в діяльності не як силу реакції на рішення, а як основу цього рішення. Останньою з систем ієрархії потреб є потреба у стратегічному захисті. Вона відображає необхідність підприємства якомога довшому збереженні зазначеної філософії мислення підприємства у захисту потреб як на старому, так і на новому ринку, оскільки «блакитний океан» є ідеальним, проте обмеженим у часі функціонування конкурентним середовищем.

Стратегічне мислення нового типу повинно мати за мету формування конкретної управлінської установки пошуку шляхом утворення безконкурентного середовища, як зазначалося раніше, що має не тільки аналітичне, а й інтуїтивне підґрунтя.

Резюмуючи вищевикладене, з урахуванням симбіозу аналітичного й інтуїтивного типу мислення, а також свідомого підвищеного ступеня ризикованості, який зумовлений радикальністю базової потреби, можна припустити, що відмінним компонентом, який відрізняє тип стратегічного мислення підприємства у конкурентній боротьбі від підприємства-ініціатора нового ринкового простору, є стратегічна інтуїція. З позиції авторів дослідження, стратегічна інтуїція є неусвідомленою потребою радикальних змін площини діяльності підприємства на основі обґрунтованої потреби створення безконкурентного простору як єдино можливого методу конкурентної боротьби на споживчому ринку. Таким чином, стратегічне мислення нового формату повинно мати в основі стратегічну інтуїцію, обумовлену зазначеними вище потребами та не бути вільною від ознак аналітичної процедури, яка є в основі самого процесу мислення (рис. 2).

У разі наявності стратегічного мислення в особи, яка приймає рішення, іншим не менш вагомим компонентом є розуміння періоду необхідності вдавання до радикальних стратегічних дій, тобто визначення ступеня ущільнення ринкового середовища та відповідно конкуренції, за якого діяльність підприємства на традиційних законах конкуренції є малоюмовірною. Такий стан можна умовно назвати «ринковий важіль», завдання якого – визначення місця підприємства на ринку, його конкурентного потенціалу та можливості стратегічної трансформації.

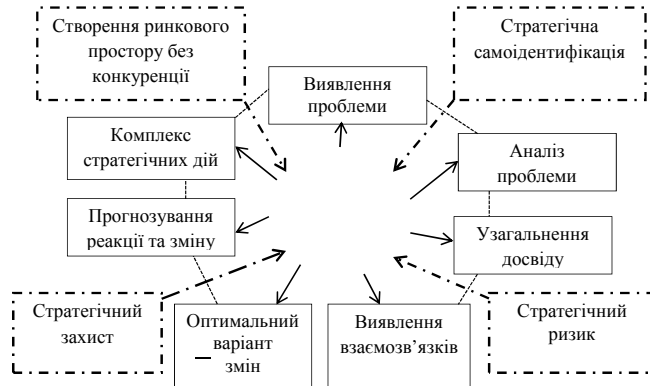

Рис. 2. Сутність та складові стратегічного мислення нового формату

Зазначимо, що частково питання потенціальних можливостей підприємств роздрібної торгівлі було вирішено у попередніх дослідженнях авторів [11], за основу якого взято такі диференційні показники, як обсяг непродовольчої групи товарів обсягу роздрібного товарообороту та обсяг роздрібного товарообороту мережі Інтернет. Саме ці два напрями є найбільш перспективними з позиції ринкового дистанціювання та стратегічної трансформації.

Для створення ринкового важеля у складі стратегії формування нового ринкового середовища пропонується трансформувати вказані показники у певні напрями та конкретизувати їх системою відповідних критеріїв і показників із чіткими взаємозв'язками.

Аналізуючи сутність обраних напрямів, зазначимо, що вони становлять внутрішню (обсяг товарообігу мережі Інтернет) та зовнішню (обсяг товарообігу непродовольчої групи товарів) складові можливого дистанціювання підприємства від ринкової сукупності. Таким чином, зовнішній напрям пропонується відображати критеріями насиченості ринку й розгалуженості; внутрішній напрям: критеріями інноваційності та інтелектуальної дієздатності. Розглянемо окремо сутність та межі кожного з них.

Критерій насиченості – відображає ступінь щільності ринку за кількістю учасників із максимально схожими ознаками діяльності, тобто ступінь покриття ринку своєю діяльністю. Виокремлення цього критерію зумовлено необхідністю підприємства усвідомлювати глибину стратегічних перетворень та кількість потенційних підприємств-послідовників, які також прагнуть до новоствореного простору.

Критерій розгалуженості – має оцінити ступінь поширення ринкового впливу підприємства, тобто визначити, яка частка або тип продукції, обсяг торговельної мережі досліджуваного підприємства вирізняє його на ринку або формує найбільшу стратегічну одиницю бізнесу. Виокремлення цього критерію зумовлено необхідністю підприємства усвідомлювати пріоритетний сектор власної ринкової мережі, як потенційної опори для диференціювання або повного відокремлення.

Критерій інноваційності – відображає ступінь прогресивності технологій, які використовує підприємство відповідно до власної специфіки. До прогресивних технологій можуть належати такі: форма торгівлі, оплати, марочна, упаковочна політики, засоби маркетингового позиціонування тощо. Виокремлення цього критерію обумовлено необхідністю підприємства усвідомлювати напрями дистанціювання та розвиток інноваційного сектору діяльності.

Критерій інтелектуальної дієздатності – відображає можливість підприємства до самостійної винахідницької діяльності та раціоналізаторського мислення. Він визначає ступінь охоплення у своїй діяльності авторських технологій торгівлі, ведення обліку, удосконалення систем логістики тощо та загалом має оцінювати ступінь креативності стратегічного мислення апарату управління з метою визначення можливості не лише утворити прецедент ринкового відокремлення, а й сформувати повноцінний дієвий ринковий простір.

Окресливши чітко сутність кожного із запропонованих критеріїв, необхідно вирішити питання щодо формування адекватної системи відповідних показників. Для цього автори вважають за доцільне звернутися до наявних комплексних систем оцінюваних показників, які інтегрують у собі внутрішній і зовнішній напрями та відповідають визначеній кількості критеріїв з метою аналізу їх придатності або адаптації до застосування з урахуванням вказаних вимог, а саме: концепція стейкхолдерів (ABS), методичний підхід SPACE-аналізу, збалансованої системи показників (BSC) [12–14].

Здійснивши компаративний аналіз обраних методів комплексного стратегічного аналізу, визначено, що найбільш повно окресленим вище вимогам відповідає такий стратегічний прийом, як SPACE-аналіз, оскільки він має чітку методологічну структуру, яка складається із чотирьох показників; передбачає вибір серед декількох стратегічних альтернатив; дає змогу змінювати складові показників у напрямі без зміни об'єктивності та сутності процедури.

Водночас його використання в оригінальному форматі неможливе через фіксований склад рекомендованих стратегій. Неприйнятним є також експертний спосіб оцінювання показників та система їхнього виміру (10-бальна оцінювальна шкала). Тому застосування цього методу буде частковим. Враховуючи те, що у системі SPACE на кожному векторі координат знаходиться група як зовнішніх, так і внутрішніх показників (фінансова сила підприємства-стабільність галузі за віссю Y та конкурентні переваги й привабливість галузі за віссю X), аналогічно побудуємо систему координат ринкового важеля за пропонуваними чотирма критеріями у межах двох напрямів (рис. 3).

Під час побудови цієї системи координат автори керувалися такою логікою:

1) всі критерії сформовані з огляду на твердження щодо позиціонування підприємства порівняно з ринковою ситуацією. Тому передбачається чіткий діапазон значень результативних показників за кожним із критеріїв: мінімальне (т.0) та максимальне значення 1 відповідно. Такий чіткий діапазон дасть змогу чітко визначитися із ринковою позицією та відстанню, дистанцією його від наявного оточення у якісному та кількісному розуміннях;

2) максимальне значення результативного показника за критерієм свідчатиме про повну відокремленість структури діяльності підприємства від конкурентів, мінімальне – повну тотожність їм.

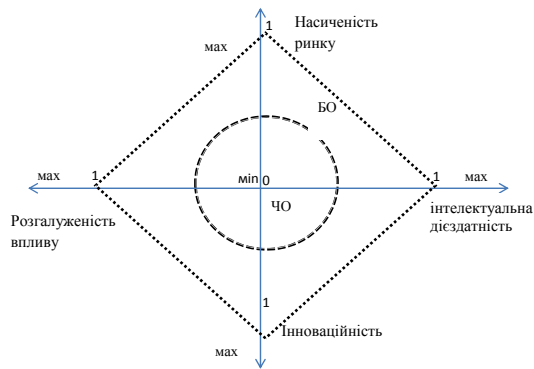

Рис. 3. Система координат ринкового важеля визначення стратегічної альтернативи

Перетин результативних показників за кожним критерієм утворює певний ринковий простір. Оптимальним для підприємства є знаходження у просторі утвореному максимальним значенням (1) за кожним критерієм. Така ситуація уособлює вільний ринковий простір – близькість до «блакитного океану» (БО). Чим ближче до точки початку координат площина, яка утворена результативними показниками, тим вища тотожність підприємства й відповідно конкуренція на ринку. Однак на проміжній ділянці віддалення від точки оптимуму є можливість говорити про площину червоного океану (ЧО).

Отже, першочерговим завданням наразі є формування набору стратегічних показників-індикаторів, які окреслюватимуть критерії-вектори. Зазначимо, що відповідно до методологічних засад SPACE-аналізу, запропоновані показники доцільно вважати опорними, тобто такими, що можуть бути доповненими або заміненіми відповідно до наявної інформації або зовнішніх вимог із урахуванням логіки самого підходу.

Враховуючи означену сутність критеріїв, основні принципи системи координат і особливості її модифікації, розроблена система побудована таким чином, що окреслює змістову сутність кожного критерію; має архітектуру показників уніфікованого типу виміру (від 0 до 1); є доступною з позиції отримання вихідної інформації для розрахунку.

За критерієм насиченості пропонується такий склад показників:

1) покриття ринку підприємством (Пр) – це фактична частка ринку, яка належить підприємству, враховуючи тип його діяльності;

2) ступінь спеціалізації ($C_{\text{спец}}$) – показник, який відображає глибину проникнення підприємства на ринку;

3) інтенсивність ринкового насичення ($PH_{\text{нт}}$) – показник, який відображає якість насичення ринку результатами діяльності підприємства та його стійкість до утримання цього положення у часі.

Таким чином, за вказаним критерієм запропоновано три показники, які характеризують діяльність підприємства якісно, кількісно та у динаміці, а також мають уніфікований вимір від 0 до 1.

Наступним є критерій розгалуженості, за яким пропонуються такі показники:

1) ступінь інтегрованості (I) – показник, який відображає охоплення підприємством ринку з позицій торговельного, географічного покриття й постсервісу;

2) рівень ринкового лідерства (РЛ) – показник якісної інтеграції підприємства на ринок не лише за рахунок кількісного обсягу продажу, а максимального задоволення потреб споживачів.

Показники цієї групи мають більше якісний характер і також мають діапазон вимірювання від 0 до 1.

За критерієм інноваційності автори пропонують такі показники:

1) рівень інноваційності торговельної діяльності (ІТД) – показник, який відображає загальну готовність підприємства застосовувати у своїй діяльності інноваційні технології та засоби сучасного маркетингу;

2) рівень інноваційної трансформації (СТ) – показник, який має якісно оцінити інноваційну діяльність підприємства, шляхом визначення її впливу на основну діяльність торговельного підприємства. Показники цієї групи мають індикативний характер та діапазон вимірювання від 0 до 1.

За критерієм інтелектуальної дієздатності складові показники такі:

1) ступінь інноваційної активності підприємства (ІА) – показник, який відображає спроможність підприємства до самовдосконалення шляхом впровадження власних інноваційних розробок;

2) рівень раціоналізаторської активності (РА) – показник інтелектуально-інноваційного рівня кадрового ресурсу підприємства та одночасно рівня стратегічного мислення управлінського складу, що виявляється у здатності ефективної реалізації першого.

Ця група показників має особливе значення з позиції оцінювання стратегічного мислення. Базуючись на обґрунтованій потребі підприємства до переходу у вільний ринковий простір, управлінський апарат такого суб'єкта господарювання повинен мати нешаблонне мислення, яке в тому числі виявляється у можливості заохочувати, виявляти та реалізовувати внутрішні приховані резерви, зокрема раціоналізаторську активність персоналу. Вимірювання цієї групи показників також визначається діапазоном значень від 0 до 1.

Уніфікований вимір та синонімічність економічного змісту показників у межах критеріальної групи, а також потенційна динамічність складу груп, дозволяє застосування інтегрального показника за критеріями, які можуть бути визначені у межах від 0 до 1. Повний склад системи показників за кожним з критеріїв надано у табл. 1.

Таблиця 1

Система показників оцінювання ринкового важеля торговельного підприємства

Критерій насиченості ринку		Критерій розгалуженості впливу	
Показник	Формула	Показник	Формула
Покриття ринку підприємством	$Pr = \frac{O_{тпдпр}}{O_{тринк}}$	Ступінь інтегрованості	$I = \frac{O_{підпр}^{мереж}}{O_{ринок}^{мереж}} - \text{обсяг наявної у підприємства торговельної мережі};$ $O_{мереж}^{ринк} - \text{обсяг найбільшої представленої торговельної мережі на ринку або окремому сегменті};$
Ступінь спеціалізації	$\text{Спец} = \frac{K_{тпдпр}}{K_{тринк}}$	Рівень ринкового лідерства	$RL = \frac{TP_{підпр}^{ринк}}{TP_{ринк}^{ринк}} - \text{кількість «топ» продуктів за політом досліджуваного підприємства}; TP_{ринк}^{ринк} - \text{кількість продуктів на ринку з найбільшим рівнем попиту на ринку.}$
Інтенсивність ринкового насичення	$RI_{ринк} = \frac{Tr_{підпр}}{Tr_{спож}}$	Інтегральний показник розгалуженості впливу	$I_{пр} = \frac{I+RL}{2}$
Інтегральний показник насиченості ринку	$I_{пр} = \frac{Pr+K_{тпдпр}}{3}$		
Критерій інноваційності			
Рівень інноваційності торговельної діяльності	$ITD = \frac{I_{підпр}^{торг}}{I_{ринк}^{торг}}$	Ступінь інноваційної активності	$IA = \frac{I_{вл}^{підпр}}{I_{заг}^{підпр}}$ $I_{підпр}^{торг} - \text{кількість власних розробок підприємства серед впроваджених інновацій};$ $I_{заг}^{підпр} - \text{загальна кількість впроваджених інновацій.}$
Рівень інноваційної трансформації	$ST = \frac{KЧ_{ін}^{підпр}}{KЧ_{заг}^{підпр}}$	Рівень ціоналізаторської активності	$PA = \frac{RP_{кер}}{RP_{п}} - \text{кількість раціоналізаторських пропозицій впроваджених керівництвом підприємства.}$ $RP_{п}^0 - \text{кількість обґрунтованих раціоналізаторських пропозицій, внесених персоналом підприємства};$
Інтегральний показник інноваційності	$I_{пр} = \frac{ITD+ST}{2}$	Інтегральний показник раціоналізаторства	$I_{пр} = \frac{IA+PA}{2}$

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнивши розроблені авторами положення технології утворення нового ринкового простору, зазначимо, що запропоновані підходи в мають комплексний характер та відрізняються такими принциповими особливостями: нетиповий підхід до стратегічного планування, який спростовує етап цілетворення, наголошуючи на зміні системи стратегічного мислення, що базується на ієрархії специфічних потреб; етап стратегічного обґрунтування, що полягає у застосуванні унікального «стратегічного важеля», який відповідає концептуальним положенням теорії блакитного океану та специфіці діяльності підприємств роздрібної торгівлі, у т. ч. актуальним стратегічним напрямом та відповідній системі розроблених стратегічних показників, і може бути застосований, як окремий механізм стратегічного аналізу й планування.

З огляду на потребу чіткої інтерпретації результатів оцінювання позиції ринкового важеля використання, виникає завдання визначення необхідних та достатніх меж ринкового простору (утворення блакитного та червоного океанів), які визначатимуть стратегічну альтернативу підприємства, що буде взято за основу в подальших дослідженнях.

Література

1. Чан Ким, Рене Моборн Стратегія голубого океана. Москва : Ніппо, 2005, 272 с.
2. Равлик Н. Інновація цінності та методика її реалізації на сучасному ринку. *Галицький економічний вісник*. 2014. Т 44. № 1. С. 49–54.
3. Кочкина. Н., Медведєва І. Оцінка ефективності стратегії білого океану для виноробної галузі України. *Вісник КНТУ*. 2015. № 8. С. 25–31.
4. Белова Т. Г., Крайнюченко О. Ф., Безпалько О. В. Методичні підходи до формування стратегічного набору підприємства. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 6. С. 123–128.
5. Кіпа Д. В. Обґрунтування вибору конкурентної стратегії підприємства. *Економіка розвитку*. 2014. № 4. С. 110–115.
6. Окландер М. Землинська М. Маркетингові стратегії зростання: класичний та новітній підходи. *Економіст*. 2013. № 3. С. 20–24.
7. Ансофф І. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 303 с.
8. Узнадзе Д. Н. Психология установки. Санкт-Петербург : Пітер, 2001. 416 с.
9. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Пітер, 2013. 352с.
10. Чорна М. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія / за заг ред. М. В. Чорної. Харків : ХДУХТ, 2012. 210 с.
11. Чорна М. В., Бугріменко Р. М., Зонвіре О. Методичний підхід до оцінювання можливостей стратегічної трансформації підприємств роздрібної торгівлі. *Вісник Київського нац. ун-ту. ім. Тараса Шевченка*. Серія : Економіка, 2019. № 3 (204). С. 51–56.
12. Kaplan R. S., Norton D. P. The Balanced Scorecard – Measures then drive Performance. *Harvard Business Review*, 1992. V. 70. N 1. P.71–79.
13. Freeman R. E. Strategic management: A stakeholder approach. Boston (USA) : Pitman, 1984. 350 p.
14. Балан В. Тимченко І. Формування стратегії розвитку підприємства на основі динамічного SPACE-аналізу. *Схід*. 2016. № 4. С. 5–16.

References

1. Kim, C (2005). Strategiy agolubogo okeana. [Blue ocean strategy]. Hippo, 272 [in Russian].
2. Ravlyk, N. (2014). Innovatsii atsinnosti ta metodyka y iirealizatsii na suchasnomu rynku [Value innovation and the method of its realization in the modern market]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, T.44, 1, 49-54. [in Ukrainian].
3. Kochkyna, N., Medvedeva, I. (2015) Otsinka efektyvnosti stratehii biloho okeanu dlia vynorobnoi hluzi Ukrainy [Assessing the Effectiveness of the White Ocean Strategy for Ukraine's Wine Mockery]. Visnyk KNTU, 8, 25-31 [in Ukrainian].
4. Byelova, T. G., Krajnyuchenko, O. F., Bezpalko, O.V. (2014). Metodichni pidhodi do formuvannya strategichnogo naboru pidpriyemstva [Methodical approach to formulating a strategic approach to enterprise]. Formuvannya rinkovih vidnosin v Ukrayini, 6, 123-128. [in Ukrainian].
5. Kipa, D.V. (2014). Obruntuвання вибору конкурентної стратегії підприємства [Substantiation of choice of competitive strategy of the enterprise]. Ekonomika rozvitku, 4, 110-115. [in Ukrainian].
6. Oklander, M., Zemlinska, M. (2013). Marketingovi strategiyi zrostannya: klasichnij ta novitnij pidhodi [Marketing Growth Strategies: Classic and New Approaches]. Ekonomist, 3, 20-24. [in Ukrainian].
7. Ansoff, Y. (1989). Stratehicheskoє upravlenye. [Strategic management], M.: Ekonomika, 303 [in Russian].
8. Uznadze, D. (2001). Psykholohiia ustanovky [Installation Psychology], SPb.: Piter, 416 [in Ukrainian].
9. Maslou, A. (2013) Motyvatsiya y lychnost [Motivation and personality], SPb.: Piter, 352 [in Russian].
10. Chorna, M., Gluhova, S. (2012) Ocinka efektyvnosti innovacijnoї diyal'nosti pidpriemstv [Evaluating the effectiveness of innovation activity of enterprises], (monografiya). Harkiv: HDUHT, 210. [in Ukrainian].
11. Chorna, M., Buhrimenko, R., Zonvire O. (2019) Metodychni pidkhid do otsiniuvannya mozhlyvosti stratehichnoi transformatsii pidpriemstv v rozdrubnoi torhivli [A methodological approach to assessing the potential for strategic transformation of retailers], Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Seriya: Ekonomika, 51-56 [in Ukrainian].
12. Kaplan, R., Norton, D (1992). The Balanced Scorecard – Measures then drive Performance, Harvard Business Review, V.70, 1., 1-79 [in English].
13. Freeman, R. (1984) Strategic management: A stakeholder approach, Boston (USA): Pitman, 350 p. [in English].
14. Balan, V., Tymchenko, I. (2016) Formuvannya stratehii rozvytku pidpriemstva na osnovi dynamichnogo SPACE-analizu [Formation of enterprise development strategy based on dynamic SPACE analysis], Skhid, 4, 5-16 [in Ukrainian].

Статтю отримано 4 лютого 2020 р.

Article received February 4, 2020.

УДК 338.2:338.44+339.13

JEL L10, L52

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.046>

Юрій ГРИНЧЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування,
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
бул. Французький 24/26, каб. 55, Одеса, Україна, 65058
E-mail: hrinchenko@yahoo.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9439-5933>

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОСИСТЕМИ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗИ

Грінченко Ю. Концепція екосистеми авіаційної галузі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 46–57. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.046>

Hrinchenko Y. (2020). Kontseptsiiia ekosystemy aviatsiinoi haluzi [Ecosystem concept of the aviation industry]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 46–57. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.046>

Анотація

Вступ. Галузевий розвиток є наразі сферою уваги науковців та державних регуляторів. Окремі умови такого розвитку виникають у зв'язку зі збільшенням впливу цифровізації на галузеву взаємодію та інформаційне забезпечення галузей. Орієнтований на споживача підхід стає домінуючим у визначенні структури взаємодії всередині та поза галуззю.

Метою статті є створення концепції екосистеми авіаційної галузі шляхом алгоритмізації залучення її учасників та ідентифікації етапів спільної участі для розвитку авіаційної галузі. У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи: інформаційний пошук, структурний, причинно-наслідковий та системний аналіз.

Результати. Розвиток авіаційної галузі відбувається в умовах тісної взаємодії зі суміжними галузями та справляє сторонній ефект на їхній розвиток. Центральне місце цього простору займає аеропорт, що з одного боку взаємодіє безпосередньо з авіаперевізниками в межах конкуруючих бізнес-моделей мережевого сполучення або лоукост перевезень, а з іншого є глибоко інтегрований у регіональну економічну систему та є важливим об'єктом транспортної інфраструктури. Фінансове забезпечення сталого розвитку аеропорту є важливим фактором розвитку всієї галузі. Створення спільного поля розвитку, яке має стимулювати попит в авіаційній

© Юрій Грінченко, 2020.

та суміжних галузях, зокрема туристичній, відбувається прискореними темпами в умовах лібералізації повітряного простору та потребує окремих засад державного регулювання. В рамках екосистеми авіаційної галузі доцільно розглядати споживача галузі на етапах обміркування подорожі, резервування квитків, підготовки, перебування в аеропорту, періоду протягом польоту, часу після прильоту та знаходження в пункті призначення, часу після подорожі. Визначено, які суб'єкти авіаційної галузі пріоритетно відповідальні за кожний етап.

Перспективи подальших досліджень. Перспективами подальших досліджень є розробка економіко-математичної моделі державного регулювання авіаційної галузі в умовах розвитку її екосистеми.

Ключові слова: екосистема, авіаційні галузь, туризм, страхування, авіаційне будівництво.

Формули: 0, рис.: 2, табл.: 2, бібл.: 14.

Abstract

Yurii HRINCHENKO

ECOSYSTEM CONCEPT OF THE AVIATION INDUSTRY

Annotation. *Introduction.* Industry's development is an actual focus point for regulators and researchers. Certain preconditions for the development are related to the growing influence of digitalization on industry relations and informational support. Client-oriented approach becomes dominant in shaping relations inside and outside the industry. The goal of the article is to develop a concept of the aviation industry ecosystem by creating an algorithm for involvement of its agents and identification of stages to build the process of common efforts to develop the industry. The research relies on the following methods: data search, structural, cause and effect and system analysis.

Results. The development of the aviation industry occurs under conditions of tight relationships with related industries, so it has a profound effect on their development too. The central point of this area is an airport, which directly cooperates with aircraft carriers operating under competing business-models of network or low-cost flights, but also is deeply integrated into local economic system as an important part of transport infrastructure. Formation of a common area for development, which is to stimulate the demand in aviation and related industries, notably the tourism, is underway with increasing speed, as liberalization of aviation transportation. So the governmental regulation shall use the specific approaches for the new situation. The aviation industry ecosystem regards a consumer on several stages of the travel process: inspiration for a trip, reservations of tickets, hotel and other services, preparation for a trip, airport experience, flight experience, arrival experience, destination experience and post-trip experience. The article defines which agents are responsible for the successful completion of every stage.

The prospects for further research. The prospects for further research may apply the development of an economic-mathematical model for government regulation of the aviation industry under the perspective of its ecosystem development.

Keywords: *ecosystem, aviation industry, tourism, insurance, aircraft manufacturing.*

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 0, bibl.: 14

Постановка проблеми в загальному вигляді. Транспорт є основним елементом розвитку туристичного сектору в Україні та світі, він допомагає долати великі дистанції і навіть єднати бізнесові операції у віддалених місцях таким чином, що завдяки швидкості вдається зменшувати собівартість цих операцій. Тим не менш, прогресивні зміни споживання туристичних послуг зараз мають тенденцію щодо розгляду авіаційного транспорту як чинника значного впливу, незважаючи на те що він потребує значних інвестицій. І ці зміни засновані на нових тенденціях в туризмі щодо проведення вихідних у скорочений період виїзду, впливу сезонності на туристичну галузь, прагненні споживачів послуг авіаційного транспорту не заощаджувати на витратах, а скорочувати самий час перевезення та подорожі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. О. В. Андреев та А. І. Козлов досліджують таку організаційну форму управління як хаб. Д. Гілен, Х. М. Німір та С. Мадрид нерозривно розглядають економіку, політику регулювання та менеджмент аеропортів. А. Грехем досліджує моделі менеджменту аеропортів в контексті регулювання та дерегулювання галузі. Куласв Ю. Ф. та Щелкунов В. І. визначив характеристику виробничого потенціалу авіаційного будівництва України та навів авторську концепцію тарифного регулювання [1]. Проте саме дослідження структури авіаційної галузі України, її потенціалу, зав'язків та можливостей макроекономічного планування потребують формулювання подальших наукових результатів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення засад стратегічного планування авіаційної галузі в умовах взаємного впливу туристичної та інших суміжних галузей.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки авіаційний транспорт перебуває під впливом великих трансформаційних процесів, пов'язаних з покращенням безпеки, збільшенням швидкості та вдосконаленням рівня комфорту і стає засобом який неможливо замінити. Таким чином, в сучасному світі розвиток авіаційного транспорту спричиняє розвиток туризму, і навпаки. Як наслідок відбувається підвищення частоти вільних перевезень, збільшення кількості подорожуючих та авіаційних маршрутів транспорту та аеропортової інфраструктури. І навіть соціальна стратифікація спонукає галузевих регуляторів в більшій мірі до впровадження гнучкої тарифної політики з метою охоплення авіаційною послугою більшої кількості клієнтів ніж до підвищення самих цін на квитки.

Міста, які є бізнесовими центрами великих розвинутих країн потребують наявності технологічно розвинутої авіаційної галузі, аеропортів та авіаційних транспортних перевізників як економічних суб'єктів які спроможні забезпечити привабливість приїзду та перебування в країні в туристичні локації для потенційних відвідувачів. Тому бізнес-центри приділяють велику увагу щодо обладнання інфраструктури, надання можливості комерційним та приватним пасажиром зручно вчасно подорожувати за допомогою приватного чи комерційного трафіку.

Питання залучення корпоративного та приватного трафіку через мережу національних аеропортів пов'язані й із маркетинговими аспектами планування їхнього розвитку. Зокрема аеропорти міст-бізнес-центрів можуть бути комфортними з точки зору організації ділових відряджень, проведення переговорів. Тоді як аеропорти невеликих міст вимагають окремої маркетингової стратегії до якої можуть

бути віднесені операції стимулювання збуту послуг малої авіації, авіаційного таксі, організації навчання пілотів та ліцензування пілотів, забезпечення часового нальоту для студентів авіаційних закладів освіти.

Останнім часом, авіаційний простір характеризується активним розвитком перевізників лоукост. Вони представляють значну питому вагу усіх авіаційних перевізників та навіть є власниками акцій аеропортів. Визнаним трендом є новий спосіб менеджменту в аеропортах, який відбивається у зміні форми власності та управління в ньому. В цьому контексті підвищення конкурентоспроможності аеропортів відбувається більш активно завдяки активним стратегіям розвитку партнерства в галузі. Аеропорти замість очікування літаків та трафіку впроваджують стратегії залучення авіаційних перевізників-лоукостерів. В цьому контексті варто зосередитися на існуючих стратегіях в аеропортах.

Вибір стратегії аеропорту визначається в першу чергу самими характеристиками цього аеропорту. Першою основною характеристикою аеропорту є його здатність в майбутньому приймати більшу кількість пасажирів у випадку зростання попиту на його послуги. Наступною характеристикою аеропорту є його розмір. Аеропорт працює з декількома групами споживачів. Основними клієнтами аеропорту є всі типи авіаційних перевізників, які здійснюють регулярні рейси, лоукостери з новими маршрутами. Авіаційним перевізникам надаються інфраструктурні послуги безпосередньо аеропортом чи субпідрядниками. Пасажири також є прямими клієнтами аеропортів, тому що споживають послуги терміналів і отримують доступ до літаків. В той же час споживачами послуг аеропортів є магазини, ресторани, бари, готелі, які надають послуги пасажирам та привносять доходи аеропорту. Підприємства, які надають підтримуючі послуги авіаційним перевізникам, є наступною групою споживачів. В деяких випадках інтереси цих груп споживачів можуть знаходитися в конфлікті. Зокрема, метою пасажирів є скорочення часу на подорожі, тоді як метою магазинів є збільшення часу очікування пасажирами для підвищення обсягу своїх продажів.

Доходи в аеропорту можна розділити на два типи. Перший тип – це доходи від авіаційної чи операційної діяльності. Другий тип – це неавіаційні доходи, які виникають від постачальників послуг на території аеропорту пасажирам чи пропонуються авіаційними перевізниками. Можна виділити і додаткову групу – інші доходи, – це доходи, які виникли завдяки диверсифікації джерел прибутків аеропорту від надання експертних послуг в консалтингу та управлінні. В багатьох сучасних аеропортах безпосередньо на їхній території будуються актуальні та зручні стильні готелі. Стратегії розвитку аеропорту пов'язані з інфраструктурою. Збільшення місткості аеропорту вимагає створення нової інфраструктури для надання послуг таких як таксі, паркування для бізнес-авіації [2, с. 73].

Взаємозв'язок туристичної та авіаційної галузі має відповідним чином відбиватися при формуванні політики державного регулювання. При цьому слід брати до уваги, що безпосереднє регулювання авіаційної галузі, особливо міжнародної, завжди відбувалося таким чином, що було окремим та незалежним напрямком регулювання. Фактори впливу від суміжних галузей не враховувалися при регулюванні. Переважали пріоритети забезпечення безпеки та захисту екології повітряного простору. Проте наразі все більше визнається, що міжнародна авіація може принести значний поштовх

для розвитку туризму, і навпаки, підвищення попиту на послуги туристичної галузі забезпечує збільшення пасажиро- та вантажопотоку, надає значні можливості та формує перспективи розвитку авіаційної галузі. Лібералізація авіаційних маршрутів в Європі привела до стимулювання попиту на туристичні послуги в регіонах призначення, що стало потужним джерелом поповнення місцевих та державного бюджету. Прихильниками лібералізації маршрутів звичайно є представники туристичної галузі. Противниками є авіаційні перевізники, які не хочуть втрачати свою долю ринку. Прикладами лібералізації є такі країни як Сінгапур та Тайланд, яким вдалося збільшити кількість авіаційних перевізників, рейсів та туристів в свою країну. І навпаки, країни Південної Америки, де регулятори вагалися щодо впровадження лібералізації, втратили значний обсяг туристичних потоків. Особливістю лібералізації в даному випадку є те, що процес є двостороннім, тобто відбувається за погодженням двох країн. Відповідно до звіту Голови Державної авіаційної служби України [3] в 2018 році відбувалося збільшення частоти виконання регулярних рейсів між Україною та Угорщиною з дев'яти до чотирнадцяти з метою задоволення попиту на повітряні перевезення українського перевізника за маршрутом Київ – Будапешт – Київ, досягнуто домовленостей щодо зняття обмежень стосовно частоти під час здійснення регулярного повітряного сполучення з Австрією.

Досягнуто домовленостей щодо збільшення кількості рейсів з Німеччиною за основними маршрутами: Київ – Берлін, Київ – Франкфурт, Київ – Мюнхен з двадцяти восьми до п'ятдесяти двох рейсів на тиждень (сукупно за трьома вищезазначеними маршрутами) для кожної сторони. В авіаційній галузі України відбувається спрощення процедури отримання авіаційними перевізниками прав на експлуатацію повітряних ліній для виконання регулярних міжнародних рейсів на лібералізованих ринках перевезень з Республікою Молдова [4].

Інвестиції в пасажирські термінали та побудова терміналів чи модернізації існуючих безпосередньо в перевізників лоукост стратегії стосуються саме інфраструктурної спеціалізації. Спеціалізація може бути пов'язана з якістю роботи аеропорту, покращенням доступності в аеропорту через використання шатлів та рухових доріжок, організацією логістики модальних перевезень, забезпеченням стикових рейсів, інвестиціями в інфраструктуру терміналів та підвищенням ефективності багажного сервісу та доставкою вантажів інтермодальними каналами і залученням насамперед залізничного транспорту [5].

Державне регулювання діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України полягає у формуванні державної політики та стратегії розвитку, визначенні завдань, функцій, умов діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України, застосуванні заходів безпеки авіації, прийнятті загальнообов'язкових авіаційних правил України, у здійсненні державного контролю за їх виконанням та встановленні відповідальності за їх порушення [6, 7].

Необхідно приділити увагу розробці політики в області якості, яка може бути сформульована у вигляді принципів взаємодії туристичних агенцій як менеджерів корпоративного авіаційного трафіку, аеропортів, авіабудівних підприємств, страховиків, що надають послуги авіаційного страхування, кредитно-фінансових установ, лізингових компаній. Така політика має забезпечити поліпшення фінансово-

економічного та інвестиційного стану суб'єктів екосистеми авіаційної галузі; розширення асортименту послуг за рахунок внутрішніх рейсів та внутрішнього туризму; впровадження стандартів надання послуг світового рівня; орієнтацію на задоволення вимог споживачів; освоєння послуг, функціональні можливості яких реалізуються на інноваційних принципах; поліпшення ключових показників якості послуг; скорочення випадків надання споживачам неякісних послуг; розвиток партнерського сервісу.

Взаємодія між туристичною та авіаційною діяльністю стає дієвою тільки у разі її безпосередньої орієнтації на залучення пасажирів – туристів з метою дозвілля та ділових подорожей [8]. Система управління якістю має бути повністю інтегрована в систему державного управління та макроекономічного регулювання, тобто врахована через вплив регуляторних передумов розвитку галузі. Для цього пропонуємо наступний алгоритм (див. рис. 1).

Рис. 1. Етапи інтеграції суб'єктів екосистеми авіаційної галузі

Джерело: розроблено автором.

Ротшильд М. [9] впроваджує новий напрям розвитку економіки як сукупності економічних агентів, які працюють в природньому середовищі, що розвивається, в тому числі під впливом біологічних законів. Чессель М. визначає екосистему як мережеве співтовариство, члени якого комбінують свої ресурси на взаємовигідних принципах заради спільного досягнення інноваційних результатів [10].

В розвинутих країнах екосистеми формуються при підтримці та за участю держави, зокрема в Великій Британії, Китаї, Австралії. Існують окремі агентства, такі як VINNOVA (Швеція), TEKES (Фінляндія). Завданням таких Агентств є сприяння потоку технологій та інформації, які і скорочують трансакційні витрати економічних агентів галузі [11, с. 261]. Екосистема авіаційної галузі може бути побудована як на договірних конкурсних засадах, так і на умовах державно-приватного партнерства, концесії за участю органу державно-приватного партнерства як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства; відповідно до Закону України «Про концесію» [12]. Однак поточні показники роботи аеропортів України, які знаходяться в державній та комунальній формі власності, потребують ретельного аналізу сталого розвитку його роботи, який пропонується здійснювати за системою показників (див. табл. 1). Зворотна ситуація відбувається з комунальною формою власності, судячи з таблиці 2.

Таблиця 1

Аналіз сталості розвитку ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль» за 2014–2018 рр.

Показник	2014		2015		2016		2017		2018	
	Значення	Оцінка	Зміна	Оцінка	Зміна	Оцінка	Зміна	Оцінка	Значення	Оцінка
Фінансової стійкості	Зведені показники фінансового стану підприємства									
Платоспроможності	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке
Ділової активності	нестійке	нестійке	відносно стійке	нестійке	відносно стійке	нестійке	нестійке	нестійке	відносно стійке	нестійке
Оцінки структури балансу	нестійке	нестійке	відносно стійке	нестійке	відносно стійке	нестійке	нестійке	нестійке	відносно стійке	нестійке
Рентабельності	кризове	нестійке	відносно стійке	нестійке	абсолютно стійке	абсолютно стійке	абсолютно стійке	абсолютно стійке	абсолютно стійке	абсолютно стійке
Модель Ліса	Зведені показники ймовірності банкрутства підприємства									
Модель Спрінгейта	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока	низька	низька	низька
Модель Ж. Конана та М. Голдера	20%	20%	20%	20%	20%	20%	20%	20%	20%	20%
1. Показники фінансової стійкості	0,7	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	2,0	2,0	2,0
Коефіцієнт фінансової незалежності або автономії	0,544	1	0,609	1	0,635	1	0,693	3	0,724	3
Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	0,536	1	0,463	3	0,359	3	0,226	3	0,230	3
Коефіцієнт співвідношення власних і позикових коштів	0,837	0	0,642	0	0,575	0	0,442	0	0,381	0
2. Показники платоспроможності	2,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	1,3	1,3	3,3	3,3
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,409	5	0,676	5	0,494	5	0,356	3	0,424	5
Проміжний коефіцієнт покриття	0,820	1	1,169	5	1,007	5	0,786	1	1,205	5
Коефіцієнт забезпеченості запасами короткострокових зобов'язань	0,082	0	0,193	0	0,177	0	0,177	0	0,246	0
3. Показники ділової активності	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0
Загальний коефіцієнт оборотності	0,166	0	0,279	0	0,367	0	0,432	1	0,433	1
Коефіцієнт оборотності запасів	12,233	5	9,801	5	8,990	5	9,359	5	10,558	5
Коефіцієнт оборотності власних коштів	0,305	0	0,457	0	0,578	0	0,623	0	0,597	0
4. Показники оцінки структури балансу	1,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	1,7	1,7	4,3	4,3
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,968	0	1,307	1	1,233	1	1,026	0	1,766	3
Коефіцієнт забезпеченості власними коштами	-0,033	0	0,235	5	0,189	5	0,026	0	0,434	5
Коефіцієнт співвідношення чистих активів і статутного капіталу	10,074	5	10,615	5	11,101	5	11,783	5	13,438	5
5. Показники рентабельності	0,0	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	5,0	5,0	5,0	5,0
Коефіцієнт рентабельності використання всього капіталу	-0,015	0	0,095	1	0,186	5	0,236	5	0,230	5
Коефіцієнт використання власних коштів	-0,027	0	0,156	3	0,292	5	0,340	5	0,317	5
Коефіцієнт рентабельності продажів	-0,087	0	0,341	5	0,506	5	0,546	5	0,531	5
Коефіцієнт рентабельності за поточними витратами	-0,123	0	0,781	5	1,221	5	1,273	5	1,143	5
6. Показники ймовірності банкрутства										
Модель Ліса	0,007		0,025		0,034	0	0,038	0	0,041	0
Модель Спрінгейта	-0,042		1,011		1,644	5	1,938	5	2,354	5
Модель Ж. Конана та М. Голдера	-0,142		-0,213		-0,277	0	-0,342	0	-0,373	0

Джерело: розроблено автором за даними офіційної фінансової звітності підприємства.

Таблиця 2

Аналіз стапелості розвитку КП «Міжнародний аеропорт «Київ» за 2014–2018 рр.

Показник	2014		2015		2016		2017		2018	
	Значення	Оцінка	Значення	Оцінка	Значення	Оцінка	Значення	Оцінка	Значення	Оцінка
Зведені показники фінансового стану підприємства										
Фінансової стійкості	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	відносно стійке	відносно стійке	відносно стійке	нестійке	відносно стійке	нестійке
Платоспроможності	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	кризове	кризове	кризове	нестійке	кризове	нестійке
Ділової активності	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке
Оцінки структури балансу	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке
Рентабельності	відносно стійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке	нестійке
Зведені показники ймовірності банкрутства підприємства										
Модель Ліса	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока
Модель Спрінгейта	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока	висока
Модель Ж. Конана та М. Голдера	30%	30%	30%	30%	30%	30%	30%	30%	30%	30%
1. Показники фінансової стійкості	1,7	0	0,473	0	0,901	3,7	0,903	3,7	0,906	3,7
Коефіцієнт фінансової незалежності або автономії	0,461	0	0,193	5	0,015	5	0,015	5	0,014	5
Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	0,199	5	1,112	0	0,110	1	0,107	1	0,104	1
Коефіцієнт співвідношення власних і позикових коштів	1,168	0	0,3	0,3	0,3	0,3	1,3	0,3	0,0	0,0
2. Показники платоспроможності	1,0	0	0,101	0	0,187	0	0,333	3	0,110	0
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,053	0	0,143	0	0,334	0	0,428	0	0,507	0
Проміжний коефіцієнт покриття	0,108	0	0,532	1	0,561	1	0,519	1	0,398	0
Коефіцієнт забезпеченості запасами короткострокових зобов'язань	0,755	3	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
3. Показники ділової активності	1,7	0	0,290	0	0,067	0	0,090	0	0,115	0
Загальний коефіцієнт оборотності	0,193	5	22,491	5	26,524	5	20,071	5	25,581	5
Коефіцієнт оборотності запасів	15,586	0	0,612	0	0,074	0	0,100	0	0,127	0
Коефіцієнт оборотності власних коштів	0,419	0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
4. Показники оцінки структури балансу	1,7	0	0,194	0	0,383	0	0,538	0	0,678	0
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,157	0	-4,141	0	-1,608	0	-0,860	0	-0,476	0
Коефіцієнт забезпеченості власними коштами	-5,377	0	13,950	5	77,088	5	79,223	5	82,067	5
Коефіцієнт співвідношення чистих активів і статутного капіталу	13,767	5	2,0	2,0	2,0	2,0	2,5	2,5	2,5	2,5
5. Показники рентабельності	3,0	1	0,072	1	0,022	0	0,034	0	0,044	0
Коефіцієнт рентабельності використання всього капіталу	0,074	3	0,152	3	0,024	0	0,038	0	0,048	0
Коефіцієнт використання власних коштів	0,160	5	0,249	3	0,329	5	0,380	5	0,380	5
Коефіцієнт рентабельності продажів	0,381	3	0,239	1	0,309	3	0,429	5	0,432	5
Коефіцієнт рентабельності за поточними витратами	0,364	3								
6. Показники ймовірності банкрутства										
Модель Ліса	-0,013		-0,011		0,009	0	0,011	0	0,014	0
Модель Спрінгейта	0,024		0,086		0,210	5	0,373	5	0,509	5
Модель Ж. Конана та М. Голдера	-0,126		-0,133		-0,226	0	-0,254	0	-0,285	0

Джерело: розроблено автором за даними офіційної фінансової звітності підприємства.

Розрізняємо поняття екосистеми авіаційної галузі та склад її економічних агентів. Туристичні, страхові, фінансові-кредитні, лізингові, готельно-ресторанні, соціальні мережі є суб'єктами екосистеми (див. рис. 2).

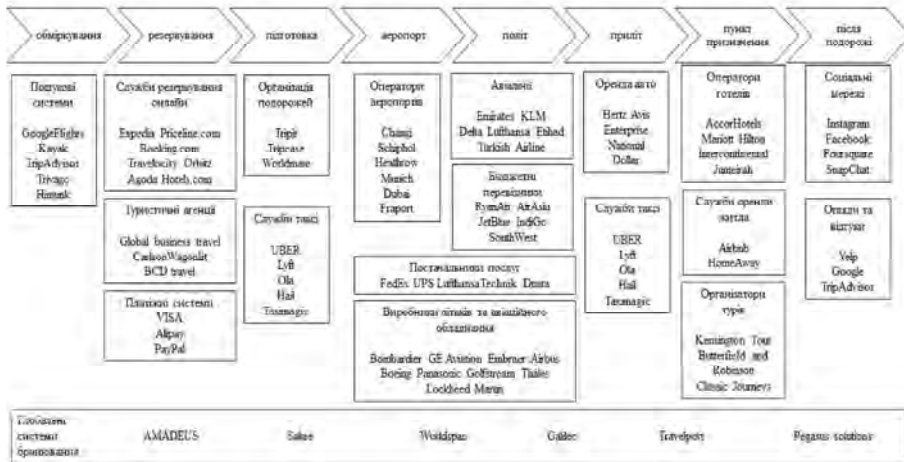

Рис. 2. Екосистема авіаційної галузі

Джерело: розроблено автором на базі [14].

Відповідно до ICAO [13, с. 6] найбільш розповсюдженими концесіями в аеропортах є договори з: постачальниками авіаційного палива; концесії на продаж продуктів харчування і напоїв (ресторани, бари, кафе, торговельні автомати і т. д.); роздрібні магазини; банки / пункти обміну іноземної валюти; служби забезпечення бортового харчування при авіакомпаніях; таксі, прокат автомобілів та стоянки автомобілів; реклама в аеропорту; громадський транспорт / транспорт, що забезпечує сполучення між аеропортом і містом (автобуси, лімузини і т. д.); магазини безмитної торгівлі (зокрема винно-горілчані і тютюнові виробів); заправні станції / станції техобслуговування автомобілів; перукарні; торгові автомати; готелі; агенти з відправлення вантажів об'єднаними партіями / експедитори або транспортні агенти; магазини з продажу сувенірів.

Метою створення екосистеми є скорочення трансакційних витрат. Збільшення кількості подорожуючих супроводжується необхідністю різкої адаптації суб'єктів екосистеми, які об'єднуються на базі цифрових платформ. Такі платформи не тільки надають можливість обмінюватися клієнтами серед суб'єктів, але й здійснювати аналітику профілю клієнтів, попереджати небезпечні ситуації, визначати майбутній попит серед споживачів авіаційної галузі, запроваджувати знижки та забезпечувати комфорт для пасажирів.

До неавіаційної діяльності аеропортів відносяться діяльність магазинів і підприємств обслуговування, службові та інші приміщення, які вони займали авіакомпаніями і урядовими установами, а також відкриті зони. Доходи аеропорту від неавіаційної діяльності включають, в основному, збори за право експлуатації комерційних підприємств в аеропорту, платежі за здані в оренду ділянки землі і приміщення, а також, в значно меншій мірі, надходження від комерційної діяльності, здійснюваної

самим аеропортом. Аеропорти також можуть отримувати доходи від комерційної діяльності, здійснюваної поза аеропортом, але залежні від авіаперевезень з точки зору клієнтської бази [13, с. 5–3].

Тобто, як ми бачимо, очевидним є значний потенціал збільшення доходів від неавіаційної діяльності саме в результаті стороннього ефекту розвитку туризму та зростання пасажиропотоку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Дослідження показало, що стратегічне планування розвитку авіаційної галузі відбувається в умовах цифровізації та потребує інтегрованого процесу аналізу та синтезу наслідків надання товарів та послуг споживачам. Розвиток авіаційної галузі можливий лише за умов підвищення комфортності подорожуючих, що потребує підвищення якості складових процесу організації та здійснення подорожі повітряним транспортом, якими в даному випадку є процеси організації туризму, проведення фінансово-кредитних розрахунків, споживчого сервісу та купівлі-продажу товарів широкого вжитку, використання послуг таксі, оренди транспорту та житла, готельно-ресторанного бізнесу. В дослідженні всі ці суб'єкти об'єднані в екосистему авіаційної галузі із визначенням їхніх ролей відповідно до етапів подорожі.

Література

1. Кулаев Ю. Ф., Щелкунов В. И. *Экономика гражданской авиации Украины* : монография. 2-е изд., дополн. и перераб. Киев : Феникс, 2010. 736 с.
2. Graham A., Papatheodorou A., Forsyth P. *Aviation and Tourism: Implications for Leisure Travel*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., 2008. 408 p.
3. Звіт Голови Державної авіаційної служби. URL : <https://avia.gov.ua/oleksandr-bilchuk-vistupiv-iz-publichnim-zvitom-pro-pidsumki-diyalnosti-derzhaviasluzhbi-u-2018-rotsi/> (дата звернення: 21.01.2020).
4. Про внесення змін до наказу Державної авіаційної служби України від 24 жовтня 2014 р. № 686: Наказ Державної авіаційної служби від 25.09.2018 р. № 979. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1224-18> (дата звернення: 25.01.2020).
5. Badanik B., Laplace I., Lenoir N., Malavolti E., Tomova A., Kazda A. Future strategies for airports. *WCTR 2010, 12th World Conference on Transport Research*, September 2010, Nice, France. P. 1–10. URL : https://www.researchgate.net/publication/280047363_Future_strategies_for_airports (дата звернення: 03.02.2020).
6. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI (із змін., редакція від 13.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 13.02.2020).
7. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. (із змін., редакція від 01.10.1998 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (дата звернення: 24.01.2020).
8. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР (із змін., редакція від 04.11.2018 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 16.01.2020).

9. Rothschild M. *Bionomics: Economy as Ecosystem*. New York: Owl Books, Henry Holt and Company, Inc., 1995. 448 p.
10. Chessell M. *Innovation Ecosystems – An IBM Academy of Technology Study: What Are the Characteristics of Teams That Makes Collaborative Innovation Work Between Organizations*. Cambridge: Cambridge-MIT Institute Workshop on Open Innovation, 2008. 365 p.
11. Лановська Г. І. Інноваційна екосистема: сутність та принципи. *Економіка і суспільство*. 2017. № 11. С. 257-261.
12. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX (із змін., редакція від 01.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (дата звернення: 05.02.2020).
13. Руководство по экономике аэропортов. 3-е изд. Монреаль: Международная организация гражданской авиации, 2013. 174 с. URL : https://www.icao.int/publications/Documents/9562_3ed_ru.pdf (дата звернення: 21.12.2019).
14. White paper. Digital Transformation Initiative. Aviation, Travel and Tourism Industry. Geneva Switzerland: World Economic Forum, 2017. 40 p. URL : https://www.accenture.com/_acnmedia/accenture/conversion-assets/wef/pdf/accenture-dti-aviation-travel-and-tourism-industry-white-paper.pdf (дата звернення: 27.01.2020).

References

1. Kulaev, Yu. F., and Schelkunov, V. I. (2010), *Jekonomika grazhdanskoj aviacii Ukrainy [Economics of the Civil Aviation of Ukraine]*, 2nd ed, Feniks, Kyiv, Ukraine [in Russian].
2. Graham, A., Papatheodorou, A., and Forsyth, P. (2008), *Aviation and Tourism: Implications for Leisure Travel*, Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, England [in English].
3. The official site of the State Aviation Service (2018), “Report of the Head of the State Aviation Service”, available at: <https://avia.gov.ua/oleksandr-bilchuk-vistupiv-iz-publichnim-zvitom-pro-pidsumki-diyalnosti-derzhaviasluzhbi-u-2018-rotsi/> (Accessed 21 January 2020) [in Ukrainian].
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), Order of the State Aviation Service “On Amendments to the Order of the State Aviation Service of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1224-18> (Accessed 25 January 2020) [in Ukrainian].
5. Badanik, B., Laplace, I., Lenoir, N., Malavolti, E., Tomova, A., and Kazda, A. (2010), “Future strategies for airports”, WCTR 2010, 12th World Conference on Transport Research, Nice, France, pp. 1-10, available at: https://www.researchgate.net/publication/280047363_Future_strategies_for_air_ports (Accessed 3 February 2020) [in English].
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), “Air Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (Accessed 13 February 2020) [in Ukrainian].
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), “Convention on International Civil Aviation”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (Accessed 24 January 2020) [in Ukrainian].

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine “About tourism”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (Accessed 16 January 2020) [in Ukrainian].
9. Rothschild, M. (1995), *Bionomics: Economy as Ecosystem*, Owl Books, Henry Holt and Company, Inc., New York, USA [in English].
10. Chessell, M. (2008), *Innovation Ecosystems – An IBM Academy of Technology Study: What Are the Characteristics of Teams That Makes Collaborative Innovation Work Between Organizations*, Cambridge-MIT Institute Workshop on Open Innovation, Cambridge, England [in English].
11. Lanovs'ka H. I. (2017), “Innovative ecosystem: essence and principles”, *Economy and society*, no 11, pp. 257-261 [in Ukrainian].
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine “About the concession”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (Accessed 5 February 2020) [in Ukrainian].
13. *Rukovodstvo po jekonomike ajeroportov [Airport Economics Guide]* (2013), 3rd ed, International Civil Aviation Organization, Montreal, Canada, available at: https://www.icao.int/publications/Documents/9562_3ed_ru.pdf (Accessed 21 December 2019) [in Russian].
14. White paper. Digital Transformation Initiative. Aviation, Travel and Tourism Industry (2017), World Economic Forum, Geneva, Switzerland, available at: https://www.accenture.com/_acnmedia/accenture/conversion-assets/wef/pdf/accenture-dti-aviation-travel-and-tourism-industry-white-paper.pdf (Accessed 27 January 2020) [in English].

Статтю отримано 11 лютого 2020 р.

Article received February 11, 2020.

УДК 351.862

JEL classification: H56; H70; H79

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.058>

Віктор МАСЛЕЙ,

начальник управління ДСНС в Тернопільській області,
аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,
Тернопільський національний економічний університет,
вул. Лесі Українки, 6, м. Тернопіль, 46011, Україна
E-mail: vmasley101@gmail.com

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЄДИНОЇ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Маслей В. Сутність та зміст єдиної державної системи цивільного захисту. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 58–68. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.058>

Maslei V. (2020). Sutnist ta zmist yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu [Essence and content of a universal civil protection system]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 58–68. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.058>

Анотація

Вступ. Національний захист населення під час розгортання надзвичайних ситуацій (НС) різного рівня небезпеки є одним із найбільш важливих завдань, що стоять перед державою у контексті забезпечення стійкого розвитку та національної безпеки. З огляду на це обрана проблематика є вагомим аспектом діяльності органів державного управління у сучасних умовах розвитку України. Реформаційні трансформації у цій сфері потребують зваженого та раціонального підходу до ухвалення рішень. Тут потрібно враховувати соціальні, економічні, політичні умови, характерні для країни, а також глобалізаційні процеси, що відбуваються на світовій арені. В надзвичайний період єдина державна система цивільного захисту здійснює реалізацію державної політики із цивільного захисту.

Методи дослідження. Теоретичними засадами дослідження є цілеспрямовані наукові пошуки українських та закордонних вчених-економістів з проблем державних фінансів і соціальної політики. Під час проведеного дослідження застосовано такі методи наукового пошуку: індукція та дедукція, аналіз і синтез, зіставлення, групування, створення теорії, аксіом, аналогій тощо.

Мета дослідження – з'ясувати суть та зміст Української єдиної державної системи цивільного захисту, розробити пропозиції щодо її поліпшення.

Результати. Після ухвалення Кодексу та затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту в Україні сформовано єдину державну

систему цивільного захисту, що усуває дублювання однієї системи іншою, як це регламентувалося попереднім законодавством, встановлено низку основних завдань, складових та режимів функціонування. Розвиваючи єдину державну систему цивільного захисту, як провідну складову державної політики із цивільного захисту, збільшується потенціал поліпшення системи управління, що визначається у Положенні про «Єдину державну систему цивільного захисту». Наявні чотири режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту: звичайне функціонування; підвищена готовність; надзвичайна ситуація; надзвичайного стану. У кожному із наведених вище режимів на систему покладаються чіткі завдання із налагодження безпечного стану на території України. Проте на практиці є низка проблем, що свідчить про неспроможність забезпечення належного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у сегменті виконання покладених на неї завдань, серед яких варто виокремити такі: обмеженість фінансування модернізаційних проєктів та підтримки функціонування централізованої системи управління; фізичний знос технічних засобів і моральне старіння технологій обробки та передавання даних; нерівномірне охоплення окремих територій держави, насамперед у сільських і гірських місцевостях; недостатнє нормативне врегулювання чіткої стратегії розвитку єдиної державної системи цивільного захисту.

Перспективи. Нині, незважаючи на те, що ухвалено Кодекс та затверджено Положення про єдину державну систему цивільного захисту в Україні, вести мову про остаточне формування та повномасштабне функціонування на усій території нашої держави ще зарано. З огляду на це подальші дослідження зі створення ефективної системи управління процесами запобігання виникнення надзвичайних ситуацій, мінімізації їх наслідків і пошук основних шляхів поліпшення системи управління заходами із запобігання надзвичайних ситуацій у єдиній державній системі цивільного захисту є дуже актуальними.

Ключові слова: держава, державне управління, державна система, безпека, захист, цивільний захист, єдина державна система цивільного захисту.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract

Victor MASLEY

ESSENCE AND CONTENT OF A UNIVERSAL CIVIL PROTECTION SYSTEM

Introduction. *Protecting the public during the deployment of emergencies of different levels of danger is one of the most important challenges facing the state in the context of sustainable development and national security. In view of this, the selected issues are an important aspect of public administration in the current conditions of development of Ukraine. Reformation transformations in this field require a balanced and rational approach to decision-making, while taking into account the social, economic, and political conditions specific to the country, as well as globalization processes taking place in the world. In a special period, a single state civil protection system implements a state policy on civil protection.*

Purpose and methods of research. *The purpose of the study is to find out the nature and content of a single state civil protection system. The theoretical basis of the research is the scientific development of domestic and foreign scientists on public finance and social policy. The following methods of scientific knowledge were used in the research: induction and deduction, analysis and synthesis, comparison, generalization, associations, analogies and others.*

Results. *Following the adoption of the Code and the approval of the Regulation on the Unified State Civil Protection System in Ukraine, a single state civil protection system was formed, which excludes duplication of one system by another, as regulated by the previous legislation, defined a number of basic tasks, components and modes of functioning. By developing a single state civil protection system as a major component of state civil protection policy, the potential for improving the governance system defined in the Unified State Civil Protection System Regulation grows. There are four modes of operation of a single state civil protection system: daily functioning; increased readiness; emergency; state of emergency. In each case, the system is assigned clear tasks to establish a secure state within the country. However, in practice, there are a number of problems, which testify to the inability to ensure the proper functioning of the unified state system of civil protection in terms of fulfilling its tasks. The most important are limited financing of modernization projects and maintenance of a working state of the centralized management system; physical deterioration of technical means and obsolescence of information processing and transmission technologies; uneven coverage of individual territories of the country, especially in rural and mountainous areas; inadequate regulation of a clear strategy for the development of a single state civil protection system.*

Prospects. *To date, despite the adoption of the Code and the adoption of the Regulation on a single state civil protection system in Ukraine, it is still too early to speak about the final formation and full-scale functioning throughout our country. Against this background, further research into creating an effective system for managing emergencies, minimizing their consequences and finding major ways to improve emergency management systems in a single state civil protection system remains highly relevant.*

Keywords: *state, state administration, state system; security, protection, civil defense, a single state civil protection system.*

Formulas: 0, fig.: 0; tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Національний захист населення під час розгортання надзвичайних ситуацій (НС) різного рівня небезпеки є одним із найбільш важливих завдань, що стоять перед державою у контексті забезпечення стійкого розвитку та національної безпеки. З огляду на це обрана проблематика є важливим аспектом у діяльності органів державного управління в сучасних умовах розвитку України. Реформаційні трансформації у цій сфері потребують зваженого і раціонального підходу до прийняття рішень. Потрібно враховувати соціальні, економічні, політичні умови, характерні для України, а також глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі. У надзвичайний період Українська Єдина державна система цивільного захисту

має забезпечити послідовне здійснення державної політики із цивільного захисту в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цієї проблеми присвячені наукові праці вчених-економістів, таких як: О. Подскальна [1], В. Квашук [2], О. Бойко [3], О. Євдін, А. Слюсар [4], М. Андрієнко, А. Борисов, О. Черкасов [5], С. Артем'єв, О. Малько [6], С. Андрєєв [7], В. Босак [8], О. Биков [9], Н. Клименко [10] та ін. Проте у зв'язку з погіршенням природних і техногенно-екологічних умов розвитку як України, так і усього світу подальші дослідження у цьому напрямку не втрачають своєї актуальності.

Мета дослідження – з'ясувати суть та зміст єдиної державної системи цивільного захисту України та висловити пропозиції щодо її поліпшення.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі суспільного розвитку, у т. ч. в Україні, простежуються такі тенденції: зростає смертність людей і завдається шкода територіям, що є наслідком небезпечних природних явищ, промислових аварій і катастроф. Відбувається постійне зростання ризиків виникнення надзвичайної ситуації природного і техногенного походження, що суттєво впливає на кожну сферу суспільної життєдіяльності. У Конституції України визначено, що роль найвищої соціальної цінності належить людині, її безпеці і здоров'ю. У кожного українця є конституційно закріплене право жити в безпечному для життя і здоров'я середовищі. Захист таких конституційних прав та свобод індивіда та суспільства загалом є завданням державної системи національної безпеки.

В історії людської цивілізації траплялись не лише позитивні здобутки, а і виникло багато загроз для життєво важливих людських, суспільних та державних інтересів. Зокрема, суттєву небезпеку становить загроза у техногенно-природній сфері. У зв'язку з величезним науковим, технічним і виробничим прогресом виникають умови, за яких у значній кількості концентруються радіаційно- хімічно- та вибухопожежонебезпечні підприємства, підвищується ймовірність надзвичайної ситуації техногенного характеру, що разом із впливом природних стихій завдає великої шкоди людям.

За таких обставин все важливішим для населення і територій стає захист, що має забезпечувати держава, від небезпеки, яку несуть стихійні лиха, аварії, природні, техногенні та екологічні катастрофи. Є змога суттєвого зменшення наслідків НС, якщо своєчасно будуть здійснені належні заходи з прогнозування і реагування на ймовірність виникнення надзвичайної ситуації.

Варто погодитись з думкою С. Артем'єва та О. Малько у тому, що «Україна нині перебуває у дуже складній ситуації, що зумовлено різними зовнішніми і внутрішніми загрозами. Це яскраво відображає надзвичайну актуальність постановки та вирішення низки проблем, що пов'язані із забезпеченням національної безпеки Української держави» [6].

За твердженням О. А. Подскальної є потреба «у створенні надійної й ефективної системи цивільного захисту України, що мала б вирішити низку важливих завдань, пов'язаних із попередженням і протидією виникненню та розвитку надзвичайних ситуацій як у мирний, так і в надзвичайний період. Ці завдання мають бути підкріплені тезою про те, що проблеми захисту цивільного населення та певних держави з точки зору потенційних надзвичайних ситуацій з кожним роком стають ще більш вагомими

для міжнародного співтовариства. Новітні для світу й України техногенні і природні виклики та загрози нерідко пояснюють критичним рівнем фізичного і морального зносу основних засобів виробничого призначення; незначними вкладеннями коштів для підтримки заходів з безпеки підприємств; застарілими технологіями та процесами у багатьох галузях промислового виробництва; великими запасами нагромаджених відходів цього виробництва і його не завжди достатньою ефективністю, а також токсичною дією на стан навколишнього середовища» [1, с. 23].

З метою реалізації такої важливої функції держави, як цивільний захист, основною складовою державної політики є створення «Єдиної державної системи цивільного захисту». У зв'язку з набуттям чинності нового Кодексу Цивільного захисту і з метою ефективної реалізації завдань цивільного захисту Уряд України ухвалив постанову Кабінету міністрів України від 09 січня 2014 р. № 11 «Про затвердження Положення про Єдину державну систему цивільного захисту», що спрямована на підвищення безпеки населення і територій [11].

У нашому дослідженні під Єдиною державною системою цивільного захисту ми розуміємо низку управлінських структур, сил та способів виконавчих органів центрального і місцевого рівня, виконавчих органів при радах, підприємствах, установах та організаціях, які проводять державну політику, змістом якої є цивільний захист.

Завдяки ЄДСЦЗ виникає можливість, з одного боку, зробити більш ефективним захист від природних і техногенних надзвичайних ситуацій, а з іншого, – чітко координувати сили цивільного захисту, які беруть участь у ліквідації надзвичайних ситуацій (центральні та місцеві органи влади, рятувальники, комунальні служби, підприємства, волонтери), та оперативно інформувати людей за допомогою спеціально створених ефективних механізмів.

Основними завданнями Української ЄДСЦЗ є забезпечення готовності міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та сил і засобів, що підпорядковані їм та спрямовані на запобігання й реагування на надзвичайні ситуації; забезпечення проведення заходів із запобігання виникненню таких ситуацій; навчання населення з поведінки і дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій; реалізація державних цільових програм, що спрямовані на попередження надзвичайних ситуацій, створення належних умов для сталої діяльності підприємств (організацій, установ), зменшення потенційних матеріальних втрат; аналіз та оцінювання даних про надзвичайні ситуації, публікування даних про проблеми захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій; прогнозування й оцінювання соціально-економічних наслідків таких ситуацій, прогнозне обчислення потреби сил, засобів, матеріальних та фінансових ресурсів; максимальне збереження і оптимальне використання резервів цих ресурсів з метою запобігання й ефективного реагування на надзвичайні ситуації; оповіщення населення про потенційну загрозу та виникнення надзвичайної ситуації, своєчасне і правдиве інформування про реальну обстановку та вжиті заходи; захист населення у разі виникнення надзвичайної ситуації; здійснення рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, організація життєвого забезпечення постраждалого населення; пом'якшення потенційних наслідків надзвичайної ситуації

у разі їх виникнення; проведення заходів із соціального захисту постраждалого населення; здійснення визначених законом прав із захисту населення від наслідків надзвичайної ситуації, зокрема осіб (чи їх сімей), що брали безпосередню участь у локалізації таких ситуацій; інші завдання, що виписані у законі [12].

У ЄДСЦЗ залежно від масштабу та особливостей надзвичайної ситуації, що потенційно прогнозують чи яка уже відбулась, в Україні або на конкретній її території встановлюють певний режим: звичайне функціонування; підвищена готовність; надзвичайна ситуація; надзвичайний стан. Розглянемо суть кожного з цих режимів та основні завдання ЄДСЦЗ, які вона забезпечує в кожному з таких режимів.

1. Режим звичайного функціонування ЄДСЦЗ встановлюють, якщо є нормальна виробничо-промислова, радіаційна, хімічна, сейсмічна, гідрогеологічна, гідрометеорологічна, техногенна й пожежна ситуація та відсутні епідемії, епізоотії, епіфітотії.

Основними завданнями ЄДСЦЗ, що виконуються єдиною державною системою цивільного захисту у режимі звичайного функціонування, є проведення спостереження, гідрометеорологічного прогнозування і забезпечення контролю за навколишнім природним середовищем та небезпечних процесів, які можуть бути причиною виникнення надзвичайних ситуацій на потенційно небезпечних об'єктах, об'єктах підвищеної небезпеки та прилеглих до них територіях, а також на територіях, на яких є потенційна загроза виникнення геологічних і гідрогеологічних явищ та процесів; проведення планування заходів із цивільного захисту; забезпечення цілодобового чергування пожежно-рятувальних підрозділів; розроблення та реалізація цільових і науково-технічних програм із запобігання виникнення надзвичайних ситуацій і мінімізація втрат; проведення планових заходів із запобігання виникнення таких ситуацій, підтримання безпеки та захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, а також заходів із підготовки до дій за призначенням органів управління та сил цивільного захисту; створення передумов для готовності органів управління і сил цивільного захисту до дій за призначенням; підготовка фахівців цивільного захисту і керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією та здійсненням заходів із цивільного захисту; навчання населення діям у разі виникнення надзвичайних ситуацій; створення та поновлення матеріальних резервів з метою запобігання виникнення надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків; проведення моніторингу надзвичайних ситуацій та встановлення ризиків їх виникнення; підтримання дієвості автоматизованих систем централізованого оповіщення про загрозу чи виникнення надзвичайних ситуацій [11].

2. Якщо є загроза виникнення надзвичайних ситуацій згідно з рішеннями, що ухвалені Кабінетом Міністрів України, обласними, Київською міською державною адміністрацією, для ЄДСЦЗ повністю або частково у певних її територіальних підсистемах на певний час вводять режим підвищеної готовності.

Основними завданнями, які проводяться ЄДСЦЗ у режимі підвищеної готовності, є «здійснення оповіщення органів управління і сил цивільного захисту, а також населення про загрозу виникнення НС та інформування його про дії у потенційній зоні надзвичайних ситуацій; формування оперативних груп з метою встановлення причин погіршення обстановки і підготовки пропозицій щодо її нормалізації; покращення

систем спостереження та контролю за гідрометеорологічною обстановкою, ситуацією на потенційно небезпечних об'єктах, території об'єкта підвищеної небезпеки та/чи за його межами, території, на якій є загроза виникнення геологічних і гідрогеологічних явищ та процесів, а також здійснення систематичного прогнозування ризиків виникнення надзвичайних ситуацій та їх обсягів; перегляд (у разі потреби) планів реагування на надзвичайні ситуації, проведення заходів щодо запобігання їх виникненню; уточнення та здійснення заходів із захисту населення і територій від потенційних надзвичайних ситуацій; підтримання у належній готовності наявних сил і засобів цивільного захисту; залучення (у разі потреби) додаткових сил і засобів [11].

3. Якщо виникла надзвичайна ситуація, згідно з рішеннями, ухваленими Кабінетом Міністрів України, обласними, Київською міською державною адміністрацією, для ЄДСЦЗ повністю чи частково у відповідних їй територіальних підсистемах на деякий час можуть запроваджувати режим надзвичайної ситуації.

Основними завданнями, що реалізуються ЄДСЦЗ у режимі надзвичайної ситуації, є «проведення оповіщення органів управління і сил цивільного захисту, а також населення про виникнення НС та інформування його про дії в цій ситуації; призначення керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації й утворення (у разі потреби) спеціальної комісії з ліквідації наслідків такої ситуації; встановлення зони надзвичайної ситуації; проведення систематичного прогнозування зони потенційного поширення такої ситуації та масштабів потенційних наслідків; організація робіт із локалізації та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, залучення для неї потрібних сил і засобів; організація та проведення заходів із життєвого забезпечення постраждалого населення; організація та здійснення евакуаційних заходів, якщо у цьому є потреба; організація і проведення радіаційного, хімічного, біологічного, інженерного та медичного захисту населення і територій від наслідків надзвичайної ситуації; проведення постійного контролю за розвитком такої ситуації та обстановкою на аварійних об'єктах і прилеглих до них територіях; систематичне інформування органів управління цивільного захисту та населення про розвиток надзвичайної ситуації і заходи, що проводяться» [11].

4. Надзвичайний стан у єдиній державній системі цивільного захисту повністю чи частково в певних її територіальних підсистемах на певний час запроваджується на території, де відбулось запровадження правового режиму надзвичайного стану.

Основними завданнями, що виконуються ЄДСЦЗ у режимі надзвичайного стану, є виконання завдань відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану». В надзвичайний період ЄДСЦЗ функціонує відповідно до вимог Кодексу та з урахуванням особливостей, що визначаються згідно із Законами України «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також іншими нормативно-правовими актами України [12].

На думку О. А. Бойко, «в Україні нагромаджено значний і цікавий досвід перспективного розвитку системи цивільного захисту України та державного управління нею, як єдиного механізму. Цей досвід матиме визначальний вплив на позитивну динаміку в реформуванні українського цивільного захисту у відповідності з вимогами європейських стандартів» [3].

Проте варто звернути увагу на те, що на практиці є низка проблем, що свідчать про неспроможність забезпечення належного функціонування ЄДСЦЗ у сегменті виконання визначених для неї завдань, де варто виокремити такі: обмеженість фінансування модернізаційних проєктів і підтримки працездатного стану централізованої системи управління; фізичний знос технічних засобів та моральне старіння технологій обробки і передавання про це даних; нерівномірне охоплення окремих територій України, зокрема в сільських та гірських місцевостях; недостатнє нормативне врегулювання стрункої стратегії розвитку єдиної державної системи цивільного захисту.

Такої самої думки дотримуються українські вчені-економісти О. Євдін та А. Слюсар, які у своєму дослідженні зазначають, що «Українська Єдина державна система цивільного захисту (ЄДСЦЗ) функціонує в задовільному режимі і належно виконує усі завдання, які вона повинна виконувати. За нинішніх умов розвитку Української держави, ЄДСЦЗ є оптимальним механізмом, завдяки якому консолідується зусилля всіх органів системи управління, структур цивільного захисту, підприємств (організацій, установ) з метою реалізації відповідних заходів, основних завдань, що пов'язуються з цивільним захистом. Разом з тим зазначається, що нині Українська Єдина державна система цивільного захисту повинна удосконалюватись. Її організаційно-економічна структура згідно з «Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади України». Тут йдеться про зміни у адміністративно-територіальному устрої нашої держави, перерозподіл основних повноважень, українську децентралізацію, а також про аналіз, оцінку і використання набутого досвіду Єдиною державною системою України за роки її функціонування» [4].

Науковці В. Андрієнко, А. Борисова та О. Черкасова вказують на те, що «потреба у реформуванні Державної служби надзвичайних ситуацій України та усієї державної системи цивільного захисту, що впливає із прагнень України до європейської інтеграції і зважаючи на реальні та потенційні природні і техногенно-екологічні виклики та загрози для зміцнення системи української національної безпеки. Виявлено актуальні проблеми і перспективні напрямки поліпшення системи державного управління з цивільного захисту та попередження і протидії виникненню та розвитку надзвичайних ситуацій у межах територіальних громад, а саме у напрямку успішного здійснення реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади в нашій державі» [5].

Для того, щоб надалі проводити реформування системи цивільного захисту в Україні, потрібно поліпшити тут державне управління, внести зміни до чинної законодавчої бази та ухвалити новітні нормативно-правові акти, використовуючи досвід державного управління і функціонування систем цивільного захисту в країнах-членах Європейського Союзу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи усе зазначене вище, можна зробити висновок про те, що після ухвалення Кодексу і затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту в Україні утворено Єдину державну систему цивільного захисту (ЄДСЦЗ), що усуває дублювання однієї системи іншою, як це регламентувалось попереднім законодавством, визначено низку основних завдань, складових та режимів функціонування. Розвиваючи ЄДСЦЗ, як основну складову державної політики із цивільного захисту, збільшується

потенціал поліпшення системи управління, що визначається у Положенні про «Єдину державну систему цивільного захисту». Існує чотири режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту: звичайне функціонування; підвищена готовність; надзвичайна ситуація; надзвичайного стану. У кожному режимі на систему покладаються важливі завдання з налагодження безпечного стану на території країни. Проте на практиці є низка проблем, що підсилюють потенційні ризики неспроможності забезпечення чіткого функціонування ЄДСЦЗ у сегменті здійснення визначених для неї завдань, серед яких варто виокремити такі: недостатність фінансування модернізаційних проєктів і підтримки належного функціонування централізованої системи управління; фізичний знос технічних засобів та моральне старіння технологій обробки і передавання даних; нерівномірне охоплення відповідних територій України, насамперед в сільській та гірській місцевостях; недостатнє нормативне врегулювання стрункої стратегії розвитку єдиної державної системи цивільного захисту.

Нині, незважаючи на те, що ухвалено Кодекс і затверджено Положення про єдину державну систему цивільного захисту в Україні, стверджувати про остаточне формування та повномасштабне функціонування на усій території України ще зарано. З огляду на це подальші дослідження зі створення ефективної системи управління процесами запобігання виникнення надзвичайних ситуацій, мінімізації їх наслідків та пошук найважливіших шляхів поліпшення системи управління заходами із запобігання надзвичайних ситуацій у єдиній державній системі цивільного захисту донині є вкрай актуальними.

Література

1. Подскальна О. А. Розвиток наукової думки щодо організації цивільного захисту як складової національної безпеки держави». *Вісник НАДУ при Президентові України. (Сер. : Державне управління). 2017. № 4. С. 20–27.*
2. Квашук В. П., Рак Ю. П. Система цивільного захисту та безпеки держави, проектно-орієнтоване управління: компетентнісний підхід. *Вісник Львівського держ. ун-ту безпеки життєдіяльності. 2013. № 7. С. 92–99.*
3. Бойко О. А. Стратегія реформування державного управління у сфері цивільного захисту з урахуванням євроінтеграції України. *Аспекти публічного управління. 2019. Т. 7. № 9–10. С. 32–39.*
4. Євдін О. М., Слюсар А. А. Стан та перспективи реформування єдиної державної системи цивільного захисту з урахуванням реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Стратегія реформування органів цивільного захисту : матеріали наук.-практ. конф., 16 трав. 2018 р. URL : https://undicz.dsns.gov.ua/files/2018/5/16/Materialy_konferencii_tom_II.pdf.
5. Андрієнко М. В., Борисов А. В., Черкасов О. О. Реалізація державної політики у сфері цивільного захисту: реорганізація центрального органу виконавчої влади України. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. журнал. Дніпровський державний аграрно-економічний університет. 2019. № 1. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1421>.*

6. Артем'єв С. Р., Малько О. Д. Цивільний захист як чинник системи забезпечення національної безпеки. *Наука і правоохорона*. 2018. № 2. С. 42–49.
7. Андреев С. Проблеми концептуального характеру щодо розбудови єдиної державної системи цивільного захисту України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 2. С. 71–80.
8. Босак В. В. Системні принципи формування державних цільових програм цивільного захисту. *Восточно-Европейский журнал передових технологий*. 2011. № 1(6). С. 66–68.
9. Биков О. С. Стратегії формування структур державного управління в системі цивільного захисту. *Економіка та держава*. 2013. № 10. С. 110–113.
10. Клименко Н. Г. Єдина державна система цивільного захисту: складові, завдання та режими функціонування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 95–100.
11. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF>.
12. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2013 р. № 5403-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

References

- Podskalnaya OA (2017). Rozvytok naukovoї dumky schodo orhanizatsii tsyvil'noho zakhystu iak skladovoi natsional'noi bezpeky derzhavy [Development of scientific opinion on the organization of civil protection as a component of national security of the state]. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy (Serii "Derzhavne upravlinnia") – NADU Bulletin under the President of Ukraine (Public Administration Series)*, 4, 20–27 [in Ukrainian].
13. Kvashuk VP, RakYu.P. (2013). Systema tsyvil'noho zakhystu ta bezpeky derzhavy, proektno-orientovane upravlinnia: kompetentnisnyj pidkhid [Civil protection and security system of the state, project-oriented management: a competent approach]. *Visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiediial'nosti – Bulletin of Lviv State University of Life Safety*, 7, 92-99 [in Ukrainian].
 14. Boyko O.A. (2019). Stratehiia reformuvannia derzhavnogo upravlinnia u sferi tsyvil'noho zakhystu z urakhuvanniam ievrointehratsii Ukrainy [Strategy of public administration reform in the field of civil protection, taking into account Ukraine's European integration]. *Aspekty publicnogo upravlinnia – Aspects of Public Management*, Issue 7, 90–10, 32–39 [in Ukrainian].
 15. Yevdin O.M., Slusar A.A. (2018). Stan ta perspektyvy reformuvannia iedynoi derzhavnoi systemy tsyvil'noho zakhystu z urakhuvanniam reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorial'noiorhanizatsiivlady v Ukraini [State and prospects of reforming the unified state system of civil protection, taking into account the reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine]. *Stratehiia reformuvannia orhaniv tsyvil'noho zakhystu: mat-ly nauk.-prakt.*

- konf. – Strategy for reform of civil protection bodies: Mat. Conf. URL: https://undicz.dsns.gov.ua/files/2018/5/16/Materialy_konferencii_tom_II.pdf [in Ukrainian].
16. Andrienko M.V., Borisov A.V., Cherkasov O.O.(2019). Realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi tsyvil'noho zakhystu: reorhanizatsiia tsentral'noho orhanu vykonavchoi vlady Ukrainy [Implementation of State Policy in the Field of Civil Protection: Reorganization of the Central Executive Body of Ukraine]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1421> [in Ukrainian].
 17. Artemyev S.R., Malko O.D.(2018). Tsyvil'nyj zakhyst iak chynnyk systemy zabezpechennia natsional'noi bezpeky [Civil protection as a factor in the national security system]. Nauka i pravookhorona – Science and law enforcement, 2, 42-49 [in Ukrainian].
 18. Andreev S. (2013). Problemy kontseptual'noho kharakteru schodo rozbudovy iedynoi derzhavnoi systemy tsyvil'noho zakhystu Ukrainy [Problems of conceptual character regarding the development of a unified state system of civil protection of Ukraine]. Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 2, 71-80. [in Ukrainian].
 19. Bosak V.V. (2011). Systemni pryntsyipy formuvannia derzhavnykh tsil'ovykh prohram tsyvil'noho zakhystu [System principles of formation of state targeted programs of civil protection]. Vostochno-Evropejskyj zhurnal peredovykh tekhnolohyj – Eastern European Journal of Advanced Technology, 1 (6), 66-68. [in Ukrainian].
 20. Bykov O.S. (2013). Stratehii formuvannia struktur derzhavnoho upravlinnia v systemi tsyvil'noho zakhystu [Strategies of formation of public administration structures in the civil defense system]. Ekonomika ta derzhava – Economy and the state, 10, 110-113 [in Ukrainian].
 21. Klimenko N.G. (2015). Yedyna derzhavna systema tsyvil'noho zakhystu: skladovi, zavdannia ta rezhymy funktsionuvannia [Unified state system of civil protection: components, tasks and modes of functioning]. Investytsii: praktyka ta dosvid – Investment: practice and experience, 3, 95-100. [in Ukrainian].
 22. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro iedy nuderzhavnusystemutsyvil'nohozakhystu» vid 9 sichnia 2014 r. № 11 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January «On Approval of the Regulation on the Unified State Civil Protection System» (2014, November, 11). Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
 23. Kodeks tsyvil'noho zakhystu Ukrainy № 5403-VI vid 2 zhovtn. 2013 r. [Code of Civil Protection of Ukraine No. 5403-VI (2013, October, 5403-VI). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> [in Ukrainian].

Статтю отримано 24 лютого 2020 р.
Article received February 24, 2020.

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.572:576

JELclassification: H53, H72

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.069>

Зоряна ЛОБОДИНА,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
E-mail: zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Василь ДЕМ'ЯНИШИН,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
E-mail: v.g.demianyshyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2140-1925

Тетяна КІЗИМА,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
E-mail: tetyana.kizyma68@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЛАНУВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Лободіна З., Дем'янин В., Кізіма Т. Організаційно-методичні засади вдосконалення планування витрат бюджету держави на соціальний захист сімей з дітьми. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 69–85. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.069>

© Зоряна Лободіна, Василь Дем'янин, Тетяна Кізіма, 2020.

Lobodina Z., Demianyshyn V., Kizyma T. (2020). Orhanizatsiino-metodychni zasady vdoskonalennia planuvannia vydatkiv biudzhetu derzhavy na sotsialnyi zakhyst simei z ditmy [Organizational and methodological bases for improving the planning of state budget expenditure on the social protection of families with children]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 69–85. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.069>

Анотація

Вступ. Виконання соціальних зобов'язань держави та реалізація конституційних прав громадян на соціальний захист можливі за умови проведення виваженої соціальної політики й ефективного використання бюджетних ресурсів, спрямованих на реалізацію її цілей. З огляду на це постає нагальна потреба у поглибленому дослідженні теоретичних і практичних засад здійснення видатків державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист населення, обґрунтуванні доцільності та розробці рекомендацій щодо удосконалення зазначеного процесу.

Методи. Теоретичною основою дослідження є наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених із питань державних фінансів та соціальної політики. У процесі дослідження використано такі методи наукового пізнання: індукції та дедуції, аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення, асоціацій, аналогій та інші. Мета – оцінювання стану бюджетного фінансування соціального захисту населення в Україні, виявлення основних проблем та розроблення пропозицій щодо удосконалення планування видатків бюджету держави на соціальний захист сімей з дітьми в контексті забезпечення інклюзивного стійкого розвитку держави.

Результати. На основі аналізу й оцінювання стану бюджетного забезпечення соціального захисту населення в Україні визначено основні проблеми його організації. Обґрунтовано необхідність та окреслено напрями удосконалення порядку здійснення видатків бюджету держави на соціальний захист населення.

З метою забезпечення реалізації соціальних прав громадян запропоновано науково-методичний підхід до удосконалення планування видатків бюджету держави на соціальний захист сімей з дітьми, який передбачає зміну порядку призначення державної допомоги при народженні дитини з урахуванням визначених параметрів (величини законодавчо встановленого / фактичного прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років та для працездатних осіб; кількості дітей віком до 3 років у одного одержувача державної допомоги при народженні дитини; кількості одержувачів зазначеної допомоги) та дає змогу покращити результативність витрачання бюджетних ресурсів.

Перспективи. Перспективність здійснення подальших досліджень полягає у розробленні заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя усіх громадян.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні допомоги, державна допомога при народженні дитини, видатки бюджетів на соціальний захист, планування видатків бюджетів на соціальний захист, прожитковий мінімум.

Формули: 6; **рис.:** 3, **табл.:** 1, **бібл.:** 18.

Abstract**Zoryana LOBODINA, Vasyl DEMIANYSHYN, Tatiana KIZYMA****ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL BASES FOR IMPROVING THE PLANNING OF STATE BUDGET EXPENDITURE ON THE SOCIAL PROTECTION OF FAMILIES WITH CHILDREN**

Introduction. *The fulfillment of social obligations of the state and realization of the constitutional rights of citizens for social protection are possible provided that a sound social policy and effective use of budgetary resources aimed at the realization of its goals are implemented. In view of this, there is an urgent need for an in-depth study of the theoretical and practical bases for the implementation of expenditures of the State and local budgets of Ukraine for social protection of the population, substantiation of expediency and development of recommendations for improvement of this process.*

Methods. *The theoretical basis of the research is the scientific development of domestic and foreign scientists on public finance and social policy. The following methods of scientific knowledge were used in the research: induction and deduction, analysis and synthesis, comparison, generalization, associations, analogies and others. The purpose is evaluation of the state of budget financing of social protection of the population in Ukraine, identification of the main problems and development of proposals concerning improvement of budget expenditures of the state for social protection of families with children in the context of ensuring inclusive sustainable development of the state.*

On the basis of the analysis and evaluation of the state of budget provision of social protection of the population in Ukraine, the main problems of its organization have been defined in the article. The necessity has been grounded and the directions of improvement of the order of realization of the state budget expenditures on social protection of the population have been substantiated.

Conclusions. *In order to ensure the realization of social rights of citizens, the scientific and methodological approach to improving the planning of the state budget expenditures for social protection of families with children has been proposed, which foresees changing of the order of state assistance at birth of a child, taking into account certain parameters (the value of the statutory / actual minimum subsistence level for children up to 6 years of age and for able-bodied persons, the number of children under 3 years of age with one recipient of state aid at birth of a child; the number of recipients of the stated aid) and allows to improve the efficiency of spending of budgetary resources.*

Discussion. *The prospect of further research is to develop measures aimed at ensuring a decent standard of living for all citizens.*

Keywords: *social protection, social aid, state aid at birth, budget spending on social protection, planning of the state budget expenditures for social protection, minimum subsistence level.*

Formulas: 6; fig.: 3, tabl.: 1, bibl.: 18.

Постановка проблеми. Підвищення добробуту людей та забезпечення гідного рівня їхнього життя, як ключових орієнтирів соціальної компоненти інклюзивного стійкого розвитку Української держави, неможливе без повної реалізації задекларованих у Конституції України соціальних прав та свобод її громадян.

Виконання соціальних зобов'язань держави можливе за умови проведення виваженої соціальної політики й ефективного використання бюджетних ресурсів, спрямованих на досягнення її цілей. Однак відсутність чіткої стратегії державної соціальної політики, неузгодженість та необґрунтований вибір органами державної влади і місцевого самоврядування інструментарію її реалізації призвели до скорочення реальних соціальних гарантій, зростання бідності, соціальної нерівності, зниження якості життя і добробуту населення, руйнування соціальної інфраструктури, яке за умови настання соціальних ризиків є однією із причин соціального відторгнення населення від соціального захисту та загрожують посиленням соціальної напруженості у країні.

У зв'язку з цим постає нагальна потреба у поглибленому дослідженні теоретичних і практичних засад здійснення видатків Державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист населення, обґрунтуванні доцільності та розробці рекомендацій щодо удосконалення зазначеного процесу в контексті забезпечення інклюзивного стійкого розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового забезпечення соціального захисту населення розкрито в наукових працях Т. Затонацької [1], Л. Лисяк [2], Е. Лібанової [3], Г. Лопушняк [4], О. Макарової [5], А. ван де Меерендонка (A. vandeMeerendonk) [6], В. Надраги [7], В. Опаріна [8], О. Палій [3], В. Скуратівського [3], А. Ставицького [1], В. Тропіної [9], В. Федосова [8], К. Харемере (K. Hagemeyer) [6], М. Цічона (M. Cichon) [6], І. Чугунова [10], В. Шольза (W. Scholz) [6] та ін. Віддаючи належне доробку вчених із цієї проблематики, варто зауважити, що питання бюджетного фінансування соціального захисту населення та окреслення шляхів удосконалення порядку планування і здійснення видатків бюджету держави на соціальний захист сімей з дітьми з урахуванням викликів сучасності потребують подальшого дослідження.

Метою статті є оцінювання стану бюджетного фінансування соціального захисту населення в Україні, виявлення основних проблем та розроблення пропозицій щодо удосконалення планування видатків бюджету держави на соціальний захист сімей з дітьми в контексті забезпечення інклюзивного стійкого розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інклюзивний стійкий розвиток України, до цілей якого поряд із збільшенням обсягу ВВП належать активний розвиток людського капіталу, зростання участі всіх верств населення (незалежно від статі, віку, місця проживання, соціального статусу, обсягу доходів і т. д.) в економічному житті, підвищення їхнього добробуту, зменшення нерівності, бідності, ощадливе використання природних ресурсів, енергоефективних технологій тощо, неможливий без забезпечення реального, а не декларативного дотримання соціальних прав (одним із яких є право на соціальний захист) людини. З огляду на це особливого значення набуває формування ефективної системи соціального захисту, здатної мінімізувати негативний вплив соціальних ризиків та знизити рівень соціального відторгнення населення.

Соціальний захист населення – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [3, с. 104]. В Україні соціальний захист здійснюється у формі соціальних виплат і надання соціальних послуг населенню.

Необхідною передумовою функціонування системи соціального захисту населення є формування відповідної потреби обсягу фінансових ресурсів, вагомим джерелом яких є бюджетні ресурси. Видатки бюджетів на соціальний захист населення переважають серед витрат бюджетних ресурсів на реалізацію соціальної функції держави, а їх розподіл між державним та місцевими бюджетами регламентується статтями 87, 89–91 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456 – VI (рис. 1).

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ	
Видатки Державного бюджету України на:	<ul style="list-style-type: none"> – виплату пенсій військовослужбовцям та іншим особам, визначеним законом; сплату до Пенсійного фонду України страхових внесків за окремі категорії осіб; виплату доплат, надбавок, підвищень до пенсій, додаткових пенсій, пенсій за особливі заслуги перед Україною; – державні програми соціальної допомоги; стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї та державну підтримку молодіжних і дитячих громадських організацій на виконання цих програм; підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян; – забезпечення функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації осіб з інвалідністю і державних центрів соціальної реабілітації дітей з інвалідністю; – компенсацію дефіциту коштів Пенсійного фонду України для фінансування виплати пенсій; – державну підтримку громадських об'єднань осіб з інвалідністю, ветеранів на виконання загальнодержавних програм; громадських об'єднань на виконання заходів щодо національно-патріотичного виховання; – житлові субсидії населенню та пільги на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива, скрапленого газу окремим категоріям громадян; – допомогу сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю, тимчасову державну допомогу дітям, непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату, допомогу по догляду за особами, державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, щомісячну компенсаційну виплату непрацюючій працездатній особі, яка доглядає за особою, виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг за принципом «гроші ходять за дитиною», оплату послуг із здійснення патронату над дитиною та виплату соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримку малих групових будинків;
Видатки бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад на:	<ul style="list-style-type: none"> – державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо не менше 70% кількості дітей припадає на територію відповідного міста, району чи ОТГ), малі групові будинки; територіальні центри соціального обслуговування; центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю; центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю, дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї; компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; – державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян; – районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі утримання та програми районних і міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
Видатки обласних бюджетів на:	<ul style="list-style-type: none"> – державні програми соціального захисту: виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування осіб з інвалідністю; будинки-інтернати для громадян похилого віку, осіб з інвалідністю; центри з нарахування та здійснення соціальних виплат; притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; пільгове медичне обслуговування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; компенсаційні виплати особам з інвалідністю; відшкодування витрат на поховання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни; центри соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю; – обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, в тому числі утримання та програми обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
Видатки усіх місцевих бюджетів на:	<ul style="list-style-type: none"> – місцеві програми стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі на підтримку діяльності молодіжних центрів; соціального захисту окремих категорій населення; малозабезпеченої категорії учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти; – центри обліку та заклади соціального захисту для бездомних осіб, центри соціальної адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань; – компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян; фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; – надання фінансової підтримки громадським об'єднанням ветеранів на виконання програм (проектів, заходів) відповідного адміністративно-територіального рівня.

Рис. 1. Розподіл видатків бюджетів на соціальний захист населення
Джерело: розроблено авторами на основі Бюджетного кодексу України [11].

У 2020 р. змінилися склад видатків бюджетів різних рівнів бюджетної системи на соціальний захист населення та організація бюджетного фінансування соціальних виплат. Так, замість субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення державних програм соціального захисту, які розподілялися департаментами фінансів обласних державних адміністрацій між місцевими бюджетами відповідної області, у Державному бюджеті України головному розпоряднику бюджетних коштів «Міністерству соціальної політики України» передбачено видатки на виконання таких бюджетних програм: «Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг окремим категоріям населення», «Виплата пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі», «Компенсація частини витрат на здійснення заходів з реалізації державних програм соціального захисту населення» та ін. У результаті цього спростився процес здійснення видатків бюджету на виплату соціальних допомог, субсидій, пільг, їх перерозподілу в разі необхідності між регіонами. Водночас такі зміни призведуть до зменшення частки міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів (у 2018 р. частка субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення державних програм соціального захисту у доходах місцевих бюджетів України становила 22,3%, а у 2019 р. (план) – 17,1%) та зміни пріоритетів бюджетної політики на місцевому рівні.

Поряд із збільшенням номінального обсягу видатків Державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист у 16 разів (з 19,3 млрд грн у 2004 р. до 309,4 млрд грн у 2018 р.) зростає пріоритетність зазначеного напрямку використання бюджетних ресурсів – частка цього виду видатків у загальному обсязі видатків бюджетів зростає з 19,04% у 2004 р. до 24,7% у 2018 р. та у ВВП – з 5,6% до 8,7% відповідно (рис. 2).

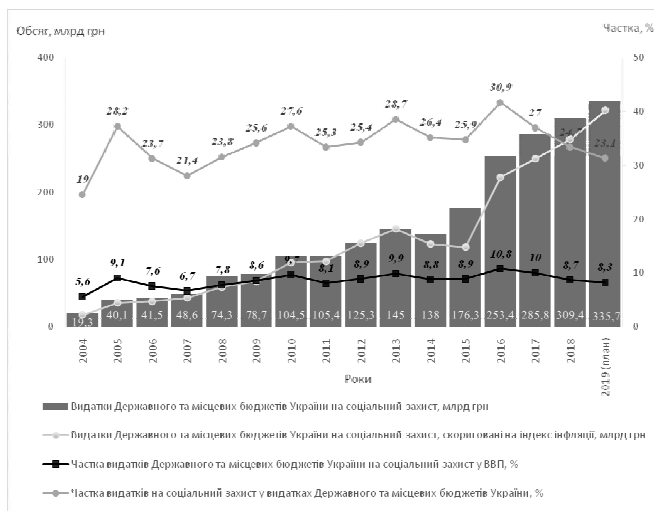

Рис. 2. Динаміка бюджетного забезпечення соціального захисту населення в Україні у 2004–2019 рр.

Джерело: розраховано та складено авторами на основі джерел: [12; 13].

Простежувалося помітне збільшення обсягу видатків державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист упродовж 2004–2019 рр.:

2005 р. – у зв'язку із 8-разовим підвищенням обсягу соціальної допомоги при народженні дитини та необхідністю покриття за рахунок бюджетних ресурсів дефіциту бюджету Пенсійного фонду України, зумовленого значним підвищенням стандартів пенсійного забезпечення;

2008 р. – у результаті суттєвого підвищення пенсійних виплат, а відтак, – зростання дотацій з державного бюджету Пенсійному фонду України для їх фінансування;

2010 р. – у зв'язку із необхідністю виплати за рахунок бюджетних ресурсів одноразової соціальної допомоги при народженні дитини для застрахованих осіб та покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України;

2015–2018 рр. – у результаті підвищення основних соціальних стандартів; підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги й енергоресурси, що спричинило збільшення чисельності реципієнтів житлових субсидій; значного зростання найбільшого за період незалежності України обсягу дефіциту бюджету Пенсійного фонду України, зумовленого зменшенням ставки єдиного соціального внеску, як головного джерела власних доходів Пенсійного фонду України, з майже 41% до 22%.

Водночас важливим чинником збільшення номінального обсягу видатків бюджету держави на соціальний захист вважаємо інфляцію. Із урахуванням індексу інфляції (індексу споживчих цін) обсяг видатків Державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист упродовж 2004–2018 рр. зріс у 15,8 разу. Особливо помітним вплив цього чинника був у 2015–2018 рр.

Середній темп приросту обсягу видатків бюджету держави на соціальний захист населення становив 21,92% та перевищував середній темп приросту обсягу ВВП на 4,08% (рис. 3).

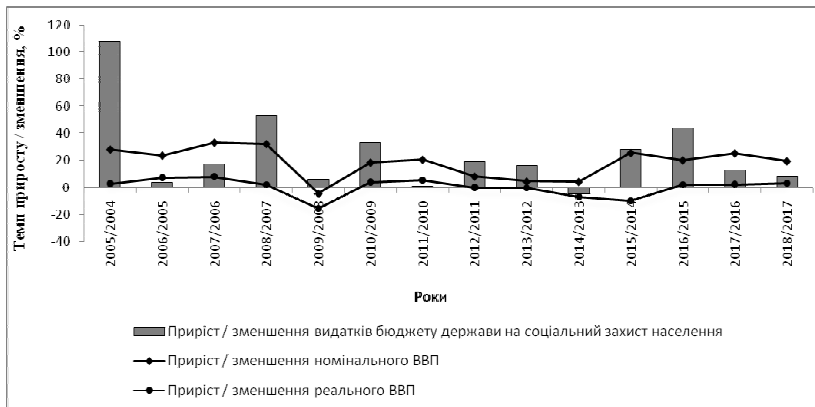

Рис. 3. Динаміка темпів приросту / зменшення обсягу ВВП та видатків Державного й місцевих бюджетів України на соціальний захист населення у 2005–2018 рр., %
Джерело: складено авторами на основі даних [12; 13].

Перевищення темпів приросту видатків бюджету на соціальний захист над темпами приросту ВВП у 2005 р., 2008–2010 рр., 2012–2013 рр. та 2015–2016 рр.

свідчить про те, що «... збільшується розрив між потребами у фінансових ресурсах для забезпечення фінансування суспільних благ та реальною можливістю для їх мобілізації всередині країни [8, с. 292]», тобто підвищується ризик того, що для здійснення соціальних видатків бюджету держави його доходів недостатньо, а тому виникає необхідність використання боргових інструментів як джерела фінансового забезпечення реалізації функцій держави.

Незважаючи на значне зростання номінального обсягу соціальних видатків державного та місцевих бюджетів, їхній рівень не досягає навіть законодавчо задекларованих нормативів, а зв'язок між якістю соціальних послуг, які надаються населенню, та підвищенням рівня фінансування майже не простежується [7, с. 44].

Пріоритетною формою соціального захисту населення є соціальні виплати, оскільки у складі видатків бюджету держави на соціальний захист переважають видатки на виплату пенсій, допомог та інших соціальних виплат (упродовж 2004–2019 рр. їхня питома вага коливалася від 90% до 95%). Частка витрат бюджетних ресурсів на організацію надання соціальних послуг є невисокою – не перевищує 10%, хоча саме соціальне обслуговування поряд із соціальними виплатами є дієвим засобом підтримки людей у складних життєвих обставинах.

Серед видатків Державного бюджету України на соціальний захист найбільшим є обсяг видатків на соціальний захист пенсіонерів, а місцевих бюджетів – обсяг видатків на соціальний захист сім'ї, дітей і молоді та допомогу у вирішенні житлового питання (надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, компенсацій та ін.).

Необхідність покриття пенсійних і соціальних видатків в умовах доволі високого рівня старіння населення та дії великої кількості програм соціальної допомоги детермінує посилення податкового навантаження як на сектор фінансових і нефінансових корпорацій, так і на сектор домогосподарств. Зазначене не тільки зумовлює збільшення обсягів державного боргу з відповідними інфляційними наслідками, а й обмежує можливості інвестиційного розвитку економіки. Випереджальне зростання видатків на соціальний захист пенсіонерів призводить до неприпустимої концентрації бюджетних ресурсів та значно обмежує можливості фінансування інших статей соціального спрямування [7, с. 46].

До основних проблем функціонування чинної в Україні системи соціального захисту та його бюджетного фінансування належать:

– невідповідність між спробами держави забезпечити ефективний соціальний захист громадян та її фінансовими можливостями щодо практичної реалізації таких заходів, що підтверджено меншим порівняно із зарубіжними країнами обсягом видатків на соціальний захист в Україні на одну особу;

– відсутність чітких і прозорих критеріїв адресності надання соціальних пільг та значний їх перелік. Це деформує систему соціального захисту населення, оскільки в окремих випадках супроводжується безпідставним встановленням додаткових соціальних гарантій і преференцій для певних соціальних груп;

– невідповідність встановленої величини прожиткового мінімуму як основного базового стандарту для працездатного населення мінімальним потребам людини та реаліям життя – фактичному прожитковому мінімуму; продовження практики

застосування показника «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», який встановлюється з урахуванням реальних видаткових можливостей державного бюджету і обмежує обсяг соціальної допомоги. Зазначене не сприяє вирішенню соціальних проблем, посилює соціальне відторгнення і відображає неспроможність держави забезпечити зростання життєвого рівня населення, гарантувати йому захист від бідності;

– неврахування під час призначення соціальних виплат реального обсягу доходів громадян (у т. ч. і через труднощі їхнього об'єктивного розрахунку), які претендують на їх отримання, внаслідок чого виникає нерівність у системі соціального забезпечення;

– неефективне використання бюджетних ресурсів на соціальний захист, оскільки соціальні виплати не повністю вирішують проблеми зuboжіння населення, не сприяють усуненню його причин і повній ліквідації, не стимулюють до економічної активності і самостійності реципієнтів соціальних виплат.

Отже, через недоліки чинної в Україні системи соціального захисту населення відчутного покращення якості й доступності надання соціальних послуг громадянам не спостерігається. Зазначене призводить до посилення соціального відторгнення населення від соціального захисту. Тому українська система державних соціальних стандартів, пільг, допомог, соціальних послуг, інших форм соціального захисту потребує перегляду та суттєвої модернізації відповідно до європейської моделі соціального захисту, яка базується, перш за все, на нормах Європейської соціальної хартії.

Серед основних напрямів вирішення виявлених проблем фінансового забезпечення соціального захисту населення Л. Лисяк виокремлює такі: «розробка концепції соціальної політики України, як основи, підґрунтя формування вектору подальшого реформування системи соціального захисту населення, включаючи його фінансове забезпечення; перегляд кількості бюджетних соціальних програм, їх відповідність сучасним реаліям України та глобалізаційним викликам щодо необхідності вирішення найгостріших проблем соціального захисту та з огляду на можливості їх фінансового забезпечення; удосконалення нормативів соціальних видатків, які повинні враховувати специфіку розвитку певної територіальної громади чи адміністративно-територіальної одиниці; розробку заходів стимулювання участі недержавного сектора у фінансовому забезпеченні окремих напрямів системи соціального захисту населення; завершення реформування у сфері державних фінансів стосовно забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту відповідними фінансовими ресурсами; удосконалення планування бюджетних видатків на соціальну сферу» [2, с. 29].

У контексті забезпечення інклюзивного стійкого розвитку України потребує удосконалення порядок розрахунку окремих видів державних соціальних допомог та видатків бюджетів на їхнє надання. Зважаючи на те, що важливими цілями державної соціальної політики є посилення соціального захисту сімей з дітьми, стимулювання народжуваності в соціально благополучних сім'ях, розглянемо порядок призначення державної допомоги при народженні дитини.

Частка видатків на надання державної допомоги при народженні дитини у 2017 р. становила:

– у видатках місцевих бюджетів України на надання допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової допомоги дітям (здійснюються за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям) – 43,33%;

– у видатках місцевих бюджетів України на соціальний захист і соціальне забезпечення – 15,49%;

– у видатках місцевих бюджетів України без урахування міжбюджетних трансфертів – 4,45%;

– у видатках місцевих бюджетів України з урахуванням міжбюджетних трансфертів, переданих до державного та інших місцевих бюджетів, – 4,25%.

У сучасних умовах обсяг державної допомоги при народженні дитини призначається одному з батьків, який постійно з нею проживає, і становить 41280 грн (не змінювався з 1 липня 2014 р. у зв'язку із кризовими явищами та дефіцитом бюджетних ресурсів), виплачується у фіксованому обсязі, визначеному на момент народження дитини, який не враховує інфляційні процеси, є значно меншим від прожиткового мінімуму та не залежить від черговості народження дитини. Виплата допомоги здійснюється одноразово в сумі 10320 грн, а решту її обсягу виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами [14].

На наш погляд, у зв'язку із необхідністю підвищення народжуваності дітей для покращення демографічної ситуації (показник народжуваності дітей у розрахунку на 1000 осіб наявного населення з 2000 р. до 2012 р. зріс з 7,8 до 11,4, а з 2013 р. знизився із 11,1 до 8,7 у 2019 р.) доцільно внести зміни до порядку нарахування і виплати державної допомоги при народженні дитини.

Враховуючи, що державна допомога при народженні дитини виплачується упродовж 36 місяців із моменту звернення за її призначенням і повинна забезпечити потреби дитини й одного з батьків (оскільки відповідно до чинного законодавства з 1 липня 2014 р. припинено надання державної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трьохрічного віку), нараховувати допомогу слід із врахуванням базового державного соціального стандарту, на основі якого визначаються соціальні гарантії, – прожиткового мінімуму для дітей до 6 років (з 1 грудня 2018 р. – 1626 грн, з 1 січня 2019 р. – 1626 грн, з 1 липня – 1699 грн, з 1 грудня – 1779 грн) і прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 1 грудня 2018 р. – 1921 грн, з 1 січня 2019 р. – 1921 грн, з 1 липня – 2007 грн, з 1 грудня – 2102 грн) та коригувати визначений обсяг у процесі виплати із урахуванням прожиткових мінімумів на момент виплати допомоги. Це дасть змогу забезпечити мінімальні потреби дитини та одного із членів сім'ї, який є отримувачем допомоги, оскільки визначений у законі України про Державний бюджет України на відповідний рік обсяг прожиткового мінімуму не враховує зміну споживчих цін, а встановлюється з урахуванням фінансових можливостей органів державної влади і місцевого самоврядування здійснювати соціальні видатки бюджетів (обсяг яких залежить від величини прожиткового мінімуму).

Однак для забезпечення реальних потреб новонародженого та одного із батьків доцільно у процесі розрахунку державної допомоги при народженні дитини

враховувати обсяг фактичного прожиткового мінімуму (визначається Міністерством соціальної політики України), який не збігається із законодавчо встановленим.

Мінімальний обсяг державної допомоги при народженні однієї дитини для одного одержувача на бюджетний період ($ДДНД_M$) пропонуємо визначити за формулою 1:

$$ДДНД_M = \sum_{i=1}^I (ЗПМ_{д_i} + ЗПМ_{по_i}), \quad i = \overline{1, I}, \quad (1)$$

де $ЗПМ_{д_i}$ – встановлений законом України про Державний бюджет України на відповідний рік обсяг прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн; $ЗПМ_{по_i}$ – встановлений законом України про Державний бюджет України на відповідний рік обсяг прожиткового мінімуму для працездатних осіб у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн; I – кількість разів виплати допомоги у бюджетному періоді (враховуючи, що допомога виплачується щомісячно, а бюджетний період збігається з календарним роком, $I = 12$).

Реальний (відповідний потребі) обсяг державної допомоги при народженні однієї дитини для одного одержувача на бюджетний період ($ДДНД_P$) пропонуємо визначити за формулою 2:

$$ДДНД_P = \sum_{i=1}^I (\Phi ПМ_{д_i} + \Phi ПМ_{по_i}), \quad i = \overline{1, I}, \quad (2)$$

де $\Phi ПМ_{д_i}$ – обсяг фактичного прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн; $\Phi ПМ_{по_i}$ – обсяг фактичного прожиткового мінімуму для працездатних осіб у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн.

У табл. 1 наведено приклад розрахунку державної допомоги при народженні дитини для одного одержувача на одну дитину на основі запропонованого науково-методичного підходу.

Відповідно до чинного порядку призначення і виплати державної допомоги при народженні дитини середній річний обсяг допомоги у 2015–2019 рр. становив 13760 грн (41280 грн/3 роки). Практичне застосування запропонованого авторами науково-методичного підходу, який спрямований на підвищення доходів сімей з новонародженими дітьми та реальне, а не декларативне, дотримання їхніх конституційних прав на соціальний захист, дало б змогу підвищити обсяг державної допомоги при народженні дитини до рівня мінімальних потреб – у 2,7 разу до 36844 грн на рік (2017 р.), у 2,9 разу до 40071 грн на рік (2018 р.) і у 3,2 разу до 43693 грн на рік (2019 р.) та рівня реальних потреб дитини і одержувача допомоги – у 5,1 разу до 70322,4 грн на рік (2017 р.), у 5,6 разу до 77737,04 грн на рік (2018 р.) і у 6,3 разу до 86783,73 грн на рік (2019 р.).

Таблиця 1

Розрахунок державної допомоги при народженні однієї дитини для одного одержувача на 2017–2019 рр.

Період	Встановлений законом України про Державний бюджет України на відповідний рік		Обсяг державної допомоги при народженні дитини, визначений на основі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, грн	Визначений Міністерством соціальної політики України		Обсяг державної допомоги при народженні дитини, визначений на основі фактичного прожиткового мінімуму, грн
	прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років, грн	прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн		фактичний прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років, грн	фактичний прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн	
2017 рік						
січень	1355	1600	2955	2635,59	2815,27	5450,86
лютий	1355	1600	2955	2670,98	2856,88	5527,86
березень	1355	1600	2955	2722,96	2914,95	5637,91
квітень	1355	1600	2955	2753,35	2955,72	5709,07
травень	1426	1684	3110	2808,74	3027,38	5836,12
червень	1426	1684	3110	2901,91	3159,15	6061,06
липень	1426	1684	3110	2876,78	3150,3	6027,08
серпень	1426	1684	3110	2816,82	3057,78	5874,6
вересень	1426	1684	3110	2845,09	3083,82	5928,91
жовтень	1426	1684	3110	2897,52	3115,07	6012,59
листопад	1426	1684	3110	2937,24	3155,97	6093,21
грудень	1492	1762	3254	2973,86	3189,31	6163,17
Разом за 2017 рік	x	x	36844	x	x	70322,4
2018 рік						
січень	1492	1762	3254	3002,80	3229,04	6231,84
лютий	1492	1762	3254	3020,46	3259,89	6280,35
березень	1492	1762	3254	3071,53	3321,56	6393,09
квітень	1492	1762	3254	3125,27	3391,44	6516,71
травень	1492	1762	3254	3132,25	3404,66	6536,91
червень	1492	1762	3254	3141,74	3455,48	6597,22
липень	1559	1841	3400	3092,44	3380,94	6473,38
серпень	1559	1841	3400	3045,60	3330,94	6376,54
вересень	1559	1841	3400	3075,87	3369,70	6445,57
жовтень	1559	1841	3400	3122,58	3398,16	6520,74
листопад	1559	1841	3400	3182,56	3471,84	6654,4
грудень	1626	1921	3547	3209,63	3500,66	6710,29
Разом за 2018 рік	x	x	40071	x	x	77737,04

продовження таблиці 1

2019 рік						
січень	1626	1921	3547	3254,88	3562,35	6817,23
лютий	1626	1921	3547	3354,13	3675,80	7029,93
березень	1626	1921	3547	3381,99	3710,39	7092,38
квітень	1626	1921	3547	3422,43	3765,44	7187,87
травень	1626	1921	3547	3463,86	3819,49	7283,35
червень	1626	1921	3547	3507,57	3906,55	7414,12
липень	1699	2007	3706	3470,04	3844,85	7314,89
серпень	1699	2007	3706	3439,32	3801,50	7240,82
вересень	1699	2007	3706	3453,43	3809,80	7263,23
жовтень	1699	2007	3706	3503,90	3861,62	7365,52
листопад	1699	2007	3706	3513,13	3858,58	7371,71
грудень	1779	2102	3881	3527,24	3875,44	7402,68
Разом за 2019 рік	x	x	43693	x	x	86783,73

Джерело: розраховано авторами на основі даних [15–18].

Якщо упродовж трьохрічного терміну отримання державної допомоги при народженні дитини у певному періоді одержувач знову (у зв'язку із народженням чергової дитини) претендуватиме на її отримання, мінімальний обсяг державної допомоги при народженні дитини для одного одержувача на бюджетний період з урахуванням кількості дітей до трьох років ($ДДНД_M$) буде визначатися за формулою 3:

$$ДДНД_M = \sum_{i=1}^I (ЗПМ_{д_i} \times КД_i + ЗПМ_{по_i}), \quad i = \overline{1, I}, \quad (3)$$

де $КД_i$ – кількість дітей віком до 3 років у одного одержувача державної допомоги при народженні дитини при кожному разі виплати зазначеної допомоги, осіб.

Реальний (відповідний потребі) обсяг державної допомоги при народженні дитини для одного одержувача на бюджетний період з урахуванням кількості дітей віком до 3 років ($ДДНД_P$) пропонуємо розраховувати за формулою 4:

$$ДДНД_P = \sum_{i=1}^I (\Phi ПМ_{д_i} \times КД_i + \Phi ПМ_{по_i}), \quad i = \overline{1, I}. \quad (4)$$

Плановий обсяг видатків бюджету на надання мінімального обсягу державної допомоги при народженні дитини у бюджетному періоді ($В_{ДДНД_M}$) рекомендуємо визначити за формулою 5:

$$В_{ДДНД_M} = \sum_{i=1}^I ((ЗПМ_{д_i} \times КД_i + ЗПМ_{по_i}) \times O_i), \quad i = \overline{1, I}, \quad (5)$$

де O_i – кількість одержувачів державної допомоги при народженні дитини з урахуванням кількості дітей віком до 3 років при кожному разі виплати зазначеної допомоги у бюджетному періоді, осіб.

Плановий обсяг видатків бюджету на надання реального обсягу державної допомоги при народженні дитини у бюджетному періоді ($V_{\text{дднд}_p}$) доцільно розраховувати за формулою 6:

$$V_{\text{дднд}_p} = \sum_{i=1}^I ((\Phi ПМ_{д_i} \times КД_i + \Phi ПМ_{по_i}) \times O_i), \quad i = \overline{1, I}. \quad (6)$$

Збільшити обсяг державної допомоги при народженні дитини в умовах обмежених бюджетних ресурсів видається можливим шляхом пошуку резервів підвищення ефективності витрачання бюджетних ресурсів на різні бюджетні програми, які фінансуються з державного чи місцевого бюджету. Крім того, збільшення обсягу зазначеного виду державної соціальної допомоги дасть змогу збільшити доходи, покращити майнове становище сімей із новонародженими дітьми та мінімізувати їхню кількість як потенційних отримувачів субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, допомоги на дітей одиноким матерям, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Це водночас дасть змогу спрямувати частину бюджетних ресурсів, призначених на надання субсидій, допомоги на дітей одиноким матерям, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, на виплату допомоги при народженні дитини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціальний захист населення є одним із пріоритетних напрямків витрачання бюджетних ресурсів. Серед видатків Державного бюджету України на соціальний захист переважають видатки на соціальний захист пенсіонерів, а серед видатків місцевих бюджетів – на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді.

Значний обсяг соціальних видатків бюджетів та його перманентне збільшення не свідчить про високу ефективність системи соціального захисту населення з позиції доступності і якості надання соціальних послуг, надійності захисту від бідності та підвищення добробуту реципієнтів соціальних виплат. Це призводить до посилення соціального відторгнення населення від соціального захисту, порушення його конституційних прав та обумовлює доцільність модернізації української системи державних соціальних стандартів, пільг, допомог, соціальних послуг та інших форм соціального захисту.

З огляду на зазначене з метою забезпечення реалізації соціальних прав громадян запропоновано науково-методичний підхід до удосконалення планування видатків бюджету держави на соціальний захист сімей з дітьми, який передбачає зміну порядку призначення державної допомоги при народженні дитини з урахуванням визначених параметрів (величини законодавчо встановленого / фактичного прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років та для працездатних осіб; кількості дітей віком до 3 років у одного одержувача державної допомоги при народженні дитини; кількості одержувачів зазначеної допомоги) та дає змогу покращити результативність витрачання бюджетних ресурсів.

Одночасно з вирішенням актуальних проблем бюджетного фінансування соціального захисту населення з метою запобігання надмірному патерналізму з боку держави доцільно впроваджувати комплекс заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя усіх громадян. Це дасть змогу підвищити доходи населення,

зменшити видатки бюджетів на соціальний захист у державі шляхом зменшення кількості одержувачів соціальних допомог і житлових субсидій у зв'язку із їхньою малозабезпеченістю, сприятиме інклюзивному стійкому зростанню України та буде об'єктом подальших досліджень.

Література

1. Затонацька Т. Г., Ставицький А. В. Вплив соціальних видатків на показники економічного розвитку країни. *Світ фінансів*. 2010. № 2. С. 26–32.
2. Лисяк Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету*. Сер. : Економіка. 2017. Вип. №11 (1). С. 23–30.
3. Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. Соціальна політика : навч. посіб. Київ : УАДУ, 2003. 364 с.
4. Лопушняк Г. Економіко-організаційні аспекти забезпечення реалізації права на соціальний захист в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 2 (31). С. 10–15.
5. Макарова О. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : моногр. Київ : Ліра-К, 2004. 328 с.
6. Cichon M., Scholz W., Meerendonk A., Hagemeyer K. et al. *Financing social protection. Quantitative Methods in Social Protection*. Geneva : International Social Security Association, 2004. 663 p.
7. Надрага В. І. Соціальні видатки в контексті фінансової стабільності в Україні. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 44–51.
8. Опарін В., Федосов В., Львовчкін С. та ін. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку : моногр. / за заг. ред. В. Опаріна, В. Федосова. Київ : КНЕУ, 2016. 695 [1] с.
9. Тропіна В. Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави в Україні. *Фінанси України*. 2008. № 5. С. 15–31.
10. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку : моногр. Київ : НІОС, 2003. 488 с.
11. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
12. Звіти Державної казначейської служби України про виконання Державного та місцевих бюджетів України з пояснювальними записками за 2004–2019 рр. URL : <http://www.treasury.gov.ua>.
13. Статистична інформація Державної служби статистики України «ВВП (1999–2018 рр.)». URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України № 2811-XII від 21.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
15. Про Державний бюджет України на 2017 рік : Закон України № 1801-VIII від 21.12.2016 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
16. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України № 2246-VIII від 7.12.2017 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page>.

17. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України № 2629-VIII від 23.11.2018 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-viii>.
18. Фактичний розмір прожиткового мінімуму за 2017–2019 рр. / Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>.

References

1. Zatonatska, T. H., & Stavvtskyi, A. V. (2010). Vplyv sotsialnykh vydatkiv na pokaznyky ekonomichnoho rozvytku krainy [Influence of social expenditures on indicators of economic development of the country]. *World of finance – Svit finansiv*, 2, 26–32 [in Ukrainian].
2. Lysiak, L. V. (2017). Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Financial support of social protection of population in Ukraine: problems and perspectives]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University – Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, Issue 11 (1), 23–30 [in Ukrainian].
3. Skurativskiy, V. A., Palii, & O. M., Libanova, E. M. (2003). *Sotsialna polityka* [Social policy]. K.: UADU. [in Ukrainian].
4. Lopushniak, H. (2011). Ekonomiko-orhanizatsiini aspekty zabezpechennia realizatsii prava nasotsialnyi zakhyst v Ukraini [Economic and organizational aspects of ensuring the realization of the right to social protection in Ukraine]. *Galician Economic Bulletin – Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 2 (31), 10–15 [in Ukrainian].
5. Makarova, O. (2004). *Derzhavni sotsialni prohramy: teoretychni aspekty, metodyka rozrobky ta otsinky* [State social programs: the oretical aspects, methods of development and evaluation]. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].
6. Cichon, M., Scholz, W., Meerendonk, A., & Hagemeyer, K. (2004). *Financing social protection. Quantitative Methods in Social Protection*. Geneva : International Social Security Association [in English].
7. Nadraha, V. I. (2014). Sotsialni vydatky v konteksti finansovoi stabilnosti v Ukraini [Social expendit ures in the context of financial stability in Ukraine]. *Finance of Ukraine – Finansy Ukrainy*, 9, 44–51 [in Ukrainian].
8. Oparin, V., Fedosov, V., & Lovochkin, C. (2016). *Finansova infrastruktura Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Financial infrastructure of Ukraine: State, problems and prospects of development]. K. : KNEU [in Ukrainian].
9. Tropina, V. B. (2008). Biudzhethne zabezpechennia sotsialnoi funktsii derzhavy v Ukraini [Budget support of the social function of the state in Ukraine]. *Finance of Ukraine – Finansy Ukrainy*, 5, 15–31 [in Ukrainian].
10. Chuhunov, I. Ya. (2003). Biudzhethnyi mekhanizm rehuliuвання ekonomichnoho rozvytku [Budgetary mechanism of regulation of economic development]. K. : NIOS [in Ukrainian].
11. Biudzhethnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy № 2456-VI vid 08.07.2010 r. [Budget Code of Ukraine № 2456-VI]. (2010, July, 8). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
12. Zvity Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy pro vykonannya Derzhavnogo ta mistsevykh biudzhativ Ukrainy z poiasniuvanyimi zapyskamy za 2004–2019 rr. [Reports of the State Treasury Service of Ukraine on the performance of state and

-
- local budgets of Ukraine with explanatory notes for 2004–2019]. Available at:<http://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Statystychna informatsiia Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy «VVP (1999–2018 rr.)» [Statistical Information of the State Statistics Service of Ukraine «GDP for 1999–2018»]. Available at:<http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
 14. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu dopomohu simiam z ditmy» № 2811-KhII vid 21.11.1992 r. [The Law of Ukraine «On State Aid to Families with Children» № 2811-XII]. (1992, November, 21). Available at:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> [in Ukrainian].
 15. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2017 rik» № 1801-VIII vid 21.12.2016 r. [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2017» № 1801-VIII]. (2016, December, 21). Available at:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1801-19> [in Ukrainian].
 16. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2018 rik» № 2246-VIII vid 7.12.2017 r. [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2018» № 2246-VIII]. (2017, December, 7). Available at:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page> [in Ukrainian].
 17. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2019 rik» № 2629-VIII vid 23.11.2018 r. [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2019» № 2629-VIII]. (2018, November, 23). Available at:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-viii> [in Ukrainian].
 18. Faktychnyi rozmir prozhytkovoho minimumu za 2017–2019 rr. / Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Actual subsistence level for 2017–2019]. Available at:<http://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html> [in Ukrainian].

Статтю отримано 31 січня 2020 р.
Article received January 31, 2020.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.97 : 338.47

JEL classification: F2; R4; L910

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.086>

Вікторія АДАМИК,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка».
м. Львів, вул. Степана Бандери, 12
E-mail: viktoria.v.adamyk@lpnu.ua
ORCID iD: 0000-0001-8842-8252

Дарина РОЖНЯТОВСЬКА,

слухач магістратури з міжнародних економічних відносин,
Національний університет «Львівська політехніка».
м. Львів, вул. Степана Бандери, 12
E-mail: darusialebed17@gmail.com
ORCID iD: 0000-0002-5867-7423

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ АВТОПЕРЕВІЗНИКІВ ВАНТАЖІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Адамик В., Рожнятовська Д. Актуальні питання міжнародної економічної діяльності українських автоперевізників вантажів у контексті євроінтеграції. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 86–101. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.086>

Adamyk V., Rozhniatovska D. (2020). Aktualni pytannia mizhnarodnoi ekonomichnoi diialnosti ukrainskykh avtopereviznykiv u konteksti yevrointehratsii [Important issues of international economic activity of Ukrainian cargo carriers under european integration]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 86–101. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.086>

Анотація

Вступ. Розвиток транспортної галузі України, зокрема автомобільних перевезень, є необхідною передумовою посилення її конкурентних позицій на

© Вікторія Адамик, Дарина Рожнятовська, 2020.

зарубіжних, передусім європейських, ринках. Пошук шляхів вирішення проблем вітчизняних підприємств, що надають автотранспортні послуги з перевезень вантажів, зумовлений чинниками внутрішнього та зовнішнього середовища, в умовах євроінтеграції набуває особливої актуальності.

Мета дослідження – вивчення умов міжнародної економічної діяльності вітчизняних автоперевізників на європейських ринках та виявлення можливостей посилення їх конкурентних позицій і усунення технічних бар'єрів.

Методи дослідження. Наукову розвідку здійснено за допомогою таких методів, як: аналіз та синтез для виявлення проблем функціонування вітчизняної системи автоперевезень та формування концепції її укріплення; компаративний аналіз, зокрема елементи методики визначення Індексу ефективності логістики, для дослідження логістичної галузі в Україні та виявлення технічних бар'єрів на шляху до євроінтеграції у цій сфері, табличного та візуального методів для наочного подання матеріалу.

Результати. У процесі дослідження виявлено тенденції розвитку сфери транспортних послуг в ЄС і Україні та виокремлено проблеми вітчизняної галузі автоперевезень вантажів. Зазначено, що попри сприятливі передумови, зокрема геополітичні, потенціал транспортної галузі України на зовнішніх ринках використовується не повністю. Охарактеризовано наявну нормативно-правову базу здійснення міжнародних вантажних перевезень автомобільним транспортом, констатовано її формальну достатність. На основі аналізу Індексу ефективності логістики здійснено порівняння рівня розвитку логістики в Україні та її основних партнерів в автомобільних вантажних перевезеннях. Виявлено, що за усіма показниками індексу Україна посідає нижчі позиції, ніж країни-партнери. Спираючись на визначення конкурентної позиції вітчизняних підприємств на європейських ринках транспортних послуг, окреслено основні проблеми та слабкі місця, а саме: недосконалу роботу митниці, неякісну інфраструктуру, корупційні дії чиновників, окремі прогалини у нормативній базі тощо. Особливу увагу приділено технічним бар'єрам щодо реалізації на європейських ринках послуг з автотранспортних перевезень вантажів вітчизняними підприємствами та запропоновано систему заходів з їх усунення (удосконалення системи отримання дозволів, вирішення кадрових проблем, модернізація, зокрема цифровізація галузі тощо).

Перспективи. Для активізації та підвищення ефективності міжнародної економічної діяльності українських вантажних перевізників та інтеграції вітчизняної логістичної системи у європейську, Україні необхідно опиратися не лише на власні ресурси, а й залучати міжнародну економічну допомогу, як двосторонню, так і багатосторонню. Саме технічне сприяння забезпечить вирішення кадрової проблеми та допоможе модернізувати галузі, адаптувавши їх до європейських вимог.

Ключові слова: автоперевізники вантажів; міжнародна економічна діяльність; індекс логістики; євроінтеграція; конкурентоспроможність; технічні бар'єри.

Формул: 0, рис.: 2, табл.: 4, бібл.: 22.

Abstract

Viktorii ADAMYK, Daryna ROZHNIATOVSKA

IMPORTANT ISSUES OF INTERNATIONAL ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINIAN CARGO CARRIERS UNDER EUROPEAN INTEGRATION

Introduction. *The development of Ukraine's transport sector, in particular auto carriage of cargoes, is a necessary prerequisite for strengthening its competitive position in foreign, especially European, markets. Finding ways to solve the problems of domestic enterprises providing freight transportation services, generated by factors of internal and external environment, in the context of European integration is of particular relevance.*

Purpose. *The purpose of the article is to study the conditions of international economic activity of domestic haulage carriers in the European markets and to identify opportunities to strengthen their competitive position and remove technical barriers.*

Methods. *The research was carried out by using such methods as: analysis and synthesis to identify problems of functioning the domestic transportation system and to formulate the concept of its strengthening; comparative analysis, including elements of the methodology for determining the Logistics Efficiency Index, and to study the logistics industry in Ukraine and identify technical barriers to European integration in the industry; tabular and visual methods for visual presentation of material.*

Results. *The article identifies trends in the development of transport services in the EU and Ukraine and highlights the problems of the domestic freight transportation industry. It is stated that despite favorable conditions, in particular geopolitical, the potential of the transport sector of Ukraine in foreign markets is not fully used. The existing regulatory framework for the implementation of international freight auto transport is characterized, and its formal sufficiency is ascertained. Based on the analysis of the Logistics Efficiency Index, a comparison of the level of logistics development in Ukraine and its main partners in road freight transport has been made. It is found that by all index indicators, Ukraine ranks lower than partner countries. Based on the determination of the competitive position of domestic enterprises in the European markets for transport services, the main problems and weaknesses were identified, namely imperfect customs work, poor infrastructure, corruption of officials, some gaps in the regulatory framework, etc. Particular attention was paid to the technical barriers to the implementation in the European markets of freight transport services by domestic enterprises and a system of measures for their elimination was proposed, including improvement of the system of obtaining permits, solving personnel problems, modernization, including digitalization of the industry, etc.*

Discussion. *To intensify and increase the efficiency of the international economic activity of Ukrainian freight carriers and integrate the domestic logistics system into the European one, Ukraine needs to rely not only on its own resources but also to attract international economic assistance, both bilateral and multilateral. The technical assistance will provide the solution to the personnel problem and help to modernize the industry, adapting them to the European requirements.*

Keywords: *cargo autocarriers; international economic activity; European integration; competitiveness; index of logistic; technical barriers.*

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 4, bibl.: 22.

Постановка проблеми. Україна має значний потенціал для нарощування обсягів міжнародних перевезень, зокрема надання автотранспортних послуг, передусім завдяки географічному фактору. В умовах євроінтеграції змінюється вектор зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств, трансформуються логістичні схеми, тому питання виявлення та вирішення проблем розвитку міжнародної економічної діяльності (МЕД) вітчизняних автоперевізників вантажів на зарубіжних, передусім європейських, ринках набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми логістичної діяльності вивчали такі зарубіжні науковці, як: Д. Аарнік С., Елайзис А., Бауерсокс, М. Крістофер, Р. Каплан, Д. Уотерс та ін. Також вчені приділяють увагу подальшому розвитку та вдосконаленню транспортної галузі країни. Ця тема розглядається у публікаціях Н. Ващенко, К. Коценка, Ю. Пашенка, Е. Ємельянова, В. Хажанець, А. Хахлюка та ін. Визначенням поняття експорту транспортних послуг та його проблематикою займалися такі науковці, як: В. Бочарников, В. Галабурда, Е. Зайцев, Д. Зеркалов, С. Резер та ін. Однак проблема міжнародної діяльності вітчизняних автоперевізників вантажів в умовах євроінтеграції, зокрема технічних бар'єрів, є доволі новою на теренах вітчизняної науки та потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є виявлення проблем МЕД вітчизняних автоперевізників вантажів, зокрема технічних бар'єрів на шляху реалізації транспортних послуг на європейських ринках, та розробка пропозицій щодо їх вирішення в контексті євроінтеграції. Побудова якісної та ефективної логістичної системи, виявлення пріоритетних напрямів розвитку транспортної інфраструктури та середовища функціонування вітчизняних перевізників, а також вивчення налагоджених міжнародних зв'язків у цій сфері та підвищення їхньої ефективності є першочерговими завданнями для дослідження у цьому контексті.

Виклад основного матеріалу. Автомобільний транспорт є одним з найбільш рентабельних видів транспорту для перевезень вантажів та пасажирів у близьких сполученнях та порівняно з іншими видами транспорту (Хажанець В. В., 2018) [1], оскільки він має низьку вартість, якісне та розгалужене інфраструктурне забезпечення, організовує приватність доставки. Однак наявні ризики, пов'язані з міжнародними автомобільними перевезеннями: великі збори за користування дорожньою інфраструктурою в окремих країнах, можливість пошкодження товарів, можлива неефективність за критерієм часу, диференціація правил дорожнього руху в розрізі країн тощо.

Експорт послуг з вантажних перевезень у багатьох країнах світу є значною статтею доходів. Так, країни Балтії, Центральної та Східної Європи, зокрема Польща, Словаччина, Литва, отримують орієнтовно від 20% до 35% свого ВВП за рахунок вантажного транзиту.

Україна у цій сфері має значний потенціал, завдяки (хоч і з деякими застереженнями) розгалуженій системі автомобільних шляхів, великій території та вигідному географічному розташуванню на перетині багатьох торговельних потоків. Але, як зазначає А. Маловичко (2011), наявні проблеми, які заважають розвитку галузі вантажних автоперевезень (рис. 1).

Низький технічний рівень рухомого складу	<ul style="list-style-type: none">• низький відсоток автомобілів, що відповідають вимогам Євро-4 та Євро-5, які є мінімально допустимими для в'їзду на територію Євросони, робить українські фірми-перевізники неконкурентоспроможними на міжнародному ринку; на території України не виробляється і не буде вироблятися в найближчій перспективі конкурентоспроможних вантажних автомобілів
Надмірне податкове навантаження на перевізників	<ul style="list-style-type: none">• українські автотранспортні підприємства приблизно на 10% більше навантажені податками, ніж відповідні підприємства закордоном
Неефективна митна політика	<ul style="list-style-type: none">• мінімальні витрати для перетину та здійснення митного оформлення і прикордонного контролю є рушійною силою для розвитку експорту транспортних послуг. Але, митна політика країни не спрямована на використання нових технологій та модерного устаткування переходів та терміналів на митницях

Рис. 1. Проблеми автотранспортної галузі України

Джерело: сформовано авторами на основі узагальнень джерела [2].

Значною мірою вирішенню наведених проблем може сприяти адекватна нормативно-законодавча база, що враховує інтереси усіх сторін та забезпечує правове регулювання міжнародних перевезень вантажів на основі відповідних міжнародних угод. Україна є учасницею багатьох транспортних конвенцій (Маринина М. В. (2017) [4], зокрема таких: Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів [5], Протокол до Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів [6], Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП [7], Міжнародна Конвенція про узгодження умов проведення контролю вантажів на кордонах [8], Європейська Угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів від [9] та інші [10–12]. Згадані правові акти забезпечують реалізацію міжнародних перевезень та спрямовані на багатостороннє регулювання усіх аспектів, необхідних для їх здійснення, зокрема встановлюють єдині для європейських країн правила дорожнього руху, правила реєстрації і вимоги до транспортних засобів, затверджені зразки міжнародних та національних посвідчень для водіїв, регламентують роботу водіїв під час виконання міжнародних автомобільних перевезень, окреслюють вимоги, яким повинні відповідати водії транспортних засобів, тривалості керування автомобілем та відпочинку водіїв, визначають порядок та умови проїзду територією договірних сторін, дозвільну систему тощо.

Вітчизняні нормативно-правові акти конкретизують рамки та умови ведення транспортної діяльності, а також формують умови для функціонування транспортного підприємства як безпосереднього суб'єкта економіки України. Їхній зміст загалом узгоджується з наявними нормативно-правовими актами міжнародного характеру, формує адекватні межі і вимоги до діяльності автотранспортних підприємств. Однак на практиці правове сердовище не є досконалим через високу корумпованість у сфері надання дозвільних документів та проходження митниць, а також надто повільне реагування на зміни у міжнародному праві.

Для оцінювання розвитку транспортної галузі України та глибини її інтегрованості у глобальну мережу застосуємо, як рекомендує А. Юденко (2019) [13], Індекс ефективності логістики (LPI) – це інструмент порівняльного аналізу, розроблений

Світовим банком, який вимірює ефективність роботи в ланцюзі поставок в країні та базується на опитуваннях експедиторів та експрес-перевізників (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика складових Індексу ефективності логістики

Назва показника	Шкала оцінювання	Вага показника в агрегованому індексі
Ефективність розмитнення та управління кордонами	Оцінені від «дуже низького» (1) до «дуже високого» (5)	0,4072
Якість торговельної та транспортної інфраструктури	Оцінена від «дуже низької» (1) до «дуже високої» (5)	0,413
Легкість забезпечення відправлень за конкурентоспроможною вартістю	Оцінена від «дуже низької» (1) до «дуже високої» (5)	0,3961
Компетентність та якість логістичних послуг	Оцінені від «дуже низької» (1) до «дуже високої» (5)	0,4166
Можливість відстежувати партії товарів	Оцінена від «дуже низької» (1) до «дуже високої» (5)	0,4106
Частота, з якою відправлення доходять до одержувачів у заплановані або очікувані терміни доставки,	Оцінюється від «навіть чи» (1) до «майже завжди»(5)	0,4056

Джерело: Trade Logistics in the Global Economy URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29971/LPI2018.pdf> [3].

Для аналізування було обрано п'ять країн-контрагентів України, частки яких у експорті транспортних послуг Україною є вагомими. Найвищий рейтинг має Німеччина – вона є лідером не лише за агрегованим показником, а й за кожною складовою індексу окремо. Найгіршим значенням характеризується показник міжнародних доставок – 3,86, а найкращим – терміни поставок (4,39). Розкид значень є найнижчим у групі і становить 45,3% (рис. 2).

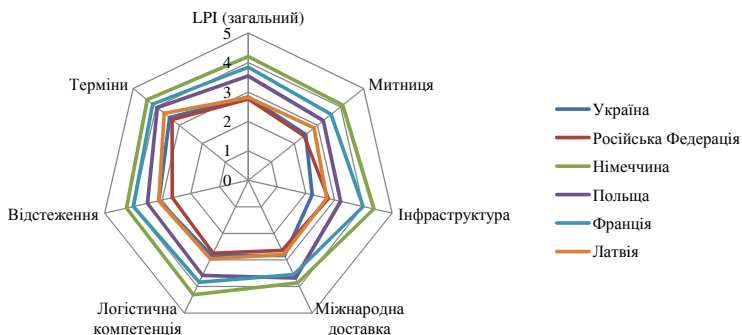

Рис. 2. Показники LPI України за 2018 р. у розрізі обраних країн

Джерело: побудовано авторами за даними Trade Logistics in the Global Economy [3]

Найнижчими показниками характеризується Російська Федерація – LPI становить 2,76, водночас найслабшою ланкою є митниця (2,42), оцінювання якої відіграє

визначальну роль у формуванні оцінки ефективності логістики. Терміни поставок є найсильнішою ланкою (3,31), але характеризуються найменшим значенням серед вибірки. Розкид значень показників становить 66,7%, тобто розвиток ланок загалом відбувається нерівномірно, наявні прогалини в тій чи іншій сфері (митне оформлення вантажів, ліцензування).

Для формування цілісної картини розвитку логістичної сфери України, у т. ч. у порівняльному контексті, варто проаналізувати LPI та його складові в динаміці (табл. 2).

Таблиця 2

Середні темпи приросту LPI та його складових у 2007–2018 рр., %

Показник	Україна	Російська Федерація	Німеччина	Польща	Франція	Латвія
Митниця	12,162	24,742	5,412	12,847	2,279	7,954
Інфраструктура	-5,531	24,663	4,295	19,33	4,712	18,695
Логістична компетенція	17,842	11,788	2,375	17,763	2,127	9,629
Міжнародна доставка	11,857	6,4513	-1,278	26,027	-2,203	-7
Відстеження	22,924	22,119	2,912	12,5	3,359	20
Терміни	48,051	12,585	1,385	10,027	3,233	7,352
LPI	10,98	16,455	2,439	16,447	2,127	1,079

Джерело: розраховано авторами на основі [3].

Темпи приросту показників для України свідчать про стрімкий розвиток практично усіх сфер логістичної галузі, хоча показник інфраструктури зазнав спаду на 5,5%. Загалом місце України серед аналізованих країн є нижчим середнього; умовно країни можна поділити на дві групи: з високим рівнем логістичної ефективності (Німеччина, Франція та Польща) та ті, що активно розвиваються (Україна, Росія). Варто виокремити Латвію, оскільки темпи приросту показників є незначними, деякі з них спадають, загалом активний розвиток не простежується.

Для визначення взаємозв'язків між детермінантами та результируючим показником сформуємо кореляційну матрицю (табл. 3).

Таблиця 3

Кореляційна матриця LPI та його складових

	Митниця	Інфра-структура	Логістична компетенція	Відстеження	Міжнародна доставка	Терміни	LPI (загальний)
Митниця	1	0,55	0,58	0,71	0,43	0,29	0,83
Інфраструктура	0,55	1	0,14	0,26	0,11	0,51	0,37
Логістична компетенція	0,58	0,14	1	0,75	0,78	0,69	0,77
Відстеження	0,71	0,26	0,75	1	0,21	0,65	0,50
Міжнародна доставка	0,43	0,11	0,78	0,21	1	0,37	0,84
Терміни	0,29	0,51	0,69	0,65	0,37	1	0,37
LPI (загальний)	0,83	0,37	0,77	0,50	0,84	0,37	1

Джерело: розраховано авторами на основі [3]

Кореляційний аналіз показує, що найбільш взаємопов'язаними є показники міжнародної доставки і LPI (0,84) та митниці і LPI(0,83), що вказує на першочергову необхідність полегшення умов відправлення міжнародних вантажів за конкурентними цінами та налагодження роботи митниці, оптимізування процесів митного оформлення вантажів. Варто зазначити, що між собою показники митниці та міжнародної доставки є слабо пов'язаними, а отже, покращувати потрібно кожен показник окремо.

За результатами аналізу, ринки Німеччини та Франції не вигідні для українських підприємств-автоперевізників, оскільки логістичні індекси цих країн значно вищі, вимоги до контрагентів відповідно суворіші, і ефективно конкурувати Україні відповідно важче. Натомість польський ринок за тими самими критеріями є вельми привабливим, оскільки у нього вищий рівень показників, але невеликий розрив з Україною є чинником стимулювання розвитку вітчизняної транспортної галузі загалом та конкретних автотранспортних підприємств зокрема.

Зазначимо, що зміна вектора зовнішньої торгівлі товарами і послугами у європейському напрямку неминуче призведе до кардинальної географічної реструктуризації у сфері автоперевезень. Навіть за умови активізації економічної співпраці із країнами Сходу, насамперед Китаєм, саме географічний, а отже, євроінтеграційний, фактор буде визначальним для цього сектору транспортних послуг.

На сьогодні на ринку України функціонує близько 9,2 млн транспортних засобів, у т. ч. більше 1,3 млн вантажних автомобілів. Налічується близько 12451 діючих ліцензій на надання послуг з перевезення вантажів. Конкуренція на внутрішньому ринку почала зростати після кризи 2008 р., коли підприємства розширювали межі своєї діяльності дедалі швидше [14].

Однак інтеграція вітчизняної логістичної мережі у європейську посилює вплив зовнішніх (іноземних) детермінант конкуренції. Переваги зарубіжних учасників ринку міжнародних вантажних перевезень полягають у тому, що вони менше витрачають на ремонт, зважаючи на вчасне оновлення автопарку, економлять час на кордонах та прикордонних митних пунктах, забезпечують відносно меншу собівартість транспортної послуги, порівняно з українськими підприємствами на однакових маршрутах, навчають водіїв керувати транспортним засобом у режимі економії [15]. Відповідно, вітчизняні автотранспортні підприємства повинні прагнути якісного покращення конкурентної позиції шляхом, передусім, удосконалення менеджменту (професійність апарату управління та володіння іноземними мовами, ефективне використання ділового спілкування та етикету), підвищення кваліфікаційного рівня водіїв (знання іноземних мов, європейського законодавства, виконання правил дорожнього руху та вимог щодо організування праці та відпочинку водія, уникнення дорожньо-транспортних пригод) тощо.

Загалом ми змушені констатувати невідповідність сучасного стану транспортної галузі України вимогам ефективного реалізації євроінтеграційного курсу та інтеграції національної транспортної мережі у Транс'європейську.

Існує низка технічних бар'єрів на шляху реалізації транспортних послуг українськими підприємствами на європейських ринках, які можна поділити на три основні групи: технічні регламенти, стандарти, процедури оцінювання відповідності. Також в окрему групу варто включити правові бар'єри реалізації торгівлі транспортними послугами [16].

Найбільш вагомим бар'єром на сьогодні є, вважаємо, дефіцит дозвільних документів (універсальних та транзитних), що найбільш актуально у взаємовідносинах з Польщею, Австрією, Румунією, Угорщиною. Нормативно-правовим актом, який регулює процес видачі дозволів, є Наказ Міністерства транспорту України № 757 «Про впорядкування системи оформлення, видачі, використання та обліку дозволів на міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом» у редакції від 11.09.2015 р. [17]. Спроби модернізувати текст документа є невдалими через значні розбіжності у поглядах чиновників та безпосередньо представників галузі.

Зважаючи на ситуацію гострої нестачі дозвільних документів, яка підсилюється корупційною складовою та панікою з боку перевізників, важливо окреслити шляхи мінімізації збитків, пов'язаних з простим транспортних засобів та неможливістю доставки товарів і сировини.

По-перше, Міністерство інфраструктури разом з Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників України (АСМАП) працюють над розробкою та імплементацією механізму квотування видачі дозвільних документів, що передбачає залучення апарату Укртрансбезпеки та фіксації квот для дозволів Австрії, Італії, Угорщини, Польщі, Румунії, Фінляндії та Туреччини. Однак зауважимо, що саме лише квотування без проведення двосторонніх переговорів щодо збільшення кількості дозвільних документів з головними контрагентами України не є достатнім для стабілізації українського ринку автомобільних вантажних перевезень.

По-друге, додатковим важелем боротьби з дефіцитом дозвільних документів вважається впровадження транспортного порталу електронних послуг e-transport.gov.ua. Така система є інноваційною в Європі та спрямована на нівелювання корупційної складової, оскільки усуває чиновника від втручання в процес міжнародних автоперевезень. Електронне бронювання 60% всіх видів дозволів та контролювання реального завантаження транспортних засобів дає змогу отримати такі переваги, як мінімізація черг на пункті видачі дозволів, транспарентність процесу, а також підвищення рівня його ефективності. Однак слід зазначити, що сама система бронювання не є технічно досконалою, що породило низку проблем, які доводиться вирішувати оперативним і в ручному режимі, та відповідно потребує організаційних змін і, як вже зазначалося вище, активізації переговорного процесу з країнами-партнерами. Так, доцільним було б підписання Угоди про дорожній транспорт ЄС та України, яка ґрунтувалася б на наявних зобов'язаннях у рамках Угоди про асоціацію (як додаток до економічної частини), що дало б змогу Україні користуватися узгодженою системою транспортних дозволів для українських автоперевезень на ринку ЄС.

Вважаємо, що вагомим технічним бар'єром є нестача робочої сили з необхідним рівнем кваліфікації, причому це стосується як перевізників, так й управлінців. Брак трудових ресурсів викликає проблему корупції та детермінує необхідність усунення людського фактору з певних етапів ухвалення рішень та переведення адміністративних послуг в онлайн площину шляхом запуску повної версії електронного кабінету перевізника, а також реалізації державного контролю у сфері запровадження системи зважування у русі – т. зв. WIM-технологій.

Євроінтеграційний вектор розвитку міжнародної логістики зобов'язує також усіх українських професійних водіїв отримати свідоцтва професійної компетенції. Однак

легітимність виданих свідоцтв ще не закріплена у нормативно-правовому акті, що створює не лише затримки, а й може мати негативні фінансові наслідки, оскільки відсутність такого свідоцтва в окремих європейських країнах передбачає штрафні санкції (12 тисяч злотих у Польщі або ж 3 тисячі євро в Угорщині) [18; 19].

На шляху до євроінтеграції галузі вантажоперевезень України також стоїть недостатній рівень її інноваційності та цифровізації. Особливо важливим є аспект безпеки вантажних перевезень. У цьому контексті вважаємо за необхідне активізувати співробітництво з європейськими країнами-партнерами, передусім сусідніми державами. Показовим є досвід співпраці з Генеральним інспектором дорожнього транспорту Республіки Польща щодо імплементації стандартів і норм Європейського Союзу з питань безпеки на транспорті. На сьогодні змальовано напрямки подальшого співробітництва, зокрема щодо таких питань, як ліцензійний та габаритно-ваговий контроль, консультування у підготовці інспекторів, ознайомлення з реалізацією придорожнього контролю, безпеки на транспорті в Польщі [18].

Важливим питанням, що дискутується, є переваги для України від приєднання до Європейської організації дорожнього контролю (Euro Controle Route, ECR), основна мета якої полягає в підвищенні безпеки дорожнього руху, гармонізації процедури контролю, обміні досвідом і практичними навиками, дотриманні автотранспортного законодавства і підтримці чесної конкуренції. Сьогодні до складу ECR входить 14 країн: Нідерланди, Франція, Австрія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Польща, Бельгія, Ірландія, Румунія, Болгарія, Люксембург, Іспанія, Хорватія [19].

Для вирішення проблем модернізації галузі вантажних перевезень, зокрема у напрямку її цифровізації, необхідно задіяти геополітичний потенціал. Так, важливу роль у цьому процесі може відіграти ГУАМ – Організація за демократію та економічний розвиток Грузії, України, Молдови та Азербайджану. Основними питаннями на сьогодні є створення зони вільної торгівлі та формування транспортних коридорів між державами-учасниками. Україна в рамках співробітництва в ГУАМ запускає пілотний проєкт щодо створення електронного TIR Carnet. Також відбувається активне обговорення необхідності підписання Україною Додаткового протоколу до Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів щодо формування електронних CMR. Електронні інструменти міжнародних перевезень вважаються актуальними, оскільки практично вся Європа відмовилася від оформлення систем книжок МДП, а електронна CMR дає право та страхує перевезення територією 68-ми країн без додаткових митних перевірок [22].

Ще одним технічним бар'єром для вітчизняних автоперевізників є вимога з боку країн ЄС до обов'язкового встановлення на вперше зареєстровані транспортні засоби цифрових тахографів покоління Smart, що мають перелік нових функцій (визначення місцезнаходження водія, передача даних дистанційно тощо). В українських реаліях тахографи нового покоління є додатковими фінансовими витратами для підприємців.

Нами узагальнено вищезгадані технічні бар'єри щодо реалізації на європейських ринках послуг з автотранспортних перевезень вітчизняними підприємствами та відповідні заходи щодо їх подолання (табл. 4).

**Технічні бар'єри на шляху виходу вітчизняних автоперевізників
на європейські ринки та заходи щодо їх подолання**

Бар'єри	Способи їх усунення
Дефіцит дозвільних документів	Впровадження ефективної та зваженої системи квотування дозволів.
	Формування резерву у розмірі 5% від кількості дозволів для урахування нових суб'єктів господарювання або розширення діяльності наявних.
	Тестування та усунення недоліків в роботі транспортного порталу електронних послуг загалом та системи електронного бронювання дозвільних документів зокрема.
Корупція	Заміна керівників на нових та кваліфікованих чиновників з бездоганною репутацією.
	Скорочення кількості чиновників, зайнятих у процесі розподілу дозвільних документів між підприємствами, в т. ч. шляхом запровадження системи електронного бронювання.
Кадровий голод	Обрання чиновників на основі складання кваліфікаційних тестів для поглиблення розуміння наявних проблем галузі та підвищення ефективності прийняття рішень з регулювання діяльності транспортної галузі.
	Проведення професійних тренінгів для водіїв, логістів, менеджерів, перевірка кваліфікаційного рівня працівників.
Недостатній рівень інноваційності та цифровізації	Активна співпраця з Генеральним інспектором дорожнього транспорту Республіки Польща з метою перейняття досвіду імплементації європейських норм безпеки на транспорті.
	Сприяння створенню зони вільної торгівлі та формуванню транспортних коридорів між державами-учасниками ГУАМ.
	Запуск пілотного проекту щодо створення електронного TIR Carnet та створення повномасштабної версії.
	Встановлення на транспортні засоби цифрових тахографів покоління Smart.

Джерело: сформовано авторами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дало змогу дійти висновку, що галузь автомобільних вантажоперевезень в Україні має значний потенціал, оскільки створює значну частину ВВП країни, сприяє євроінтеграції, однак зазнає викликів з боку як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

На основі методики, що використовується для визначення Індексу ефективності логістики, за яким Україна посідає невисокі позиції порівняно з основними контрагентами, було виявлено основні слабкі місця та причини негативних тенденцій розвитку транспортної галузі загалом та вантажних автоперевезень зокрема, а саме: системне недофінансування, недостатнє технічне обслуговування інфраструктури та транспортних засобів, технічна відсталість, неефективність роботи митниці та інших управлінських інституцій.

У контексті євроінтеграції необхідно підвищувати конкурентоспроможність транспортної галузі на зовнішніх ринках, вдосконалювати правовий механізм державно-приватного партнерства, посилювати взаємодію між державним та приватним сектором, органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Наявність технічних бар'єрів у процесі торгівлі транспортними послугами вітчизняними підприємствами на європейських ринках зумовлює негативні наслідки для розвитку галузі вантажоперевезень. Найбільшою проблемою є дефіцит дозвільних документів, який можна ліквідувати лише завдяки модернізації організаційної роботи та активній комунікації з країнами-партнерами.

Як у будь-якій галузі національної економіки, в автомобільних перевезеннях простежуються проблеми кадрової політики та недостатнього рівня діджиталізації, що не відповідає сучасним вимогам міжнародної конкуренції. Вирішенню цих питань сприятиме раціональна інноваційна політика розвитку галузі та заходи з оптимізації умов та оплати праці фахівців, а також підвищення рівня їхньої кваліфікації.

Подальші наукові дослідження слід зосередити, на нашу думку, у площині вивчення можливостей активізації залучення міжнародної технічної допомоги для розвитку транспортної галузі, оновлення логістичних схем в умовах євроінтеграції та усунення корупційної складової із процесу перевезення вантажів та діяльності українських підприємств на зарубіжних ринках.

Література

1. Хажанець В. В. Удосконалення міжнародних перевезень вантажів (на прикладі ПАТ «КВК «РАПІД»), 2018. URL : http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24993/1/Hajjanec_magistr.pdf (дата звернення: 26.04.2019).
2. Маловичко А. Експорт транспортних послуг у міжнародній і зовнішній торгівлі. *Економічний аналіз*. 2018. Вип. 8. Ч. 1. С. 125–128. URL : https://econa.at.ua/Vypusk_8/p1/malovichko.pdf (дата звернення: 9.01.2020).
3. Trade Logistics in the Global Economy URL : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29971/LPI2018.pdf> (дата звернення: 9.01.2020).
4. Маринина С. В. Вплив процесу глобалізації на перспективні напрями розвитку міжнародної торгівлі. *Актуальные проблемы современной науки*. 2017. № 12. С. 11–17.
5. *Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів (КДПВ) № 995_234 від 19 травня 1956 р., приєднання України від 1 серпня 2006 р. № 57-V* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_234 (дата звернення: 19.04.2019).
6. *Протокол до Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів та багажу (КДПВ) від 5 липня 1978 р. № 995-686* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_686 (дата звернення: 19.04.2019).
7. *Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) 1975 року № 995_012* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_012 (дата звернення: 19.04.2019).
8. *Міжнародна Конвенція про узгодження умов проведення контролю вантажів на кордонах від 21 жовтня 1982р. № 995_267* приєднання України від 4 липня

- 2002р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_267 (дата звернення: 20.04.2019).
9. *Європейська Угода* про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ) від 2 березня 2000 р. № 994_217 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_217 (дата звернення: 20.04.2019).
 10. *Конвенція* про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним, залізничним та внутрішнім водним транспортом (КГПОГ) від 10 жовтня 1989 р. № 995_837 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_837 (дата звернення: 20.04.2019).
 11. *Угода* про міжнародні перевезення швидкопсувних харчових продуктів і про спеціальні транспортні засоби, призначені для цих перевезень (УПШ) від 1 вересня 1970 р., приєднання України від 2 квітня 2007 р. № 995_b68 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b68 (дата звернення: 20.04.2019).
 12. *Угода* про прийняття єдиних умов періодичних технічних оглядів колісних транспортних засобів і про взаємне визнання таких оглядів від 13 листопада 1997 р., приєднання України від 28 лютого 2006 р. № 995_e51 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e51 (дата звернення: 20.04.2019).
 13. Yudenko A. Logistics performance index and indicators of competitiveness and potential of Ukraine in the countries of the European Union. *Тридцять шості економіко-правові дискусії*. 2019. Секція 9. URL : <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2891/> (дата звернення: 20.04.2019).
 14. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.02.2020).
 15. Сніжко Л., Главацький П. Визначення та оцінка чинників, що впливають на рівень конкурентоспроможності українських підприємств в сфері міжнародних автомобільних перевезень. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Серія : Технічна. 2011. Вип. 8, С. 354–359*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2011_8_96 (дата звернення: 01.02.2020).
 16. Рожнятовська Д. Р. Технічні бар'єри у міжнародній торгівлі транспортними послугами: досвід вітчизняних автотранспортних підприємств. *77-ма Студентська науково-технічна конференція : зб тез доп.. Львів : Вида-во Львівської політехніки, 2019. С. 165–166*.
 17. Наказ Міністерства транспорту України № 757 «Про впорядкування системи оформлення, видачі, використання та обліку дозволів на міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом» в редакції від 11.09.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1075-04> (дата звернення: 20.04.2019).
 18. Спільна зустріч представників Державної служби України з безпеки на транспорті та Генерального інспекторату дорожнього транспорту Республіки Польща. URL : <http://dsbt.gov.ua/novyna/spilna-zustrich-predstavnykiv-derzhavnoyi-sluzhby-ukrayiny-z-bezpeky-na-transporti-ta> (дата звернення: 20.01.2020).
 19. AsMAP-Inform – інформаційний простір для перевізників України. URL : <https://www.youtube.com/channel/UCIKk30xAcODjhDj8jqnmvYA> (дата звернення: 20.01.2020).

20. Aarnink S., Faber J. Market Barriers to Increased Efficiency in the European On-road Freight Sector. Delft. 2019. URL : <https://www.cedelft.eu/en/publications/download/1372> (дата звернення: 20.01.2020).
21. Alises A. Comparison of road freight transport trends in Europe. Coupling and decoupling factors from an Input–Output structural decomposition analysis. 2019. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0965856415002475> (дата звернення: 10.01.2020).
22. Міністерство інфраструктури України. URL : <https://mtu.gov.ua/> (дата звернення: 20.02.2020).

References

1. Khazhanets, V. (2018) Udoskonalennia mizhnarodnykh perevezen vantazhiv (na prykladi PAT «KVK «RAPID») [Improvement of international freight transportation (on the example of PJSC «KVC» «RAPID»)] Retrieved from: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24993/1/Hajanec_magistr.pdf [in Ukrainian].
2. Malovychko, A. (2011) Eksport transportnykh posluh u mizhnarodnii i zovnishnii torhivli [Export of transport services in international and foreign trade] Ekonomichnyj Analiz – Economic Analysis. №8, P.125-128 Retrieved from: https://econa.at.ua/Vypusk_8/p1/malovichko.pdf [in Ukrainian].
3. Trade Logistics in the Global Economy (2018) Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29971/LPI2018.pdf>
4. Marynyna, S. (2017) Vplyv protsesu hlobalizatsii na perspektyvni napriamy rozvytku mizhnarodnoi torhivli [Impact of globalization process on perspective directions of international trade development] Aktual'ni problemy suchasnoji nauky – Actual problems of modern science, № 12, P.11-17 [in Ukrainian].
5. Konventsiiia pro dohovor mizhnarodnoho avtomobilnoho perevezennia vantazhiv (KDPV) №995_234 vid 19 travnia 1956 r., pryednannia Ukrainy vid 1 serpnia 2006r. № 57-V [Convention on the contract of international auto carriage of cargoes (KDPV)] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_234 [in Ukrainian].
6. Protokol do Konventsii pro dohovor mizhnarodnoho avtomobilnoho perevezennia pasazhyriv ta bahazhu (KDPV) vid 5 lystopada 1978r. №995-686 [Protocol to the Convention on the Contract of International Auto Carriage of Passengers and Cargoes] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_686 [in Ukrainian].
7. Mytna konventsiiia pro mizhnarodne perevezennia vantazhiv iz zastosuvanniam knyzhky MDP (Konventsiiia MDP) 1975 roku № 995_012 [Customs Convention on the International Carriage of Cargoes using the TIR Carnet (TIR Convention)] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_012 [in Ukrainian].
8. Mizhnarodna Konventsiiia pro uzgodzhennia umov provedennia kontroliu vantazhiv na kordonakh vid 21 zhovtnia 1982r. №995_267 pryednannia Ukrainy vid 4 lystopada 2002r. [International Convention on the Harmonization of Cargo Controls at Borders] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_267 [in Ukrainian].

9. Yevropeiska Uhoda pro mizhnarodne dorozhnie perevezennia nebezpechnykh vantazhiv (DOPNV) vid 2 bereznia 2000r. №994_217 [European Agreement on the International Carriage of Dangerous Goods by Road (SIPO)] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_217 [in Ukrainian].
10. Konventsiiia pro tsyvilnu vidpovidalnist za shkodu, zapodiiianu pry perevezenni nebezpechnykh vantazhiv avtomobilnym, zaliznychnym ta vnutrishnim vodnym transportom (KHPOH) vid 10 zhovtnia 1989r. № 995_837 [The Convention on Civil Liability for Damage Caused by the Carriage of Dangerous Goods by Road, Rail and Inland Water Transport (OGCG)] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_837 [in Ukrainian].
11. Yudenko, A. (2019) Logistics performance index and indicators of competitiveness and potential of Ukraine in the countries of the European Union. Trydtsiat shosti ekonomiko-pravovi dyskusii – Thirty-six economic and legal discussions. Sektsiia 9. Retrieved from: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2891/>
12. Uhoda pro mizhnarodni perevezennia shvydkopsuvnykh kharchovykh produktiv i pro spetsialni transportni zasoby, pryznachenii dlia tsykh perevezhen (UPSh) vid 1 veresniaia 1970r., pryiednannia Ukrainy vid 2 kvitnia 2007r. № 995_b68 [Agreement on the international carriage of perishable foodstuffs and on special vehicles intended for these carriage (UPS)] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b68 [in Ukrainian].
13. Uhoda pro pryiniattia yedynykh umov periodychnykh tekhnichnykh ohliadiv kolisnykh transportnykh zasobiv i pro vzaiemne vyznannia takykh ohliadiv vid 13 lystopada 1997r., pryiednannia Ukrainy vid 28 liutoho 2006r. №995_e51 [Agreement on the Acceptance of Uniform Conditions for Periodic Technical Inspections of Wheeled Vehicles and on the Mutual Recognition of Such Inspections] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e51 [in Ukrainian].
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
15. Snizhko, L., Glavats'kyj, P. (2011) Vyznachennia ta otsinka chynnykiv, shcho vplyvaiut na riven konkurentospromozhnosti ukraïnskykh pidpriemstv v sferi mizhnarodnykh avtomobilnykh perevezhen [Determination and evaluation of factors affecting the level of competitiveness of Ukrainian enterprises in the field of international road haulage] Projectnyj menedzment, systemnyj analiz i logistyka – Project management, system analysis and logistics. Technical series. №8, P.354-359 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2011_8_96 [in Ukrainian].
16. Rozhniatovska, D.R. (2019) Tekhnichni bariery u mizhnarodnii torhivli transportnymy posluhamy: dosvid vitchyzniannykh avtotransportnykh pidpriemstv [Technical barriers in the international trade in transport services: experience of domestic road transport companies] 77-ma Sudents'ka Naukova i tehnicna konferenzija: zbirnyk tez dopovidej – 77th Student Scientific and Technical Conference: collection of abstracts. – Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, P. 165-166 [in Ukrainian].
17. Nakaz Ministerstva transportu Ukrainy №757 «Pro vporiadkuvannia systemy oformlennia, vydachi, vykorystannia ta obliku dozvoliv na mizhnarodni perevezennia pasazhyriv i vantazhiv avtomobilnym transportom» v redaktsii vid 11.09.2015.

- [Order of the Ministry of Transport of Ukraine No. 757 «On streamlining the system of registration, issuance, use and accounting of permits for international auto carriage of passengers and cargoes»] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1075-04> [in Ukrainian].
18. Spilna zustrich predstavnykiv Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z bezpeky na transporti ta Heneralnoho inspektoratu dorozhnoho transportu Respubliki Polshcha [Joint meeting of representatives of the State Transport Service of Ukraine and the General Inspectorate of Road Transport of the Republic of Poland] Retrieved from: <http://dsbt.gov.ua/novyna/spilna-zustrich-predstavnykiv-derzhavnoyi-sluzhby-ukrayiny-z-bezpeky-na-transporti-ta> [in Ukrainian].
 19. AsMAP-Inform – informatsiinyi prostir dlia pereviznykiv Ukrainy [AsMAP-Inform - Information Space for Ukrainian Carriers] Retrieved from: <https://www.youtube.com/channel/UCIKk30xAcODjhDj8jqnmvYA> [in Ukrainian].
 20. Aarnink S., Faber J. (2012) Market Barriers to Increased Efficiency in the European On-road Freight Sector. Retrieved from: <https://www.cedelft.eu/en/publications/download/1372>
 21. Alises A. (2016) Comparison of road freight transport trends in Europe. Coupling and decoupling factors from an Input–Output structural decomposition analysis. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0965856415002475>
 22. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy [Ministry of Infrastructure of Ukraine] Retrieved from: <https://mtu.gov.ua/> [in Ukrainian].

Статтю отримано 29 січня 2020 р.
Article received January 29, 2020.

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 519.86

JEL Classification C1, C4, C5

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.102>

Олеся МАРТИНЮК,

к. ф.-м. н., доцент, завідувач кафедри прикладної математики,
Тернопільський національний економічний університет,
46009, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська 11, кім. 2016
E-mail: o.martyniuk@tneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8931-991X

Степан ПОПІНА,

к. ф.-м. н., доцент кафедри прикладної математики,
Тернопільський національний економічний університет,
46009, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська 11
E-mail: s.popina@tneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5321-0229

Сергій МАРТИНЮК,

к. ф.-м. н., доцент кафедри інформатики та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
46027, Україна, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2,
E-mail: sergmart65@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5611-3317

ІМОВІРНІСНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ФУНКЦІЇ ВИПАДКОВИХ ВЕЛИЧИН

Мартинюк О., Попіна С., Мартинюк С. Імовірнісне моделювання результатів економічної діяльності як функції випадкових величин. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 102–112. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.102>

Martyniuk O., Popina S., Martyniuk S. (2020). Imovirnisne modeliuвання rezultativ ekonomichnoi diialnosti yak funksii vypadkovykh hvelychyn [Probabilistic modelling of the results of economic activity as a function of random values]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 102–112. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.102>

© Олеся Мартинюк, Степан Попіна, Сергій Мартинюк, 2020.

Анотація

Вступ. Математичне моделювання економічних процесів необхідне для однозначного формулювання та вирішення проблеми. В економічній сфері саме це є найважливішим аспектом діяльності будь-якого підприємства, для якого економіко-математичне моделювання є інструментом, що дозволяє приймати адекватні рішення. Проте економічні показники, що є факторами моделі, зазвичай, є випадковими величинами. Запропоновано економіко-математичну модель розрахунку функції розподілу ймовірностей результату економічної діяльності на основі відомої залежності цього результату від чинників, які впливають на нього, та щільності розподілу ймовірностей цих чинників.

Методи. У дослідженні використано формулу для обчислення функції розподілу ймовірностей випадкової величини, яка є функцією інших незалежних випадкових змінних. Запропоновано метод оцінки основних числових характеристик досліджуваних функцій випадкових величин: математичне сподівання, що в ймовірнісному сенсі є середнім значенням результату функціонування економічної структури, а також його дисперсію. Визначено верхню межу варіації результативної ознаки.

Результати. Досліджено випадки лінійної та степеневі функцій двох незалежних змінних. Розглянуто різні випадки двовимірної області можливих значень показників, що є неперервними випадковими величинами. Розглянуто застосування результатів досліджень до виробничих функцій. Запропоновано приклади оцінки функції розподілу ймовірностей випадкової величини.

Проведені дослідження дають змогу у ймовірнісному сенсі оцінити результат діяльності економічної структури на основі ймовірнісних розподілів значень залежних змінних. Перспектива подальших досліджень полягає у застосуванні опосередкованого контролю за результатами економічної діяльності на основі економіко-математичного моделювання.

Ключові слова: функція розподілу ймовірностей неперервної випадкової величини; щільність розподілу ймовірностей неперервної випадкової величини; лінійна та степенева функції двох змінних; виробнича функція.

Формули: 12, рис.: 2, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract

Olesya MARTYNIUK, Stepan POPINA, Serhii MARTYNIUK,

PROBABALISTIC MODELLING OF THE RESULTS OF ECONOMIC ACTIVITY AS A FUNCTION OF RANDOM VALUES

Introduction. Mathematical modeling of economic processes is necessary for the unambiguous formulation and solution of the problem. In the economic sphere this is the most important aspect of the activity of any enterprise, for which economic-mathematical modeling is the tool that allows to make adequate decisions. However, economic indicators that are factors of a model are usually random variables. An economic-mathematical model is proposed for calculating the probability distribution function of the result of economic

activity on the basis of the known dependence of this result on factors influencing it and density of probability distribution of these factors.

Methods. The formula was used to calculate the random variable probability distribution function, which is a function of other independent random variables. The method of estimation of basic numerical characteristics of the investigated functions of random variables is proposed: mathematical expectation that in the probabilistic sense is the average value of the result of functioning of the economic structure, as well as its variance. The upper bound of the variation of the effective feature is indicated.

Results. The cases of linear and power functions of two independent variables are investigated. Different cases of two-dimensional domain of possible values of indicators, which are continuous random variables, are considered. The application of research results to production functions is considered. Examples of estimating the probability distribution function of a random variable are offered.

Conclusions. The research results allow in the probabilistic sense to estimate the result of the economic structure activity on the basis of the probabilistic distributions of the values of the dependent variables. The prospect of further research is to apply indirect control over economic performance based on economic and mathematical modeling.

Keywords: probability distribution function of continuous random variable; density of probability distribution of continuous random variable; linear and power functions of two variables; production function.

Formulas: 12, fig.: 2, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Теоретичною основою і практичним інструментарієм аналізу та прогнозування рішень у економіці є економіко-математичні моделі і розрахунки з їх використанням. Вагомою часткою таких моделей є задачі, в яких змінні мають випадковий характер. Кількісні значення змінних в економіко-математичних моделях можуть бути детермінованими або випадковими величинами. Оскільки на формування економічних показників впливають чинники, які неможливо точно передбачити, то чимало з цих показників є випадковими. Враховуючи це, можна стверджувати, що дослідження економічних показників як випадкових величин – це актуальна задача. У даному дослідженні економічні змінні моделюються як неперервні випадкові величини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми моделювання таких економічних процесів досліджують як іноземні науковці, так і вітчизняні. Указані проблеми вивчалися у працях Ларіна Р. Р., Дмитрів Д. В. [2; 3], В. В. Вітлінського, С. І. Наконечного, Г. І. Великоіваненко [4], А. В. Грималюка [5], Бабинюк О. І. [12]. У роботах запропоновано математичні моделі в умовах невизначеності та ризику (Вавулін П. А., Бойко Т. В. [1], Заблоцький Т. М. [11]). Прикладне застосування моделей з факторами, що є випадковими величинами, розглянуто в роботах [6–10]. Проте питання оцінки функції незалежних випадкових величин, яка дає змогу оцінити шанси того, що економічні показники набудуть значення з певного інтервалу, що, водночас, дасть змогу прогнозувати результати економічної діяльності, є актуальним, воно вимагає додаткового дослідження.

Мета статті полягає у моделюванні в імовірнісному вигляді результатів економічної діяльності за умови, що таку оцінку прямими методами здійснити неможливо.

Виклад основного матеріалу. Нехай результат у діяльності економічної структури є функцією від незалежних між собою показників x_1, x_2, \dots, x_n . Цю залежність запишемо у вигляді

$$y = \varphi(x_1, x_2, \dots, x_n). \quad (1)$$

Залежність (1) можна одержати побудовою економетричної моделі на основі статистичних даних y, x_1, x_2, \dots, x_n . Вважатимемо, що x_1, x_2, \dots, x_n – неперервні та незалежні випадкові величини. Тоді змінна y матиме такий самий характер, тобто також є неперервною і випадковою.

Функцію розподілу ймовірностей випадкової величини y визначають як функцію від інших випадкових величин за формулою

$$F(y) = \int \dots \int_R f(x_1, x_2, \dots, x_n) dx_1 dx_2 \dots dx_n. \quad (2)$$

Тут інтегрування здійснюється в n -мірній області R можливих значень випадкових величин x_1, x_2, \dots, x_n , для якої виконується умова $\varphi(x_1, x_2, \dots, x_n) < y$. $f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – щільність (густина) розподілу ймовірностей системи випадкових величин x_1, x_2, \dots, x_n .

Згідно означення, функція $F(y)$ – це ймовірність того, що випадкова величина Y набудуватиме значення менше від y :

$$F(y) = P(Y < y). \quad (3)$$

Іншими словами, на основі функції $F(y)$ можна визначити ймовірність того, що результат Y буде меншим від деякої величини y .

У багатьох випадках практично використовують деякі числові характеристики випадкової величини. Серед них найважливіші – це математичне сподівання та дисперсія. Математичне сподівання (середнє значення) знаходять за формулою

$$M(y) = \int_{y_{\min}}^{y_{\max}} y f(y) dy. \quad (4)$$

Тут y_{\min} – це найменше значення y , за якого $F(y) = 0$, y_{\max} – найбільше значення y , за якого $F(y) = 1$, $f(y)$ – щільність розподілу ймовірностей випадкової величини Y .

Застосувавши до (4) інтегрування за частинами з урахуванням скінченності y_{\max} , одержимо вираз:

$$M(y) = y_{\max} - \int_{y_{\min}}^{y_{\max}} F(y) dy. \quad (5)$$

Дисперсію визначають на основі співвідношень:

$$D(y) = M(y^2) - (M(y))^2; \quad (6)$$

$$M(y^2) = \int_{y_{\min}}^{y_{\max}} y^2 f(y) dy. \quad (7)$$

Останній вираз інтегрування за частинами зводиться до виду (за умови скінченності y_{\max})

$$M(y^2) = y_{\max}^2 - 2 \int_{y_{\min}}^{y_{\max}} y F(y) dy. \quad (8)$$

Справедливим також є таке співвідношення:

$$D(y) \leq y_{\max}^2 - y_{\min}^2.$$

Нехай залежність (1) має лінійний вигляд:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n. \quad (9)$$

Відомі також математичні сподівання і дисперсії незалежних випадкових величин x_1, x_2, \dots, x_n . Тоді на основі властивостей математичного сподівання та дисперсії одержимо:

$$M(y) = a_0 + a_1M(x_1) + a_2M(x_2) + \dots + a_nM(x_n); \quad (10)$$

$$D(y) = a_1^2D(x_1) + a_2^2D(x_2) + \dots + a_n^2D(x_n). \quad (11)$$

Побудуємо функцію розподілу ймовірностей $F(y)$, якщо

$$y = c_0 + c_1x_1 + c_2x_2. \quad (12)$$

Вважатимемо також, що x_1 і x_2 набувають невід'ємних значень. Для незалежних випадкових величин

$$f(x_1; x_2) = f_1(x_1) \cdot f_2(x_2); \quad F(y) = \int \int_R f_1(x_1)f_2(x_2)dx_1dx_2,$$

де R – двовірна область можливих значень x_1 і x_2 , для якої $c_0 + c_1x_1 + c_2x_2 < y$, $a_1 \leq x_1 \leq a_2$, $b_1 \leq x_2 \leq b_2$, $c_0 + c_1x_1 + c_2x_2 < y$.

Із рівності (12) можна одержати $x_2 = \frac{-c_0 - c_1x_1 + y}{c_2} = \varphi(x_1; y)$. Графічне зображення варіантів області інтегрування R представлені на рис. 1. Штриховані похилі прямі лінії – це графіки залежності $x_2 = \varphi(x_1; y)$. Номери варіантів області інтегрування збігаються з номерами залежностей для $F(y)$.

Нехай $c_1 > 0, c_2 > 0$. Тоді функція $\varphi(x_1; y)$ – спадна відносно змінної x_1 .

$$1. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; \quad y_4 < y < y_1 \text{ або } y_4 < y < y_2; \quad y_4 = c_0 + c_1a_1 + c_2b_1;$$

$$y_1 = c_0 + c_1a_1 + c_2b_2; \quad y_2 = c_0 + c_1a_2 + c_2b_1; \quad x_1^0 = \frac{y - c_0 - c_2b_1}{c_1}.$$

$$2. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; \quad y_1 < y < y_2; \quad x_1^1 = \frac{y - c_0 - c_2b_2}{c_1} \quad \text{за умови, що}$$

$$y_1 < y_2.$$

$$3. F(y) = \int_{a_1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; \quad y_2 < y < y_1 \quad \text{за умови, що } y_2 < y_1.$$

$$4. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; \quad y_2 < y < y_3 \text{ або } y_2 < y < y_3; \quad y_3 = c_0 + c_1a_2 + c_2b_2.$$

Припустимо, що $c_1 < 0, c_2 > 0$. Тоді функція $\varphi(x_1; y)$ – зростаюча відносно змінної x_1 .

$$5. F(y) = \int_{a_1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; \quad y_4 < y < y_3 \text{ або } y_2 < y < y_4.$$

$$6. F(y) = \int_{a_1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_4 < y < y_3.$$

$$7. F(y) = \int_{x_1^0}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_3 < y < y_4.$$

$$8. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_3 < y < y_1; y_4 < y < y_1.$$

Нехай $c_1 > 0, c_2 < 0$. Тоді – зростаюча функція відносно x_1 . Область інтегрування визначається співвідношеннями $a_1 \leq x_1 \leq a_2, b_1 \leq x_2 \leq b_2, x_2 > \varphi(x_1; y)$.

$$9. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_1 < y < y_3, \text{ якщо } c_2(b_1 - b_2) > c_1(a_2 - a_1) \text{ або } y_1 < y < y_4, \text{ якщо } c_2(b_1 - b_2) < c_1(a_2 - a_1).$$

$$10. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^0}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_3 < y < y_2.$$

$$11. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^0}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_4 < y < y_3 \text{ або } y_3 < y < y_4.$$

$$12. F(y) = \int_{a_1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_1 < y < y_3.$$

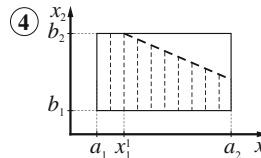
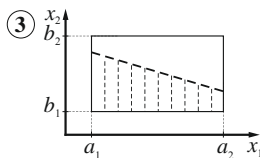
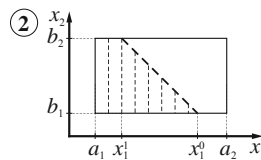
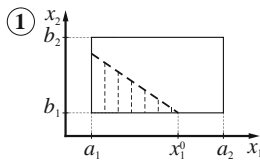
Припустимо, що $c_1 < 0, c_2 < 0$. У цьому випадку $\varphi(x_1; y)$ – спадна функція відносно x_1 . Маємо ситуації 13–16.

$$13. F(y) = \int_{x_1^1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_3 < y < y_1.$$

$$14. F(y) = \int_{x_1^1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^0}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_1 < y < y_4.$$

$$15. F(y) = \int_{a_1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_1 < y < y_2 \text{ або } y_2 < y < y_1.$$

$$16. F(y) = \int_{a_1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_{\varphi(x_1; y)}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^0}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1; y_2 < y < y_4.$$

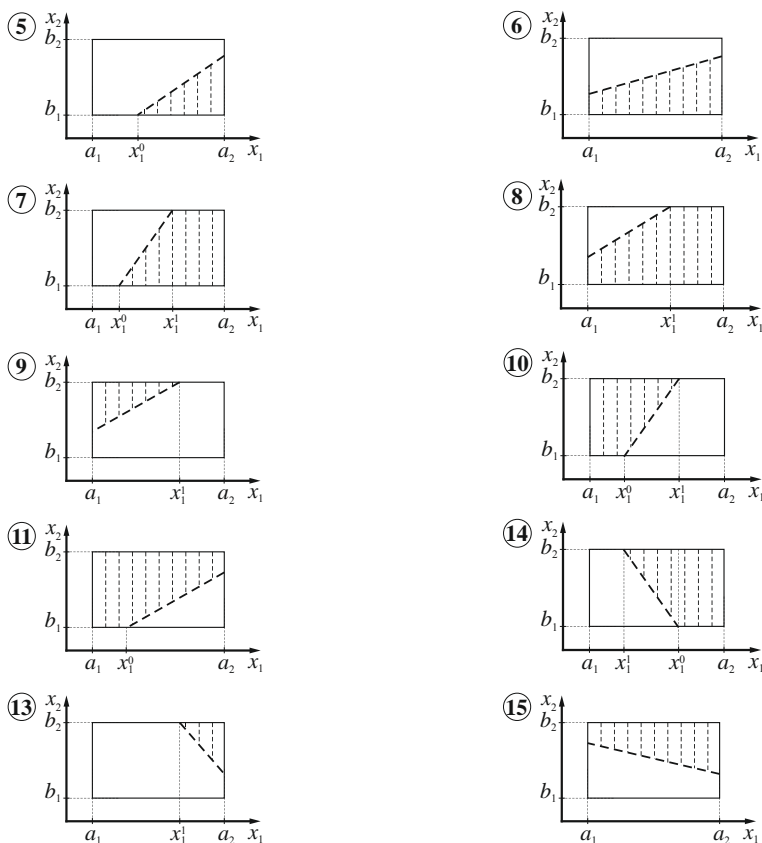

Рис. 1. Графічне зображення варіантів області інтегрування R для лінійної функції

Таким чином, можна оцінити межі, в яких знаходяться можливі значення економічних показників – факторів x_1 і x_2 , а отже і результат діяльності економічної структури, а також оцінити дану ймовірності. Це, водночас, дозволить точніше прогнозувати економічні результати.

Приклад 1. Нехай $y = 1 + x_1 + x_2$; $f_1(x_1) = f_2(x_2) = 1$; $a_1 = b_1 = 1$; $a_2 = b_2 = 2$. Тоді $x_1^0 = y - 2$; $x_1^1 = y - 3$; $y_1 = y_2 = 4$; $y_{\min} = 3$; $y_3 = 5$.

$$F(y) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } y \leq 3; \\ \frac{y^2 + 9}{2} - 3y, & \text{якщо } 3 < y \leq 4; \\ -\frac{y^2 + 23}{2} + 5y, & \text{якщо } 4 < y \leq 5; \\ 1, & \text{якщо } y > 5. \end{cases}$$

У [11] використано виробничу функцію Коба – Дугласа для організації виробництва поліграфічних підприємств. Дана залежність дозволила оцінити обсяг випущеної продукції y від факторів – вартості капіталу та вартості робочої сили (заробітної плати). Водночас, основні показники є випадковими величинами, тому розглянемо степеневу виробничу функцію $y = Ax_1^\alpha \cdot x_2^\beta$, $a \cdot \beta > 0$, $x_1 > 0$, $x_2 > 0$ та визначимо можливі

межі для факторів даної залежності. Тоді $x_2 = \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot x_1^{-\frac{\alpha}{\beta}} = \varphi(x_1; y)$. Ця функція є спадною відносно x_1 . Варіанти області інтегрування зображено на рис. 2.

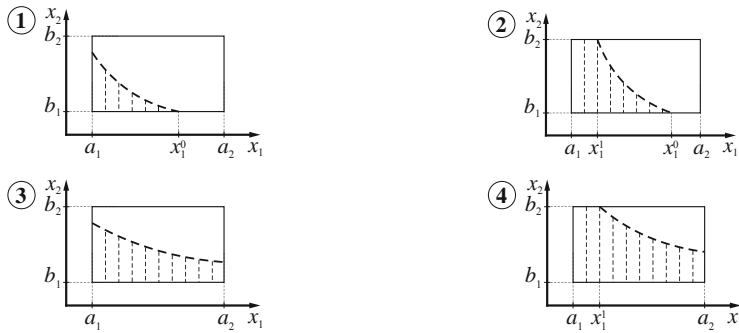

Рис. 2. Графічне зображення варіантів області інтегрування R для степеневої функції

1. Припустимо, що $\begin{cases} b_1 \leq \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot a_1^{-\frac{\alpha}{\beta}} \leq b_2, \\ a_1 \leq \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot b_1^{-\frac{\beta}{\alpha}} \leq a_2. \end{cases}$ При цьому $x_1 = \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\alpha} \cdot x_2^{-\frac{\beta}{\alpha}}$; $x_1^0 = \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\alpha} \cdot b_1^{-\frac{\beta}{\alpha}}$. Тоді

$$F(y) = \int_{a_1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_h^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1.$$

2. Нехай $\begin{cases} \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot a_1^{-\frac{\alpha}{\beta}} > b_2, \\ a_1 \leq \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\alpha} \cdot b_1^{-\frac{\beta}{\alpha}} \leq a_2. \end{cases}$ У цьому випадку $x_1^1 = \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\alpha} \cdot b_2^{-\frac{\beta}{\alpha}}$. Тоді

$$F(y) = \int_{a_1}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^1}^{x_1^0} f_1(x_1) \left(\int_h^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1.$$

3. Розглянемо випадок $\begin{cases} b_1 \leq \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot a_1^{-\frac{\alpha}{\beta}} \leq b_2, \\ b_1 \leq \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot a_2^{-\frac{\alpha}{\beta}} \leq b_2. \end{cases}$

Тоді $F(y) = \int_{a_1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_h^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1.$

4. Нехай $\begin{cases} \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot a_1^{-\frac{\alpha}{\beta}} > b_2, \\ b_1 \leq \left(\frac{y}{A}\right)^{1/\beta} \cdot a_2^{-\frac{\alpha}{\beta}} \leq b_2. \end{cases}$

Тоді $F(y) = \int_{a_1}^{x_1^1} f_1(x_1) \left(\int_{b_1}^{b_2} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1 + \int_{x_1^1}^{a_2} f_1(x_1) \left(\int_h^{\varphi(x_1; y)} f_2(x_2) dx_2 \right) dx_1.$

Приклад 2. Нехай $y = x_1^{0.5} \cdot x_2^{0.5}$; $f_1(x_1) = f_2(x_2) = 1$; $a_1 = b_1 = 1$; $a_2 = b_2 = 2$. Тоді $x_1^0 = y^2$; $x_1^1 = \frac{y^2}{2}$. Таким чином, функція розподілу ймовірностей має вигляд:

$$F(y) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } y \leq 1; \\ y^2(2\ln y - 1) + 1, & \text{якщо } 1 < y \leq \sqrt{2}; \\ y^2(1 - 2\ln y + 2\ln 2) - 3, & \text{якщо } \sqrt{2} < y \leq 2; \\ 1, & \text{якщо } y > 2. \end{cases}$$

Дана функція дозволяє прогнозувати шанси того, що економічний результат набудатиме значення з певного інтервалу, що дозволить точніше оцінювати можливі ризики. У той же час, використання виробничих функцій доцільне для оптимізації прибутку, що також є випадковою величиною.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати дослідження можуть бути використані для обчислення функції розподілу ймовірностей $F(y)$, якщо відомі щільність розподілу ймовірностей $f(x_1; x_2)$ та залежність $y = \Phi(x_1; y_2)$. Практично на основі цих досліджень можна оцінити в імовірнісному сенсі результативне значення y на основі відомих імовірнісних розподілів значень x_1 і x_2 , якщо безпосередньо таку оцінку здійснити важко або неможливо. Іншими словами, пропонується економіко-математична модель непрямого (опосередкованого) контролю за результатами економічної діяльності. Подальші дослідження слід присвятити оцінці основних характеристик даних функцій.

Література

1. Вавулін П. А., Бойко Т. В. Аналіз алгоритму визначення функції розподілу випадкової величини для прогнозування техногенного ризику. *Технологический аудит и резервы производства*, 2016, № 2(3). С. 17–23. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2016_2%283%29_5.
2. Ларіна Р. Р., Кристопчук М. Є., Кірічок О. Г. Ймовірнісне моделювання роботи автовокзалу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 2013, вип. 43. С. 45–49. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2013_43_9.
3. Дмитрів Д. В., Рогатинська О. Р., Капаціла Ю. Б. Ймовірнісне моделювання автомобільних вантажопотоків через митний кордон. *Галицький економічний вісник*, 2016, № 2. С. 123–131. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2016_2_18.
4. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Моделювання економіки : навч.-мет. посіб. К.: КНЕУ, 2005. 308 с.
5. Грималюк А. В. Невизначеність та економічний розвиток. *Економіка України*, 2016, № 9. С. 19–30.
6. Экономико-математические методы и прикладные модели / под ред. В. В. Федосеева. М.: ЮНИТИ, 1999. 536 с.
7. Економетрія (економетрика): навч. посіб. / В. О. Єрмоєнко, А. М. Алілуйко, О. М. Мартинюк, С. Ю. Попіна. Тернопіль: Підручники і посібники, 2012. 116 с.
8. Зінченко О. А. Показники і критерії якості прибутку підприємств на етапі його використання. *Актуальні проблеми економіки*, 2009, № 7. С. 106–111.
9. Попіна С., Мартинюк О., Сенів Г. Оптимізація запасів при випадковому попиті на ресурс. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 2013, вип. 3. С. 132–138.

10. Кваско А. В. Оцінка і використання виробничих функцій на поліграфічних підприємствах. *Актуальні проблеми економіки*, 2007, № 7. С. 150–157.
11. Заболоцький Т. М. Моделювання коефіцієнта, що описує ставлення інвестора до ризику. *Актуальні проблеми економіки*, 2017, № 4. С. 215–225. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_4_25.
12. Бабинюк О. І. Моделювання стабільного функціонування механізму попиту та пропозиції на ринку робочої сили в Україні. *Бізнес Інформ*, 2015, № 12. С. 127–138. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_12_20.

References

1. Vavulin P.A., Boyko T.V. (2016) Analiz alhorytmu vyznachennia funktsii rozpodilu vypadkovoi velychyny dlia prohnozuvannia tekhnohennoho ryzyku [Analysis of the algorithm for determining the random distribution function for the prediction of anthropogenic risk]. *Tehnologicheskij audit i rezervy proizvodstva – Technological audit and production reserves*, 2 (3), 17-23. (Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2016_2%283%29__5). [in Ukrainian]
2. Larina R.R., Kristopchuk M.E., Kirichok A.G. (2013) Ymovirnisne modeliuvannia roboty avtovokzalu [Probabilistic modeling of bus station operation]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Economics of Transport and Industry*, 43, 45-49. (Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2013_43_9). [in Ukrainian]
3. Dmytriv D.V., Rogatynska O.R., Kapatsila Yu.B. (2016) Ymovirnisne modeliuvannia avtomobilnykh vantazhopotokiv cherez mytnyi kordon [Probabilistic modeling of automobile cargo flows across the customs border]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 2, 123-131. (Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2016_2_18). [in Ukrainian]
4. Vitlinskyi V. V., Velykoivanenko H. I. (2005). *Modeliuvannia ekonomiky [Modeling the economy]*. K.: KNEU. [in Ukrainian]
5. Hrymaliuk A. V. (2016). *Nevyznachenist ta ekonomichnyi rozvytok [Uncertainty and economic development]*. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 9, 19-30. [in Ukrainian]
6. Fedoseev V. V. (Ed.). (1999). *Ekonomiko-matematicheskie metody i prikladnye modeli [Economic and mathematical methods and applied models]*. M.: YUNITI. [in Russian]
7. Eremenko V. O., Alilyuko A. M., Martyniuk O. M., Popina S. Yu. (2012). *Econometrics (econometrics): teach. manual / Ternopil: Textbooks and manuals*,. 116 p. [in Ukrainian]
8. Zinchenko O. A. (2009). *Pokaznyky i kryterii yakosti prybutku pidpriemstv na etapi yoho vykorystannia [Indicators and quality criteria for profit of enterprises at the stage of its use]*. *Aktualni problemy ekonomiky – Current problems of the economy*, 7, 106-111. [in Ukrainian]
9. Popina S., Martyniuk O., Seniv H. (2013). *Optymizatsiia zapasiv pry vypadkovomu popyti na resurs [Stock optimization in case of random demand for a resource]*.

- Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Ternopil National Economic University, 3, 132-138. [in Ukrainian]
10. Kvasko A. V. (2007). Otsinka i vykorystannia vyrobnychkykh funktsii na polihrafichnykh pidpriemstvakh [Evaluation and use of production functions at printing companies]. Aktualni problemy ekonomiky – Current problems of the economy, 7, 150-157. [in Ukrainian]
 11. Zabolotskyi T.M. (2017) Modeliuvannia koefitsiienta, shcho opysuie stavlennia investora do ryzyku [Modeling of the coefficient describing the investor's attitude to risk]. Aktualni problemy ekonomiky – Current problems of the economy, 4, 215-225. (Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_4_25). [in Ukrainian]
 12. Babynyuk O.I. (2015) Modeliuvannia stabilnoho funktsionuvannia mekhanizmu popytu ta propozytsii na rynku robochoi syly v Ukraini [Modeling of stable functioning of the mechanism of supply and demand in the labor market in Ukraine]. Biznes Inform – Business Inform, 12, 127-138. (Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_12_20). [in Ukrainian]

Статтю отримано 7 лютого 2020 р.
Article received February 7, 2020.

УДК 330.88

JEL: D83, M12, M53

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.113>

Ольга ДЯКІВ,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,

Тернопільський національний економічний університет,

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна

E-mail: dyakiv2020@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3512-1676

Дмитро ШУШПАНОВ,

доктор економічних наук,

доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,

Тернопільський національний економічний університет,

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна

E-mail: shdg2011@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5220-3449

Вадим ПОШЕЛЮЖНИЙ,

студент,

Тернопільський національний економічний університет,

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна

E-mail: vadimposheliuznyu@gmail.com

РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКА САМОНАВЧАЄТЬСЯ

Дяків О., Шушпанов Д., Пошелюжний В. Розвиток економіки знань в організації, яка самонавчається. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 113–125. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.113>

Dyakiv O., Shushpanov D., Poshelyuzhny V. (2020). Rozvytok ekonomiky znan v orhanizatsii yaka samonavchchaietsia [Knowledge economy in a self-learning organization]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 113–125. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.113>

Анотація

Вступ. Зміна пріоритетів у формуванні стратегії розвитку сучасного бізнесу певною мірою пов'язана із розвитком економіки знань, яка ґрунтується

© Ольга Дяків, Дмитро Шушпанов, Вадим Пошелюжний, 2020.

на оптимальному поєднанні вже наявних знань та продукуванні нових. Від рівня ефективності інвестування у знання значною мірою залежить конкурентоспроможність організації на ринку. Водночас у вітчизняних організаціях питанням управління знаннями приділяється недостатня увага, що посилює актуальність обраної теми. З огляду на це метою дослідження є узагальнення підходів до формування та розвитку економіки знань для забезпечення можливостей реалізації цінностей організації, яка самонавчається.

Методи. Для досягнення визначеної мети і виконання окреслених завдань використано сучасні методи дослідження, зокрема: історичного і логічного аналізу – для розкриття процесу становлення та розвитку економіки знань; системного аналізу – для визначення сутності базових категорій; аналізу й синтезу – для вивчення наявної системи економіки знань; експертних оцінок та індексний метод – для оцінювання моделі організації, яка самонавчається.

Результати. Положення та висновки дослідження мають важливе значення для вирішення науково-практичної проблеми, яка пов'язана із розробленням системи заходів, спрямованих на формування здатності організації розвивати компетенції та компетентність своїх працівників, можливості своєчасно виробляти, накопичувати і раціонально застосовувати нові знання співробітників у процесі виготовлення інноваційного продукту.

Доведено, що в умовах економіки знань актуальним є дослідження процесів створення та розвитку знань, завдяки яким організація отримує значну конкурентну перевагу на ринку. Визначено проблеми, які гальмують розвиток економіки знань в Україні, та окреслені шляхи їхнього вирішення. Наведено та проаналізовано результати авторського соціологічного дослідження, яке проведено серед працівників компанії «MagneticOne», з метою оцінювання наявності та перспектив розширення інноваційних форм і методів управління знаннями у вітчизняних ІТ-компаніях. На підставі цього вироблено рекомендації щодо періодичності проведення освітніх заходів у ІТ-компанії, що сприяють саморозвитку працівників та поліпшенню ефективної побудови внутрішніх комунікацій. Встановлено, що нові знання є інтелектуальною основою управління та функціонування організації, найважливішою складовою формування інтелектуального капіталу. Знання є результатом творчої праці людей, за допомогою яких компанія формує свої цінності та розвивається.

Перспективи. Враховуючи актуальність зазначеної тематики і наявні наукові напрацювання, доцільними є поглиблення наукових досліджень у сфері переходу суспільства до економіки знань, підвищення інноваційної активності організації, яка самонавчається.

Ключові слова: економіка знань, знання, індекс економіки знань, компетенції, компетентність, організація, яка самонавчається.

Рис.: 4, табл.: 1, бібл.: 13.

Abstract

Olga DYAKIV, Dmytro SHUSHPANOV, Vadim POSHELYUZHNY
KNOWLEDGE ECONOMY IN A SELF-LEARNING ORGANIZATION

Introduction. *Changing the priorities of forming the development strategy of modern business is to some extent related to the development of the knowledge economy based on the optimal combination of existing knowledge and the development of new one. The competitiveness of the organization in the market largely depends on the level of efficiency of investing in knowledge. At the same time, insufficient attention is paid to knowledge management issues in Ukrainian organizations, which enhances the relevance of the chosen topic. Given this, the purpose of the article is to generalize approaches to the formation and development of a knowledge economy to provide opportunities for realizing the values of a self-learning organization.*

Methods. *To achieve this goal and perform certain tasks, modern research methods are used, in particular: historical and logical analysis – to reveal the process of formation and development of the knowledge economy; system analysis – to determine the essence of the basic categories; analysis and synthesis – to study the existing system of knowledge economy; peer review and index method – to evaluate the model of a self-learning organization.*

Results. *The provisions and conclusions of the article are related to an important scientific and practical problem bound to the development of a system of measures aimed at developing the organization's ability to develop the competencies of its employees, the ability to timely produce, accumulate and efficiently apply new knowledge of employees in the process of manufacturing an innovative product.*

It is proved that in the conditions of the knowledge economy, the study of the processes of creation and development of knowledge, due to which the organization receives a significant competitive advantage in the market, is relevant. The problems that inhibit the development of the knowledge economy in Ukraine are identified and ways to solve them are outlined. The results of a sociological study conducted among «MagneticOne» employees are presented and analyzed to assess the availability and prospects of expanding innovative forms and methods of knowledge management in domestic IT companies. Based on this, recommendations were made on the frequency of educational events at IT companies, which contribute to the self-development of employees and the improvement of the effective construction of internal communications. It is established that new knowledge is the intellectual basis of the management and functioning of the organization, the most important component of the formation of intellectual capital. Knowledge is the result of the creative work of people, with the help of which the company forms its values and develops.

Prospects. *Considering the relevance of this topic and the existing scientific achievements, it is advisable to deepen research in the field of society's transition to a knowledge economy, increase the innovative activity of a self-learning organization.*

Keywords: *knowledge economy, knowledge, index of knowledge economy, competencies, self-learning organization.*

Fig.: 4, Table: 1, Bibl.: 13.

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. відзначається розвитком інноваційної економіки, осередками якої служать інновації, глобалізація, інтелектуальні ресурси. Саме останні сприяли виникненню нової економіки – економіки знань, яка характеризується переважанням інтелектуальної праці та зростаючою роллю знань як чинника економічного розвитку. Однією з конкурентних переваг будь-якої організації є персонал, його знання, рівень кваліфікації і ефективність [4, с. 141]. Сучасним вектором розвитку організації у цьому контексті є самонавчання, тобто її здатність створювати, набувати, зберігати і передавати знання, змінювати форми власної поведінки, відповідно до вимог часу і новими викликами. Визначення найбільш ефективних напрямів самонавчання залежно від специфіки діяльності організації є однією із пріоритетних науково-практичних проблем, якій присвячена ця наукова розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних з визначенням суті економіки знань як чинника їхнього накопичення та використання, присвячено праці таких вітчизняних науковців, як: В. Гейця, О. Захарової, Т. Корнеєвої, О. Підлужної, Л. Федулової; через призму розвитку людського капіталу економіку знань досліджують С. Вовканич, О. Грішнова, О. Сахненко, Л. Семів; у контексті інноваційної зайнятості економіку знань вивчають У. Гузар, А. Колот, Л. Яковенко; розробленням практичних рекомендацій із розвитку управління знаннями в організації приділено увагу в працях В. Приймака, Н. Рак, В. Савченко; особливості організації, яка самонавчається, досліджують І. Іпполітова, П. Сенгета та ін.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наведений огляд напрямів наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців свідчить про актуальність дослідження питання економіки та управління знаннями. Водночас наукових і практичних розробок у цій сфері в Україні недостатньо, що частково пов'язано з тим, що в країні мало прикладів організацій, які самонавчаються.

Постановка завдання. Мета дослідження – узагальнення підходів до формування та розвитку економіки знань для забезпечення можливостей реалізації цінностей організації, яка самонавчається.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження економіки, що ґрунтується на знаннях, є однією з головних цілей світових компаній. Економіка знань висуває нові, підвищені вимоги до якості робочої сили на виробництві, до її конкурентоспроможності.

Креативна особистість, яка матиме необхідні знання, навички і компетентності, а також здатна навчатися впродовж життя, зможе легко інтегруватися в сучасне інформаційне суспільство.

Сьогодні генерування інформації та створення нових знань вважається основним джерелом зростання економіки в розвинених країнах світу [11, с. 8].

У науковій літературі поняття «економіка знань» має широкий синонімічний ряд: економіка, що базується на знаннях; суспільство знань; нова економіка; інформаційна економіка; інформаційне суспільство; постіндустріальне суспільство; суспільство з навчанням упродовж життя; цифрове суспільство; суспільство мережевого інтелекту; глобальне суспільство; високотехнологічна цивілізація; індустрія інтенсивних знань тощо.

Здебільшого термін «економіка знань» вважають синонімом поняття «інноваційна економіка», проте це не так: економіка знань – це вищий етап розвитку інноваційної економіки, яка є фундаментом для суспільства знань або інформаційного суспільства.

Однозначної дефініції поняття «економіка знань» ще немає. Науковці трактують його по-різному. Аналіз їхніх праць щодо цього питання дав змогу сформулювати таке тлумачення цього терміна: «Економіка знань (англ. Knowledge economy) – це новітня модель розвитку економічної системи, в якій більшу частину валового внутрішнього продукту (надалі ВВП) забезпечують за допомогою виробництва, опрацювання, зберігання, поширення і використання знань, інформації та новітніх технологій».

На думку В. Гесця, економіку знань доцільно характеризувати так: «... це економіка, в якій домінуючим чинником є процеси накопичення та використання знань; спеціалізовані (наукові) знання, як і повсякденні, стають важливим ресурсом, який поряд із працею, капіталом і природними ресурсами забезпечує зростання і конкурентоспроможність економічної системи» [2, с. 112].

Економіка знань – це економіка, в якій головним ресурсом є знання та інформація, що використовується у різних формах. Саме ці елементи на сьогодні активно проникають у всі сектори, галузі, сфери сучасного глобального господарства [8, с. 262]. Ця економіка є підґрунтям для розвитку цифрової та інноваційної економіки, яка характеризується високим індексом економічної свободи, розвиненим громадянським суспільством і демократією.

Проте основну роль у становленні економіки, що ґрунтується на знаннях, відіграє людський капітал, оскільки людина є головним та єдиним носієм знань. За визначенням О. Грішної, «...людський капітал – це сформований і розвинений у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу» [3, с. 40].

За оцінками Світового банку, нині вартість сукупного світового людського капіталу становить 550 трлн дол., що у вісім разів більше світового ВВП [13].

Таким чином, людський капітал уже став провідним чинником виробництва і тепер займає близько 80% у структурі національного багатства розвинутих країн, що забезпечило можливість багатьом економічно розвиненим країнам активно розвивати економіку, яка базується на знаннях [5, с. 27].

Згадані країни уже порівняно давно сформували інноваційну модель суспільного розвитку, яка базується на інтенсивному продукуванні та використанні нових знань, за рахунок втілення яких в освіті, технологіях, організації виробництва, товарах нині досягають 70–85% приросту ВВП [13].

Безперервне та суттєве інвестування в розвиток людської особистості допомогло цим державам набутти статусу найбільш розвинутих країн світу і забезпечило високі позиції у всесвітньому рейтингу.

Водночас успіх економічно розвинених країн також пояснюється зміною пріоритетів у державній політиці на користь людського капіталу шляхом збільшення витрат на розвиток соціальної сфери.

З огляду на те, що серед цього списку є Японія – країна, яка бідна на природні ресурси, проте з добре розвиненими галузями освіти й науки, можна зробити висновок, що грамотне ведення політики розвитку людського інтелектуального капіталу для будь-якої держави може гарантувати формування економіки знань, яка надалі забезпечить високу конкурентоспроможність.

Стрімким прагненням впровадження економіки знань в останні роки відзначився Китай. Першочерговими діями країни стало прискорення накопичення людського капіталу в результаті активного процесу урбанізації і залучення до праці жінок (багато в чому за рахунок політики «одна сім'я – одна дитина», що дало жінкам змогу працювати).

Китай проводить грамотну освітню політику – держава стимулює і заохочує вступ своїх студентів у провідні університети розвинених країн, більшість з яких після закінчення навчання повернуться на батьківщину з новими знаннями і накопиченим іноземним досвідом.

Оцінювання рівня розвитку економіки, що базується на знаннях, у тій чи іншій країні проводять за допомогою Індексу економіки знань (The Economy Knowledge Index), який розробили спеціалісти Світового банку. Індекс економіки знань – це середнє значення чотирьох індексів: індексу економічного стимулу та інституційного режиму, індексу освіти, індексу інновацій та індексу інформаційних технологій і комунікацій [13].

У табл. 1 окреслені значення Індексу економіки знань у країнах Центральної та Східної Європи за 2018 р. У середньому в регіоні значення індексу становить 7,36 (з 10). Найвищі показники мають Естонія, Словенія та Литва. В Україні цей показник низький – 4,29. Особливо низькими в нашій країні є значення Індексу інновацій (2,84, у середньому в регіоні – 6,48) та Індексу економічного й інституційного режиму (4,33; 8,08). Такі показники свідчать про недостатній рівень управління науковою та інноваційною сферами насамперед на національному рівні.

Вектори, демарковані Україною, свідчать про готовність нашої держави спрямовувати зусилля у напрямі розвитку економіки знань. За Доктриною збалансованого розвитку «Україна 2030», яка розроблена провідними вітчизняними науковцями, головним пріоритетом визначено необхідність формування нової соціально орієнтованої моделі економічного розвитку, де найвищою цінністю є людина, а головною рушійною силою розвитку – реалізація креативного потенціалу нації. Водночас серед базових принципів найпершим визначено зростання економіки, яке ґрунтується на знаннях та інноваціях [10, с. 13].

Таблиця 1

Індекс економіки знань країн Європи (вибірково), 2018 р.

	Економіка	Загальна оцінка (до 10)	Рейтинг серед економік ЄБРР ¹	Шкала оцінювання (1 мін. – 10 мак.)			
				Індекс економічного та інституційного режиму	Індекс освіти	Індекс інновацій	Індекс інформаційних і комунікаційних технологій
	Порівняння ОЕСР (середнє)	7.36		8.08	7.14	6.48	7.73
	Регіони ЄБРР (середнє)	4.67		5.52	4.96	3.22	5.00
Центральна Європа та Прибалтика	Естонія	6.82	1	8.01	6.70	4.58	7.99
	Словенія	6.65	2	7.40	7.32	5.14	6.73
	Литва	6.03	3	7.24	5.85	4.04	6.97
	Латвія	5.88	4	7.36	6.31	3.04	6.80
	Польща	5.63	6	6.80	6.31	3.82	5.58
	Хорватія	5.62	7	6.72	5.80	3.81	6.14
	Словацька Республіка	5.40	8	6.76	5.48	4.08	5.29
	Угорщина	5.33	9	6.55	5.82	3.49	5.47
Південно-Східна Європа	Кіпр	5.82	5	7.52	5.70	3.80	6.27
	Греція	5.25	10	6.06	5.45	3.78	5.74
	Болгарія	5.18	12	5.91	5.28	3.27	6.28
	Сербія	5.13	13	5.76	5.46	3.26	6.02
	Чорногорія	5.04	14	6.20	5.16	2.88	5.92
	Румунія	5.01	15	6.02	4.94	3.41	5.68
	Північна Македонія	4.50	22	5.74	3.83	3.27	5.18
	Албанія	4.36	25	5.64	4.79	2.36	4.67
	Боснія і Герцеговина	4.10	29	5.04	4.13	2.88	4.35
	Косово	3.22	35	4.81	2.75	3.12	2.20
	Росія	4.93	17	4.83	5.74	3.41	5.73
	Туреччина	4.60	19	4.87	4.81	3.82	4.90
Східна Європа та Кавказ	Білорусь	5.21	11	5.50	6.05	3.27	6.01
	Грузія	4.97	16	6.56	5.40	2.71	5.21
	Азербайджан	4.56	20	4.62	4.90	3.68	5.06
	Вірменія	4.51	21	5.44	5.24	3.12	4.24
	Молдова	4.33	26	5.03	4.57	2.77	4.95
	Україна	4.29	27	4.33	5.44	2.84	4.56

Джерело: розроблено за [12].

Основною передумовою для реалізації цього принципу є наявність висококваліфікованих кадрів і національна освіта, в т. ч. вища. За даними ЮНЕСКО, Україна належить до світових лідерів за показником частки населення віком від 25 років, що має вищу освіту (індикатор поширення вищої освіти становить 38%) [6].

Водночас сьогодні є багато чинників, які гальмують розвиток економіки знань в Україні, зокрема: несформованість національної інноваційної системи; недостатне

¹ Європейський банк реконструкції та розвитку

фінансування розвитку новітніх досліджень і технологій; недостатня інноваційна активність вітчизняних підприємств; слабкий рівень комерціалізації інновацій; незначний попит на інноваційні продукти з боку бізнесу; недосконалість законодавчої бази, що регулює сферу інновацій; скорочення інвестувань у розвиток людського капіталу і як результат стрімке зниження якості освіти; масштабна трудова міграція населення за кордон, особливо осіб із вищою освітою.

Першочерговим завданням є формування сучасної законодавчої бази у сфері економіки знань та захисту інтелектуальної власності. Крім цього, процес становлення в Україні економіки знань може відбуватися лише за умов активного впровадження нових технологій та підходів до навчання.

З огляду на обрані вектори і пріоритети необхідно посилювати прикладний аспект освіти, приділивши увагу вдосконаленню якості підготовки фахівців, шляхом залучення до цього процесу бізнесу.

Впровадження економіки, що ґрунтується на знаннях, є одною із головних цілей України. Її реалізація допоможе здійснити стрімке економічне зростання, котре, зважаючи на ситуацію в країні, терміново необхідне. В Україні висока частка серед населення осіб з вищою освітою, що є доволі вагомим та позитивним аргументом для побудови економіки знань.

Із цих позицій успіх України в досягненні конкурентоспроможності на світовому ринку з урахуванням переваги економіки знань залежить від її спроможності якомога швидше адаптувати до потреб світової економіки свій потенціал у сфері створення, використання та поширення знань.

Розвиток економіки знань пов'язаний не стільки з високим рівнем кваліфікації працівників, скільки із задоволенням потреб підприємств у робочій силі з широким колом загальних здібностей, умінь і навичок, котрі можуть бути застосовані в ситуаціях, що потребують творчих когнітивних підходів, мислення та управління.

Формування і розвиток економіки знань зумовлює компанії висувати на перший план не матеріальні та фінансові ресурси, а людські ресурси, знання, уміння, практичні навички, інновації, інформації, запровадження системи безперервного навчання. Інтегрований тип названих вище компаній отримав назву організації, яка самонавчається [7, с. 202].

Пітер Сендже описав організацію, котра навчається, як таку, де співробітники безперервно розширюють свої можливості, що допомагає їм досягати необхідних результатів, де виробляють нові способи мислення, вільно поширюються колективні прагнення і де співробітники постійно вчаться здійснювати спільне навчання [1, с. 510].

В організації, яка самонавчається, персонал, удосконалюючи свої здібності й таланти, може створювати і впроваджувати щось нове, креативне, таке, яке сприяє підвищенню особистої конкурентоспроможності та конкурентоспроможності компанії. Для організації, яка самонавчається, характерним є підвищення зацікавленості стейкхолдерів щодо як роботодавців, так і найманих працівників залучати всі категорії персоналу до безперервного навчання, здійснювати планування та управління трудовою кар'єрою персоналу з метою його подальшого професійно-

кваліфікаційного просування та інноваційного розвитку, забезпечення на цій основі конкурентоспроможності компанії на ринку.

В організації, яка самонавчається, відбуваються зміни у ставленні працівників до розвитку і навчання, у них формується внутрішня мотивація «постійно навчатися» з метою посилення власних конкурентних переваг та переваг компанії в довгостроковій перспективі. У такій компанії змінюються роль і функції керівників усіх рівнів управління. Вони є лідерами, головною рушійною силою розвитку організації, ініціюють упровадження інновацій, розробляють спільно з працівниками кадрової служби програми навчання та підвищення кваліфікації, оцінюють їхню ефективність. Очевидний приклад цього – «MagneticOne», одна із провідних ІТ-компаній, яка відіграє вагомую роль у забезпеченні клієнтів високоякісною продукцією, є лідером з якості обслуговування і надання ІТ-продуктів на ринку України.

Водночас ця ІТ-компанія використовує широкий спектр освітніх заходів для повноцінного та всебічного розвитку своїх працівників. Ці заходи та частота їхнього проведення наведені на рис. 1. ¹Найчастіше при цьому використовують організаційні ігри, роботу з наставником та лекції за участі найбільш успішних фахівців.

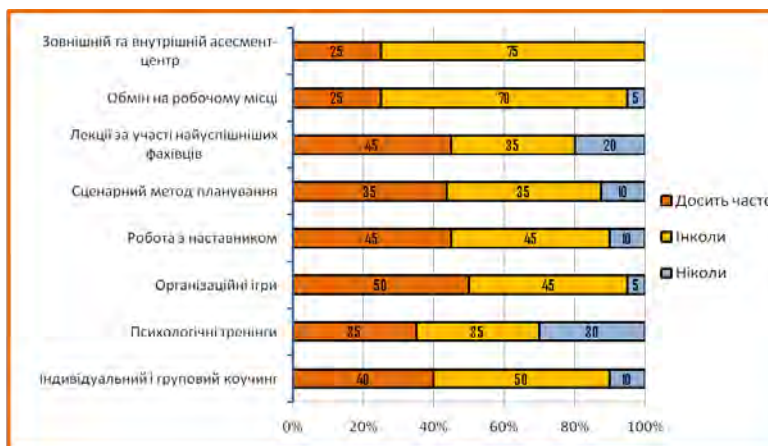

Рис. 1. Частота проведення освітніх заходів у компанії «MagneticOne»
Джерело: розроблено за даними авторського соціологічного опитування.

Ці заходи достатньо дієві та продумані щодо покращення й поглиблення фахових знань та особистих навичок працівників, оскільки так вважають 75% опитаних (рис. 2). Водночас видається, що в сучасних умовах невизначеності та загального стресу, який поширений суспільстві, у компанії доцільно частіше проводити психологічні тренінги.

¹ За результатами опитування, яке проведено у компанії «MagneticOne» серед усіх працівників компанії (140 осіб) з метою з'ясування рівня задоволеності різними аспектами виробничого середовища, системами навчання в організації та дієвістю процедури заохочення і просування персоналу.

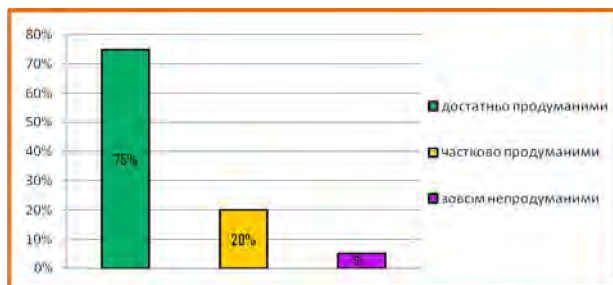

Рис. 2. Продуманість заходів для саморозвитку працівників компанії «MagneticOne»
Джерело: розроблено за даними авторського соціологічного опитування.

В організації, що самонавчається, відбуваються зміни у ставленні працівників до навчання; у них формується внутрішня мотивація «постійно вчитися» з метою забезпечення конкурентних переваг як для себе, так і для організації в довготерміновій перспективі. У такій організації змінюються роль і функції керівників усіх рівнів управління. Вони є рушійною силою подальшого розвитку організації, ініціюють впровадження інновацій, розроблять спільно з працівниками служби персоналу навчальні плани й програми, оцінюють ефективність їх реалізації [9, с. 44].

В умовах інноваційного розвитку підприємства вимушені постійно удосконалювати свої підходи до роботи з персоналом. Насамперед мова йде про підходи, пов'язані не стільки з пошуком нових ефективних працівників, скільки з посиленням мотивації та розвитком наявного персоналу. Це зумовлено тим, що розвиток персоналу сьогодні – це інвестиції підприємства в майбутнє. Особливої уваги заслуговують талановиті працівники з високим рівнем компетентності, які бажають вчитися і розвиватися, застосовують тайм-менеджмент, прагнуть до інновацій [4, с. 140].

Для компанії «MagneticOne» характерна оперативність прийняття управлінських рішень. Про це свідчить те, що за результатами анкетування, 45% респондентів вважають, що впровадження нових ідей та проєктів займає мало часу (рис. 3). Таким чином ця ІТ-компанія ефективно і за короткий термін впроваджує необхідні нововведення, тобто система управління є гнучкою, що дає змогу швидко адаптуватися до змін на ринку.

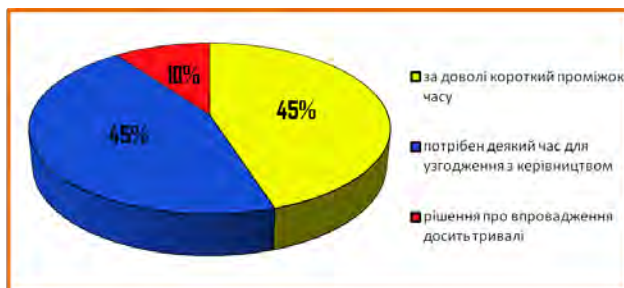

Рис. 3. Швидкість впровадження нововведень у компанії «MagneticOne»
Джерело: розроблено за даними авторського соціологічного опитування.

Важливим елементом будь-якої організації, а особливо тієї, котра самонавчається, є комунікації. Ефективна побудова внутрішніх комунікацій між відділами у компанії – необхідний атрибут для досягнення нею успіху. Варто зауважити, що 15% опитаних осіб зазначили, що за останній рік вони жодного разу не відчули на своєму робочому місці емоційне виснаження чи фізичну та психологічну перевтому (рис. 4). Проте 85% інколи чи часто відчувають так зване «вигорання», від якого не застрахований жоден працівник.

Для вирішення цієї проблеми в компанії «MagneticOne» передбачено гнучкий графік та комфортні умови праці, які сприяють швидкому відновленню після важкого робочого дня.

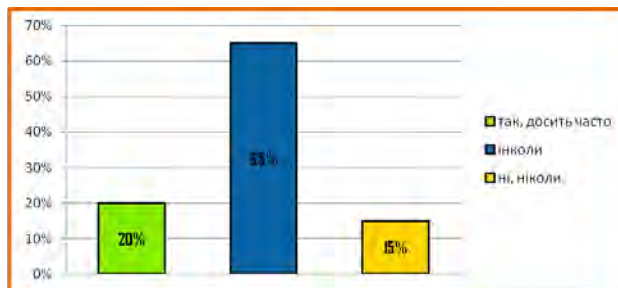

Рис. 4. Частота виснаження робітників компанії «MagneticOne»

Джерело: розроблено за даними авторського соціологічного опитування.

На думку багатьох респондентів (65%), тренінги проводять компанії не достатньо часто. З огляду на це психологічні тренінги потрібно здійснювати частіше, оскільки не всі працівники мають змогу позбутися втоми. Запровадження сучасних практик, тренінгів у діяльність сучасного менеджменту забезпечить стабільний емоційний стан працівників. Зокрема, варто практикувати тренінги для самовідновлення, тренінги з емоційної компетентності, профілактики вигорання тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Економіка знань створює умови для зростання творчості, інновацій та конкурентоспроможності організації, що характеризується високим ступенем розвитку демократичної корпоративної культури, яка здатна швидко реагувати на зміни зовнішнього турбулентного середовища й повністю забезпечує потреби в оновленні людського капіталу, здійснює його розвиток за допомогою навчання персоналу, створення нових знань і забезпечення поширення останніх між усіма членами організації, яка самонавчається.

Незважаючи на те, що інноваційні пріоритети розвитку економіки України декларуються протягом тривалого часу, рівень їхньої реалізації все ще низький. У країні простежуються інституційні, політичні, економічні та соціальні перешкоди для розвитку економіки знань.

Водночас збільшується кількість вітчизняних організацій, які самонавчаються. Успішна діяльність такої компанії залежатиме від здатності управляти власним розвитком, а знання співробітників є джерелом створення її конкурентних переваг на ринку. Саме стратегія постійного оновлення методів навчання, управління кар'єрним переміщенням, стимулювання та мотивація працівників сприятимуть підвищенню ефективності всіх видів діяльності.

Література

1. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / пер. с англ. под. ред. С. К. Мордовина. 10-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 848 с.
2. Геєц В. М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний / Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д. э. н. Л. Г. Мельника. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2004. 430 с.
3. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ : Знання ; КОО, 2001. 254 с.
4. Дяків О. П. Управління талантами в економіці знань. *Соціально-трудова сфера: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку*. зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Київ : КНЕУ, 2017. С. 139–141.
5. Єрмошенко М. М. Інформація в системі економічної дійсності *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 11. С. 24–32.
6. Лук'яненко Д., Лук'яненко О., Дорошенко О. Імплементация парадигмы экономики знаний у стратегії національного економічного розвитку. *Міжнародна економічна політика*. 2013. № 2 (19). С. 5–26.
7. Макарова И. К. Управление персоналом : учебник. Москва : Юриспруденция, 2002. 304 с.
8. Пошелюжний В. Історія розвитку економіки знань. *Актуальні проблеми вітчизняної економіки, підприємництва та управління на сучасному етапі*: матеріали доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 262–266.
9. Савченко А. В. Розвиток персоналу : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 2015. 505 с.
10. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. 2-ге. Львів : Кальварія, 2017. 164 с.
11. Федулова Л. І., Корнєєва Т. М. Державна політика розбудови економіки знань. *Фінанси України*. 2009. № 10. С. 3–17.
12. Introducing the EBRD Knowledge Economy Index. URL : <https://www.ebrd.com/news/publications/brochures/ebrd-knowledge-economy-index.html>
13. Measuring knowledge in the world's economies URL : http://web.worldbank.org/archive/website01030/WEB/IMAGES/KAM_V4.PDF

References

1. Armstrong M. (2010). Praktika upravleniya chelovecheskimi resursami [Human Resource Management Practice]; per. s angl. pod. red. S. K. Mordovina. 10-e izd. Sankt-Peterburh : Piter. 848 p. [in Russian].
2. Geets V. M. (2004). Sotsialno-ekonomicheskie transformatsii pri perehode k ekonomike znaniy [Socio-economic transformations in the transition to a knowledge economy]. In the book: Sotsialno-ekonomicheskie problemy informatsionnogo obschestva; pod red. d. e. n. L. G. Melnika. Sumy : ITD «Universitetskaya kniga». 430 p. [in Russian].

3. Hrishnova O. A. (2001). Liudskiy kapital : formuvannya v systemi osvity i profesiinoi pidhotovky [Human capital : formation in the system of education and vocational training]. Kyiv : Znannia; KOO, 2001. 254 p. [in Ukrainian].
4. Diakiv O. P. (2017). Upravlinnia talantamy v ekonomitsi znan. [Management of talents in the knowledge economy]. *Sotsialno-trudova sfera : suchasnyi stan, problemy ta stratehichni napriamy rozvytku*. zb. materialiv dop. uchasn. Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Kyiv : KNEU 139–141 [in Ukrainian].
5. Yermoshenko M. M. (2012). Informatsiia v systemi ekonomichnoi diisnosti. [Information in the system of economic reality]. *Aktualni problemy ekonomiky*. № 11. P. 24–32 [in Ukrainian].
6. Lukianenko D., Lukianenko O., Doroshenko O. (2013). Implementatsiia paradymy ekonomiky znan u stratehii natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku. [Implementation of the paradigm of the knowledge economy in the strategy of national economic development]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. №. 2 (19). P. 5–26 [in Ukrainian].
7. Makarova I. K. (2002). Upravlenie personalom : uchebnik [Personnel management]. Moskva : Yurisprudentsiya, 2002. 304 p. [in Russian].
8. Posheliuzhnyi V. (2009). Istoriia rozvytku ekonomiky znan. *Aktualni problemy vitchyznianoj ekonomiky, pidpriemnytstva ta upravlinnia na suchasnomu etapi*. P. 262–266 [in Ukrainian].
9. Savchenko A. V. (2015). Rozvytok personal [Personnel development] : pidruchnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv, 2015. 505 p. [in Ukrainian].
10. Ukraina 2030 : Doktryna zbalansovanoho rozvytku [Ukraine 2030 : The Doctrine of Balanced Development] (2017). Vydannia druhe. Lviv: Kalvariia. 164 p. [in Ukrainian].
11. Fedulova L. I., Kornieieva T. M. (2009). Derzhavna polityka rozbudovy ekonomiky znan. [State policy of knowledge economy development] *Finansy Ukrainy*. № 10. P. 3–17 [in Ukrainian].
12. Introducing the EBRD Knowledge Economy Index. URL: <https://www.ebrd.com/news/publications/brochures/ebrd-knowledge-economy-index.html> [in English].
13. Measuring knowledge in the worlds economies URL : http://web.worldbank.org/archive/website01030/WEB/IMAGES/KAM_V4.PDF [in English]

Статтю отримано 19 лютого 2020 р.

Article received February 19, 2020.

УДК658.8:005.332.4

JEL: A10, L20, M10, M20, M37

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.126>

Hanna TEMCHENKO,

Phd in Economics, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Enterprise Economics, Organization and
Management, KryvyiRih National University,
Vitaly Matusevich, 11, KryvyiRih, 50027, Ukraine
E-mail: tomskogo3_2@ukr.net
Orcid.org/0000-0002-0703-5041

Kateryna ASTAFIEVA,

PhD in Economics, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Enterprise Economics, Organization and
Management, KryvyiRih National University,
Vitaly Matusevich, 11, KryvyiRih, 50027, Ukraine
E-mail: astafevakatia2017@gmail.com
Orcid.org/0000-0002-3418-7622

Olga BONDARCHUK,

PhD in Technical, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Enterprise Economics, Organization and
Management, KryvyiRih National University,
Vitaly Matusevich, 11, KryvyiRih, 50027, Ukraine
E-mail: om_bond@ukr.net
Orcid.org/0000-0001-9366-2019

**THE STRATEGY OF MARKETING AS A TOOL
OF COMPETITIVENESS MANAGEMENT**

Temchenko H., Astafieva K., Bondarchuk O. (2020). Stratehiia marketynhu yak instrument upravlinnia konkurentospromozhnistiu [The strategy of marketing as a tool of competitiveness management]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 126–133. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.126>

Темченко Г., Астаф'єва К., Бондарчук О. Стратегія маркетингу як інструмент управління конкурентоспроможністю. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 126–133. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.126>

© Hanna Temchenko, Kateryna Astafieva, Olga Bondarchuk, 2020.

Abstract

Introduction. Efficient management is the necessary component of improving the efficiency and production competitiveness, creation, development and realization of competitive advantages of enterprises in the market conditions. In order to exist the enterprise must clearly define and perform its mission. Competition encourages the enterprise to think of effective means to accomplish its mission and its competitive status. The main task of marketing strategy is the competitive advantage formation. Thus, definite mission, competitive status and competitive advantage, the principles, rules, norms and the firm's objectives give a stable basis for making any decisions in the organization and development of the strategy integrity that is acceptable for the external and the internal enterprise environment.

Purpose. The purpose of the article is to find the strategic basis of marketing to manage the competitiveness of the enterprise effectively.

Methods. The methods of abstraction, analysis, idealization, systematization, institutional analysis are used in the research work.

Results. The mathematical model of the indicator which characterizes the economic return from the rational formation and the application of the marketing mechanism in combination with the material-resource potential and real potential capabilities of the organization are proposed for consideration. The application of the proposed model allows to calculate the parameters of the organization competitiveness in the following sequence: product competitiveness, enterprise competitiveness, industry competitiveness.

Perspectives. It is necessary to find and approve new ways of enterprises' competitiveness enhancement that consider the sectoral and regional peculiarities of the development in the current situation. In our opinion, it is necessary to implement the positive experience of foreign countries in improving the competitiveness of the economy, in particular, cluster theory of the economic development.

Keywords: marketing activity, marketing management, competitive advantages, management, efficiency.

Formulas: 2, fig.: 1, bibl.: 20.

Анотація

Ганна ТЕМЧЕНКО, Катерина АСТАФ'ЄВА, Ольга БОНДАРЧУК

СТРАТЕГІЯ МАРКЕТИНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТО-СПРОМОЖНІСТЮ

Вступ. Ефективне управління є необхідною складовою підвищення ефективності та конкурентоздатності виробництва, створення, розвитку і реалізації конкурентних переваг підприємств в умовах ринку. Щоб існувати, підприємство має визначити і виконувати свою місію. Конкуренція змушує підприємство думати про ефективні способи виконання свого призначення, про свій конкурентний статус. Головне завдання маркетингової стратегії – формування конкурентної переваги. Таким чином, певна місія, конкурентний статус і конкурентна перевага, принципи, правила, норми та орієнтири фірми дають стійку базу для прийняття

будь-яких рішень в організації та розробки цілісності стратегії, яка прийнятна для зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Мета дослідження полягає в пошуку стратегічних засад маркетингу для ефективного управління конкурентоздатністю підприємства.

Методи. В роботі використано методи абстрагування, аналізу, ідеалізації, систематизації, інституційного аналізу.

Результати. Запропоновано до розгляду математичну модель показника, який характеризує економічну віддачу від раціонального формування і використання механізму маркетингу в сукупності з матеріально-ресурсним потенціалом і реальними потенційними можливостями організації. Використання запропонованої моделі дає змогу розрахувати параметри конкурентоспроможності організації в такій послідовності: конкурентоспроможність продукту, конкурентоспроможність підприємства, конкурентоспроможність галузі.

Перспективи. У ситуації, що склалася, необхідний пошук і апробація нових шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємств, які враховують галузеві та регіональні особливості розвитку. На нашу думку, необхідно використовувати позитивний досвід зарубіжних країн у підвищенні конкурентоспроможності економіки, зокрема кластерну теорію економічного розвитку.

Ключові слова: маркетингова діяльність, маркетингове управління, конкурентні переваги, управління, ефективність.

Формул: 2, рис.: 1, бібл.: 20.

Problem statement. The problems of the product competitiveness enhancement, the activities of national economic entities and, as a consequence, the economy of the country as a whole play the key role among the economic issues of the modern world. This is natural because the competitiveness is considered at the present stage as a criterion for progress in science, technology, production and management on a regional and national scales. Nowadays, the management of a modern enterprise involves the implementation of the comprehensive approach to solve a variety of problems that are determined by the internal and external conditions of individual enterprises operation.

Both the experience of foreign and also modern business entities shows that the level of marketing development is closely linked to the level of competition. It is obvious that the effectiveness of marketing will increase in proportion to the level of competition. The low competitiveness of domestic enterprises is partly determined by the underdevelopment of marketing technologies.

Analysis of recent research and publications. Foreign scientists M. Albert [1], G. Armstrong [2,4], S. Bru [3], V. Wong [4], P. Drucker [5], T. Collins [6], F. Kotler [4], J.J. Lamben [7], K. McConnell [3], M. Mescon [1], and M. Porter [8], F. Hedowrie [1] made significant and important contribution to the development of theories of enterprise competitiveness management. The role of marketing in competitiveness management were presented in the works of such researchers as M. Brun [9], V. Gerasimchuk [10], T. Goncharuk [11], L. Dolenko [12], I. Loshenyuk [13], V. Ponomarenko [14], R. Fatkhutdinov [15], O. Fedonin [16], and Z. Shershnev [17].

The theoretical base of research in the methodology of competitiveness development, as well as practical recommendations on the implementation of the marketing strategy in the system of ensuring the competitiveness of economic entities are insufficiently researched in terms of specific methods and tools of marketing management application. It is necessary to develop a systematic methodology for the formation of the competitiveness management system taking into account foreign experience, the development of theoretical, methodological and applied approaches in the current economic situation.

The purpose of the article. The purpose of the article is the competitiveness management marketing mechanism efficiency enhancement of strategic directions formation.

Main content statement. The management system efficiency enhancement of the marketing strategy realization process of competitive advantages development, agreements achievements of the development process participants require new approaches to identify existing needs for goods, their quantitative and qualitative assessment. The complexity of organizational and socio-economic problems and conditions of enterprise development make the organizational components of enterprise competitiveness marketing management necessary.

The concept of sustainable competitive advantages and methods of effective competitiveness management of the organization can be the base of the competitive advantages mechanism formation. This approach allows to evaluate the current competitive position of the enterprise, to gain an advantage in competition by efficient use of resources, the identification of the enterprise's strengths focusing on these areas of resource opportunities for their development in order to achieve competitive advantage.

Considering that the main strategic goal is to develop long-term competitive advantages in the conditions of fierce market competition, the marketing system should be aimed at solving complex strategic and tactical tasks [18, p. 104].

Under the modern conditions of market relations development in Ukraine, the launch of competitive products is not the universal tool in a bid for the competitiveness of the enterprise. With constant quality characteristics of products, works and services of an enterprise, its competitiveness can vary within wide limits responding to various factors that are determined by the competitive environment. On this basis the enterprise's competitiveness can be represented in the following form (Fig. 1).

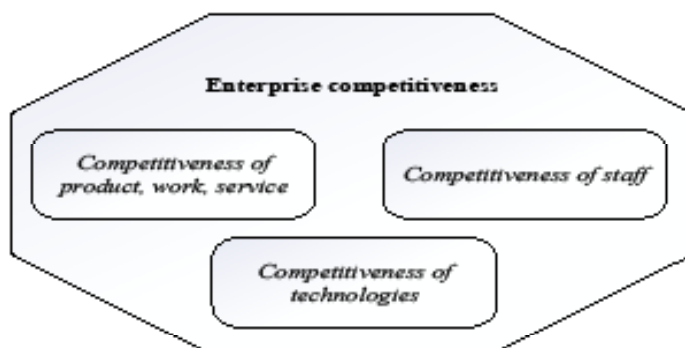

Fig. 1 Factors that determine the enterprise's competitiveness. Source. Developed on the basis of [18,19]

Competitiveness analysis is based on market research, regulatory indexes compliance and internal information. Thus, the need of continuous competitiveness increase in the long run raises the issue of the marketing management necessity to provide maximum results. Marketing opportunities allow to evaluate the activity of the company flexibly and prospectively and its position in the market, as well as to form the basis for competitive advantages creation and increase.

The development of efficient functional strategies is necessary for the effective activities implementation in the field of goods movement, market positioning, goods movement channels improvement, pricing policy, advertising activity and culture of customer service. The process of forecasts and plans development that are driven from the competitive advantages design is a continuous process because it is urgent to maintain the competitiveness of the company and it requires the market position regulation, the achievement of the new competitive advantages and the support of existing ones. Sources of sustainable competitive advantages can be: intangible, innovative, external, based on differentiation which can be realized by patenting technologies, the differentiation of unique goods and services, business reputation, corporate culture of the enterprise, social marketing concept, qualified specialized staff with new skills, abilities and service culture.

In their search for a constant source of competitive advantages, researchers and entrepreneurs have realized that activity depends not only on the formulation and successful implementation of a particular strategy but also how the process of creation and maintenance of competitive advantage goes. While the essence of the strategy is to justify the company's activities at a certain stage, the process of its formation and implementation is a prerequisite to maintain the stable success. The implemented strategy of the company can be significantly different from the planned one and how the planned strategy is closely related to the processes of the strategy that takes place in the company. There are three main types of strategy management processes: planned, entrepreneurial and experiential learning.

Thereafter, the researchers have identified several other types of strategy management processes by means of both empirical and theoretical researches. They have resulted in a number of structures and models. Most of them are too isolated and suffer from a lack of common base and terminology. Furthermore, more recent works were aimed at bringing all existing structures together in a logically consistent holistic approach.

It is becoming more reasonable that none of the individual strategic management processes or strategic opportunities will provide a sustainable competitive advantage. Companies are increasingly forced to adapt dynamically to the demands of the environment, constantly changing their strategy and strategic capabilities. Recent research works have stated that the company achieves the best results if it is not limited by a particular strategic capability or process but it applies several of them simultaneously. [20, p.49].

In order to get a real effect from the marketing approach to management, the criteria of the organizational structure, appropriate management and production processes of an industrial enterprise to the marketing concept should be established. In general, the introduction of the marketing effectiveness improvement program can lead to the improvement of such indicators of the enterprise efficiency as profit as a whole, profitability of sales by types of goods and markets, market share, stability of functioning of the enterprise, business reputation, brand awareness.

High competitiveness achievement should be a priority of the country's socio-economic development strategy. This approach can ensure development proportionality and avoid high resources costs in the future. The complex of competitive advantages includes measures of the marketing strategy guidance to maintain market position and gain additional market space. The main competitive advantages are availability of raw materials; the quality of the final product; company image; enterprise management system; staff management system; marketing information system organization; product promotion and marketing system; market research; work with suppliers; speed of order fulfillment. The complex of competitive advantages should vary depending on the company's purposes and the market situation.

In order to determine the strategy and tactics of competition, to resolve the issues of competitiveness analysis, measures development aimed at regulation strengthening and their level stimulation, it is purposeful to create a competitiveness committee at the enterprise that should include the enterprise's heads of functional departments and the main specialists. The responsibility for the information support and all necessary calculations are taken by the marketing department.

The object of management in the system of competitiveness is the mechanism of formation of competitive goods produced by the enterprise. The factors of competitiveness are on inlet of the system; competitive advantages are at the outlet. There are direct and feedback links between the inlet and the outlet.

The efficiency of marketing activity is a system-forming indicator that characterizes the economic return from the rational formation and use of the marketing mechanism in combination with the material-resource potential and real potential capabilities of the organization. The marketing activities effectiveness evaluation shows the socio-economic impact of using marketing tools together with the resource potential and the opportunities of the enterprise [19]. Mathematically, this indicator can be represented as a ratio of business results and marketing costs.

The estimated efficiency of enterprise's marketing activities is determined by the following formula:

$$E_{M.I.} = \frac{1}{3} * p_M * \left(\frac{I - l_m}{C} \right), \quad (1)$$

where Pm is marketing potential; I - income; MR - marketing losses; C - costs.

In turn, marketing potential is calculated by the following formula:

$$Pm = 0,295 * (c_1 * c_2 + c_2 * c_3 + \dots + c_{10} * c_1), \quad (2)$$

where is the technical potential; - market share; - marketing information system; - the degree of market segmentation; - specialization of the enterprise; - pricing policy; - the channel of trade of the enterprise; - personal sales; - advertising; - benchmarking; - PR (public opinion).

The application of this methodology will help the enterprise to increase the level of its competitiveness and to develop the necessary strategy for the promotion of its goods (services) in the market.

The collection of the information into the competitiveness information database should be systematic. The information system of competitiveness management is a permanent system of human relations; equipment and methodical methods of collection, classification,

analyses, evaluation, punctual and accurate information performance to manage the enterprise's products competitiveness. Market information accumulation is a specific, independent stage of competitiveness management as it is necessary to form strategic databases about the market condition and competitors.

Benchmarking, as a new technology of marketing management, allows top management to make radical changes based on comparing best business practices. New thinking formation among business executives is crucial. To our mind, the success of marketing management depends directly on two key management competencies: the ability to forecast the future better than the competitors and the ability to understand where to concentrate company resources properly. Ranking strategic alternatives by the criterion of business value reveal the most promising variant of innovative development of the company and develop a detailed plan to improve the competitiveness of the products being produced.

The main elements of the marketing strategy are the monitoring, analysis, evaluation, forecasting of the ongoing market processes and trends of the industrial sector as part of the indivisible economic system. Marketing researches in the strategic planning system are carried out on such aspects as product, channels of distribution, methods and techniques of its implementation, pricing system, sales promotion, advertising; they must be carried out on the basis of modern information technologies in all areas of the enterprise. As a result of marketing researches the estimation of potentials and safety of the enterprises based on a specific state on the market should be obtained.

Conclusions. To sum up the stated above, it should be mentioned that the complex of competitiveness enhancement measures that are developed by the enterprise due to marketing management improvement may have different sections according to the results of the enterprise's competitiveness assessment, their strengths and weaknesses of the management system.

Further research perspectives. However, we should distinguish priority sections among the rest in order to implement the program document direction development processes: financial and economic activities (analysis of the enterprise's competitive potential), production activities, quality of service, innovative development, social environment and staff. Each section is calculated by the competitiveness indicators and the integral competitiveness index of the enterprise that is the strategic indicator of all enterprise development plans.

References

1. Mescon M., Albert M., Khedouri F. (1985) *Management: Individual and Organization Effectiveness*. Harpercollins College Div. 756 p.
2. Armstrong G., Baron A. (2007) *Performance Management. The NEW Realities*. Hippo Publishing Ltd., 876 p.
3. McConnell C. Brue S. (2008) *Macroeconomics: Principles, Problems and Policies: 17th edition*. New York: McGraw-Hill/Irwin, 488 p.
4. Kotler P., Armstrong G., Saunders J., Vong V. (2002) *Marketing. Management.: 11 edition*. Prentice Hall. 768 p.
5. Drucker P. (2008) *Management: revised edition*. Harper Business. 608 p.
6. Collins J. (2011) *Good to Great*. Random House Business. 320 p.

7. Lambin J.-J., Schuiling I. (2012) *Market-Driven: Management*: 3rd edition. Palgrave. 624 p.
8. Porter M. (2018) *Competitive strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. Free Press. 436 p.
9. Brun M. (1996) Vnutrifirmennyy marketing kak element orientatsii na klienta [Intrafirm marketing as an element of customer focus]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya* [Problems of management theory and practice]. Moscow, no. 6. pp. 66.
10. Herasymchuk V. (2010) *Stratehichne Upravlinnia Pidpriemstvom. Hrafichne Modeliuvannia* [Strategic management of enterprises. Graph Model]. Kyiv: KNEU, 360 p.
11. Honcharuk T. (2011) *Konkurentsii i konkurentospromozhnist zmist i rozvytok u perekhidnii ekonomitsi* [Competition and Competitiveness: Zimist and Development at the Economy and Economy]. Symu: VVP «Mriia-1» LTD, 60 p.
12. Dolenko L. (2009) *Teoriya strategii predpriyatiya*. [Theory of enterprise strategy]. Odessa: Astroprint, 158 p.
13. Losheniuk I. (2015) Marketynhove upravlinnia konkurentospromozhnistiu torhovelnogo pidpriemstva [Marketing management of the competitiveness of a trading company]. *Ekonomichni nauky* [Economic sciences]. Lutsk, vol. 4 (14): Seriya: Ekonomika ta menedzhment. pp. 194-203.
14. Ponomarenko V. (1999) *Stratehichne Upravlinnia Pidpriemstvom* [Strategic management of the enterprise] (PhD Thesis), Kharkiv. 39 p.
15. Fatkhutdynov R. (2000) *Strategicheskyy marketing* [Strategic marketing] Moscow: ZAO «Biznes-shkola: Intel-Sintez», 640 p.
16. Fedonin O. (2010) *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka* [Potential for enterprises: form and evaluation]. Kyiv: KNEU, 316 p.
17. Shershnova Z. (2010) *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]: Kyiv: Lybid, 699 p.
18. Mahomedov E., Yrazykhanova S. (2015) Upravlenie marketingovoy strategiy razvitiya konkurentnykh preimuschestv predpriyatiya [Management of a marketing strategy for the development of competitive advantages of an enterprise]. *Regionalnyie problemy preobrazovaniya ekonomiki* [Regional problems of economic transformation]. Mahachkala: NP Redaktsiya zhurnala «Regionalnyie problemy preobrazovaniya ekonomiki». No. 9. pp. 104-110.
19. Butko G. (2013) *Konkurentsyya: teoriya, metodologiya, praktika*. [Competition: theory, methodology, practice.] Ekaterinburg: URFYul. 347 p.
20. Fokina N. (2003) Pokaznyky konkurentospromozhnosti yak indykatory kryzovoho stanu promyslovykh pidpriemstv [Competitiveness indicators as indicators of the crisis situation of industrial enterprises]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Current problems of the economy]. no. 3. pp. 48-50.

Статтю отримано 20 лютого 2020 р.

Article received February 20, 2020.

УДК 330.341.1

JEL classification: O22, D81, G32

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.134>

Юлія МИКИТЮК,

аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,
Тернопільський національний економічний університет,

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна, 46009.

E-mail: mykytyuk.yu@gmail.com

ORCID ID:0000-0002-8519-5809

УПРАВЛІННЯ РЕАЛІЗАЦІЄЮ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ У ЖИТЛОВОМУ БУДІВНИЦТВІ

Микитюк Ю. Управління реалізацією інноваційно-інвестиційних проєктів у житловому будівництві. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 134–147. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.134>

Mykytyuk Y. (2020). Upravlinnia realizatsiiei innovatsiinoho investytsiinykh proiektiv u zhytlovomu budivnytstvi [Management of innovative investment projects in housing construction]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 134–147. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.134>

Анотація

Вступ. *Інноваційно-інвестиційні проєкти в сфері житлового будівництва можна охарактеризувати, як проєкти, які здатні за відносно невеликих інвестицій забезпечити створення конкурентоспроможної продукції, реальне збільшення інвестиційного потенціалу та інвестиційних ресурсів будівельної організації. В сучасних умовах також необхідно прагнути до того, щоби впровадження інноваційних проєктів, спрямованих на підвищення економічної ефективності будівництва, не зумовило зниження якості будівельної продукції (надійності конструкцій, привабливості архітектурних і конструктивних рішень будівель).*

Незалежно від напрямку в бізнесі керівники будівельних організацій за наявності зацікавленості в розвитку компанії неминуче приходять до розуміння необхідності вдосконалення і розвитку методів управління інноваційними проєктами. Це сприяє формуванню ефективної корпоративної системи управління будівельними проєктами, адекватної умовам, що склалися на вітчизняному ринку будівельних послуг і враховує особливості та специфіку конкретного регіону. Водночас слід зазначити, що якщо на рівні відділів (ІТ-спрямованості), або окремих видів проєктів (наприклад, дослідження і розробки) методологія проєктного менеджменту застосовується в будівельній галузі дуже активно, то на рівні управління програмою

© Юлія Микитюк, 2020.

і портфелем проєктів, визначення їх пріоритетів, балансування портфеля і т. ін. теоретичних і практичних досліджень недостатньо.

Мета дослідження полягає в розробці теоретичних положень управління реалізацією інноваційно-інвестиційних проєктів у житловому будівництві.

Методи дослідження. В процесі розробки й обґрунтування результатів дослідження активно використовувалися такі методи дослідження: аналіз, синтез, моделювання, логічний, системний підхід, методи дедукції та індукції, а також спостереження, вимірювання, порівняння, експеримент.

Результати. Виявлено особливості управління інноваційно-інвестиційними проєктами в житловому будівництві в управлінні одночасно декількома проєктами. Визначено складність у плануванні та організації взаємодії різноманітних суб'єктів (учасників) інноваційно-інвестиційних проєктів. Запропоновано враховувати ступінь ризику в процесі реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів. Уточнено фактори впливу на ефективність інноваційно-інвестиційних проєктів. Визначено напрями розвитку структури корпоративної системи управління та державного регулювання інноваційно-інвестиційної сфери житлового будівництва.

Перспективи. Перспективи подальшого розвитку дослідження полягають у розробленні методики формування інформаційного комплексу корпоративної системи управління портфелем проєктів, що охоплює набір нормативних документів, а також сукупність засобів і методів управління інноваційними проєктами, які забезпечують ефективну реалізацію різних проєктів організації за єдиними правилами на різних фазах їх життєвого циклу, що дає змогу підвищити системність управління проєктами, розширити керований діапазон життєвого циклу проєкту, підвищити рівень інтеграції і спеціалізації центру управління.

Ключові слова: інновації, інноваційно-інвестиційні проєкти, ефективність інноваційно-інвестиційного проєкту, рівень ризику реалізації проєкту, управління інвестиційно-інноваційними проєктами, державне регулювання.

Формули: 0, рис.: 1, табл.: 2, бібл.: 12.

Abstract

Yuliia MYKYTYUK

MANAGEMENT OF INNOVATIVE INVESTMENT PROJECTS IN HOUSING CONSTRUCTION

Introduction. Housing innovation and investment projects can be characterized as projects that, with relatively small investments, can create competitive products, real increase in investment potential and investment resources of a construction organization. In modern conditions it is also necessary to strive to ensure that the implementation of innovative projects aimed at improving the economic efficiency of construction does not lead to a decrease in the quality of construction products (reliability of structures, attractiveness of architectural and structural solutions of buildings).

Regardless of the direction of movement in business, the leaders of construction organizations, in the presence of interest in the development of the company inevitably come to understand the need for improvement and development of methods of managing

innovative projects. This contributes to the formation of an effective corporate system of management of construction projects, adequate to the conditions prevailing in the domestic market of construction services and takes into account the peculiarities and specificity of a particular region. It should be noted that if at the level of departments (IT-orientation), or certain types of projects (for example, research and development) project management methodology is used very actively in the construction industry, then at the level of program and project portfolio management, determining their priorities, portfolio balancing etc. theoretical and practical research is not enough.

The purpose. The purpose of the study is to develop theoretical provisions for managing the implementation of innovation and investment projects in housing.

Results. The peculiarities of the management of innovation-investment projects in housing construction in the management of several projects are revealed. The complexity in planning and organization of interaction of various subjects (participants) of innovation-investment projects is determined. It is suggested to take into account the degree of risk in the process of implementation of innovation-investment projects. The factors influencing the effectiveness of innovation investment projects have been clarified. The directions of development of the structure of the corporate system of management and state regulation of the innovation-investment sphere of housing construction are determined.

Discussion. Prospects for further research are to develop a methodology for forming an information complex of corporate project portfolio management system, which includes a set of normative documents, as well as a set of tools and methods for managing innovative projects that ensure the effective implementation of different projects of the organization under the same rules at different stages of their life cycle, allowing to improve project management system, to extend the managed range of the project lifecycle, to increase the level of integration and specialization of the Management Center.

Keywords: innovations, innovation-investment projects, efficiency of innovation-investment project, level of risk of project realization, management of investment-innovation projects, state regulation.

Formulas: 0, fig.: 1, tab.: 2, bibl.: 12.

Постановка проблеми. В умовах модернізації національної економіки об'єктивно необхідним є інноваційний розвиток різних галузей і сфер діяльності, в т. ч. будівництва. У зв'язку з цим питання управління інноваціями все ще недостатньо розроблене, а вирішення проблеми управління інноваційно-інвестиційними проєктами є важливим, оскільки ці проєкти перебувають на різних стадіях життєвого циклу, мають різні терміни окупності, пріоритети, а також розвиток корпоративної системи управління ними. Для вирішення цієї проблеми необхідно визначити специфічні особливості, які характерні для інвестиційно-інноваційної діяльності в сфері будівництва та складності оцінювання проєктів у житловому будівництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів у житловому будівництві є доволі новим напрямком у розробках проєктів інноваційної будівельної продукції, орієнтованої на різних споживачів. Це питання досліджували, зокрема, такі науковці: М. І. Боєв,

О. М. Загурський, Я. Д. Крупка, Б. М. Литвин, П. П. Микитюк, М. В. Новожилова, В. М. Попов, С. М. Скочиляс, О. В. Христенко.

Метою статті є розробка теоретичних положень управління реалізацією інноваційно-інвестиційних проєктів у житловому будівництві.

Виклад основного матеріалу. Загальний напрямок розвитку інноваційної діяльності в сфері будівництва – інвестування проєктів, які мають невеликі терміни реалізації і здатні отримати високий прибуток.

Будівельна галузь в Україні має розвиватися за рахунок створення конкурентоспроможної будівельної індустрії, заснованої на виробництві інноваційних будівельних матеріалів, впровадження нових технологій і формування сприятливого інвестиційного клімату для розвитку виробництв, які забезпечують житлове будівництво.

Інноваційно-інвестиційна діяльність у житловому будівництві проводиться на ринках інвестиційних ресурсів і підрядних будівельних робіт. Вони складаються із секторів, пов'язаних з проєктуванням і наданням різних послуг, виробництвом і постачанням будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, а також обладнання технологічного призначення. У загальному обсязі інвестицій в основний капітал інвестиції в житлове будівництво становлять незначну частку (табл. 1).

Таблиця 1

Капітальні інвестиції за видами активів

	2017 р.		2018 р.	
	млн грн	відсотків до загального обсягу	млн грн	відсотків до загального обсягу
Усього	448461,5	100	578726,4	100
Інвестиції в матеріальні активи	432039,5	96,3	542335,1	93,7
Житлові будівлі	53371,8	11,9	57395,9	9,9
Нежитлові будівлі	65605,2	14,6	88846,1	15,4
Інженерні споруди	78563,5	17,5	111314,8	19,2
Машини, обладнання та інвентар	154721,7	34,5	187650,4	32,4
Транспортні засоби	60123,9	13,4	73926,2	12,8
Земля	1994,0	0,4	1673,1	0,3
Довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	3727,9	0,8	4528,3	0,8
Інші матеріальні активи	13931,5	3,1	17000,3	2,9
Інвестиції в нематеріальні активи з них	16422,0	3,7	36391,3	6,3
Права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	5717,7	1,3	23804,4	4,1
Програмне забезпечення та бази даних	8196,4	1,8	9476,4	1,6

Джерело: розроблено автором на основі [1].

Інноваційно-інвестиційна діяльність у житловому будівництві має певні особливості. Однією із специфічних ознак є її особливий об'єкт – нерухомість, яка призначена для

проживання і відпочинку громадян. Крім специфічності об'єкта, можна назвати ще інші особливості, які характерні тільки для інноваційно-інвестиційної діяльності в житловому будівництві.

1. Розширення кола суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності за рахунок венчурних підприємств, малих інноваційних підприємств, приватних осіб, що інвестують за допомогою житлового кредитування. У ході виконання підрядних будівельних робіт інвестиційні ресурси вкладаються в будівництво нового промислового об'єкта нерухомості, головною метою є отримання прибутку і досягнення соціального ефекту в процесі будівництва об'єкта невиробничого призначення. З одного боку, житлове будівництво – високоприбуткова галузь, а з іншого – готовий продукт, що має високий соціально-економічний ефект. До інвестицій можна віднести не тільки грошові, а й майнові засоби, які вкладаються в підприємницьку діяльність, у т. ч. в будівництво об'єктів нерухомості.

У процесі використання інвестицій відбувається взаємодія інвестора, замовника і підрядника. Всі учасники інвестиційно-будівельного процесу, реалізуючи інноваційно-інвестиційний проєкт, за своєю суттю перетворюють інвестиції в готовий промисловий або інший об'єкт. Головними функціями інвестора є визначення необхідного обсягу інвестицій для здійснення будівництва. Інвестор передає замовнику інвестиції, а той відповідно через підрядні торги наймає підрядника для виконання будівельно-монтажних робіт на об'єкті. Після завершення робіт, готовий до експлуатації об'єкт передається замовнику. Замовник, ввівши об'єкт в експлуатацію, виробляє продукцію на цьому об'єкті і після її реалізації отримує прибуток, який розподіляється між інвестором. Іноді функції замовника може здійснювати інвестор, який щодо інших інвесторів і до підрядника виступає як замовник-забудовник. Звичайно, така діяльність неможлива без участі підрядника. Як було зазначено вище, саме він виконує всі будівельно-монтажні роботи зі зведення об'єкта. Відповідно, якщо реалізується інноваційно-інвестиційний проєкт, то коло суб'єктів розширюється за рахунок венчурних будівельних підприємств, виробників інноваційних матеріалів, розробників інноваційних будівельних технологій.

Будівництво має ряд особливостей, одна з яких полягає у високій капіталомісткості будівельної продукції. Щодо безпосередньо інноваційно-інвестиційних проєктів, то вони ще й наукомісткі. У процесі здійснення інвестиційно-будівельної діяльності між собою взаємопов'язані багато суб'єктів господарювання та їхні інвестиції. Відповідно виникає потреба в створенні спеціальних організаційно-правових форм, в рамках яких взаємодіють учасники інвестиційно-будівельного процесу.

2. Складність оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційного проєкту. По-перше, вкладення інвестицій у житлове будівництво потребує доволі багато часу для будівництва об'єкта і введення його в експлуатацію. Будівництво об'єкта пов'язано не тільки безпосередньо з виконанням будівельно-монтажних робіт, а й з проведенням підготовчих робіт, зумовлених необхідністю відведення земельної ділянки під будівництво, проведення пошукових робіт, розроблення проєктної та кошторисної документації. Крім того, після завершення будівництва об'єкт переходить у сферу обігу з метою його реалізації. Потрібно здати побудований об'єкт в експлуатацію. Чим довше будується об'єкт, тим вища ймовірність вияву того чи іншого ризику. Що

стосується інноваційно-інвестиційних проєктів, то ризики в процесі їх реалізації значно вищі, ніж за реалізації звичайного інвестиційного проєкту. Є ймовірність так званих політичних ризиків, а останнім часом виявляються форс-мажорні ризики. Звичайно, така ситуація прояв може призвести до зриву термінів завершення будівництва об'єкта.

Наявна сукупність факторів, що обмежують виробничу діяльність будівельних організацій (рис. 1).

Рис. 1. Фактори, що обмежують виробничу діяльність будівельних організацій (%)

Джерело: розроблено автором.

За результатами анкетного опитування встановлено, що серед факторів, що обмежують виробничу діяльність будівельних організацій, переважають такі: високий рівень податків (41% опитаних), висока вартість матеріалів, конструкцій, виробів (29%) і недостатня кількість замовлень (25%).

Однією з головних проблем будівельних організацій є занадто тривалі терміни зведення об'єкта і його здачі в експлуатацію. Багато років будівельні організації працювали і не звертали увагу на свої витрати. Найчастіше вони не прагнули до використання нових технологій, які дали б змогу скоротити терміни будівництва, хоча застосування нових технологій у будівництві, використання інноваційних проєктів багато в чому дало б змогу вирішити наявну проблему. Розробка інноваційних (у майбутньому типових) проєктів, які могли б реалізовуватися в рамках регіональних та національних проєктів, дозволила б значно знизити витрати на розробку технічної документації, прискорити цей процес.

Оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційного проєкту в сфері житлового будівництва можливе на основі відповідної системи показників, які визначаються шляхом порівняння здійснюваних витрат і одержуваних результатів. Показники ефективності призначені для порівняння різних інноваційно-інвестиційних проєктів, або їх варіантів і їхнього відбору для фінансування. Крім того, показники ефективності

можуть бути використані для проведення експертиз проєктів. За основу розрахунку цих показників взято загальноприйняті в світовій практиці принципи, зокрема такі:

- дослідження грошових потоків, які формуються в результаті реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів;
- встановлення прийнятної для інвестора норми прибутковості на капітал;
- дисконтування розподілених у часі здійснюваних витрат і одержуваних результатів;
- окрім врахування фактору часу, враховується фактор рівня інфляції, а також фактори невизначеності і ризику.

Остаточне рішення щодо реалізації інноваційно-інвестиційного проєкту в житловому будівництві зазвичай приймають на підставі аналізу результатів дослідження техніко-економічних показників. Крім цього, до уваги беруться фактори, що визначають інженерні, комерційні та інші результати реалізації проєкту. Необхідно враховувати взаємозв'язок показників у цій системі, але цей процес доволі складний. Тому в методиках оцінювання ефективності інвестиційних проєктів ця процедура є спрощеною. Для оцінювання проєкту загалом використовується система показників, які характеризують конструктивні, архітектурні, планові, виробничі, економічні та інші рішення.

Загалом щодо питання ефективної реалізації інноваційно-інвестиційних програм у житловому будівництві слід виокремити таке:

- показники ефективності проєктів не повністю враховують дію економічних законів;
- не забезпечується прийнятна точність вибору кращого з порівнюваних об'єктів інвестування;
- практично неможливо здійснювати саме обґрунтування проєктів через складність отримання достовірних вихідних даних за видами продукції, що виготовляються;
- обґрунтування проєктів вимагає витрат часу, персоналу і засобів;
- показники ефективності проєктів спрямовані на задоволення інтересів кожного з учасників проєкту, а не на відбір їх для інвестування.

Оскільки проєкт є інноваційно-інвестиційним, то немає еталону, з яким слід порівнювати ефективність реалізації конкретного проєкту. Однак обов'язково потрібно розраховувати ефективність участі в проєкті та ефективність проєкту загалом.

Комерційна ефективність інноваційно-інвестиційного проєкту безпосередньо пов'язана з проблемою комплексного оцінювання ефективності капітальних інвестицій у житлове будівництво.

Показники соціально-економічної ефективності інноваційно-інвестиційного проєкту відображають ефективність проєкту з точки зору індивідуальних інвесторів. Це означає, що вони несуть всі витрати, які пов'язані з виконанням проєкту. Ці показники відображають доцільність використання ресурсів на здійснення конкретно проєкту.

Таким чином, ефективність використання інвестиційного потенціалу та інвестиційних ресурсів будівельного проєкту в процесі організації та управління інноваційно-інвестиційною діяльністю в будівництві дає можливість оцінити в комплексі, наскільки реалізація проєкту може досягти позитивних результатів. З цією метою для оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційних проєктів використовуються уточнені показники і відповідні принципи реалізації інноваційних програм розвитку будівельних організацій. Для мінімізації ризиків інвестування

проектів необхідно формувати логічну схему бюджетування ресурсів інноваційно-інвестиційної діяльності.

Бюджетна ефективність інноваційно-інвестиційного проекту в житловому будівництві оцінюється на замовлення органів державного та / або регіонального управління. Відповідно до цих вимог можна визначити бюджетну ефективність для бюджетів різних рівнів або консолідованого бюджету.

Бюджетна ефективність інноваційно-інвестиційного проекту оцінюється шляхом зіставлення обсягу необхідних інвестицій з коштами будь-якого бюджетного фонду в інвестиційний проєкт і сукупної прибутковості національного бюджету, а також тієї, що виникає завдяки реалізації інноваційно-інвестиційного проєкту за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку.

Управління інноваційно-інвестиційною діяльністю слід розглядати з точки зору регулювання виконання комплексу будівельних робіт. Регулювання зводиться до завершення цього комплексу робіт до певного часу, але в рамках виділених фінансових ресурсів. Традиційно для організації та управління інноваційно-інвестиційною діяльністю слід, перш за все, визначити напрямки ефективного використання інноваційного потенціалу та наявних інвестиційних ресурсів будівельного проєкту. Надалі, використовуючи принципи здійснення інноваційних програм з розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності, розробити модель, яка описує зв'язки різних підсистем будівельної організації, що окреслюють інноваційну, інвестиційну та виробничу діяльність, на основі логічної схеми використання ресурсів.

Підвищити рівень використання інноваційного потенціалу та інвестиційних ресурсів будівельного проєкту в житловій сфері можна за допомогою таких заходів:

- створення комплексного банку даних;
- забезпечення відкритості відомостей про всі компоненти інвестиційного потенціалу та інвестиційні ресурси;
- підвищення рівня інноваційного потенціалу та ефективності використання інвестиційних ресурсів, а також методики вибору правильного рішення з використання таких компонентів;
- застосування регуляторів, що стимулюють зведення до мінімуму нерівномірності в розвитку різних компонентів інвестиційного процесу.

Заходи щодо управління використанням інвестиційних ресурсів і щодо підвищення інноваційного потенціалу проєктів будівництва житла повинні бути ретельно проаналізовані. Іншими словами, для визначення їх обсягу необхідно використовувати принципи реалізації інноваційних програм з розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності. До них слід віднести такі:

- системний підхід, тобто розробка заходів, що сприяють реалізації інноваційних програм у межах не тільки окремої організації, а й галузі, конкретної області або країни загалом;
- пріоритетний характер, тобто впровадження інновацій щодо будівництва житла має стати основою реалізації концептуального підходу розвитку будівельної організації;

– комплектація повинна складатися з окремих, але водночас пов'язаних між собою складових частин програми, які забезпечують досягнення певних часткових цілей інноваційно-інвестиційної діяльності;

– забезпечення, тобто ресурсне забезпечення запропонованих інноваційною програмою заходів;

– погодження, тобто учасники інноваційної програми повинні своєчасно погодити всі «пересічні» між ними питання;

– спрямованість до досягнення мети, тобто раціональне використання інноваційного потенціалу та наявних інвестиційних ресурсів для реалізації інноваційних програм і їхня орієнтація на отримання кінцевих економічних результатів;

– дотримання термінів, тобто своєчасне завершення інноваційної програми;

– безпека, тобто розробка заходів щодо зниження можливих економічних втрат.

Слід надавати значення тісному взаємозв'язку можливості й ефективності реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів у житловому будівництві з ефективністю роботи комунальної сфери. Наприклад, у сфері житлово-комунального господарства «Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2020 рік» передбачає покращення технічного стану житлового фонду, забезпечення населення та інших споживачів економічно обґрунтованими та якісними житлово-комунальними послугами, в т. ч. оснащення житлових будинків приладами комерційного обліку споживання теплової енергії; сприяння розвитку житлового будівництва в рамках реалізації державних та обласних цільових програм; налагодження співпраці з приватними партнерами з метою реалізації проєктів державно-приватного партнерства. Водночас модернізація мереж житлово-комунального господарства буде здійснюватися в рамках державно-приватного партнерства. Сьогодні поставлено завдання щодо здійснення ефективного тарифного регулювання. Сфера ЖКГ повинна зазнати змін, виключити з практики втрати на теплових і водопровідних мережах. Зокрема, в рамках заходів, спрямованих на забезпечення населення Тернопільської області питною водою до 2025 р. планується створення стійкого і надійного механізму водопостачання і водовідведення для всіх жителів області, що забезпечує зниження частки водопровідних мереж, які потребують заміни, до 25% [2].

3. Високий рівень ризику реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів. Інноваційно-інвестиційна діяльність у житловому будівництві реалізується в умовах сукупності виробничих, функціональних, організаційних, екологічних та інституційних ризиків. Фінансування сектору схильне до небезпеки зриву зв'язків між суб'єктами інноваційно-інвестиційної діяльності під впливом однієї або декількох причин одночасно.

Для мінімізації ризику в процесі здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності Я. Д. Крупка рекомендує використовувати схему, яка передбачає організацію спільної участі різних підсистем будівельної організації. Схема побудована на основі складання бюджету використання ресурсів за реалізації інвестицій. Для побудови схеми можливе використання різних підходів [3].

Зокрема, для використання гнучкого бюджету визначаються величини здійснюваних витрат і отриманих результатів за змінних обсягів інноваційно-інвестиційної діяльності. За принципом гнучкого бюджету планується виручка, витрати на основні матеріали, відрядна зарплата.

В разі використання фіксованого бюджету його розмір не залежить від рівня ділової активності будівельної організації. Фіксований бюджет використовують для визначення так званих частково регульованих витрат. Вони, як правило, не залежать від обсягу виконуваних будівельно-монтажних робіт і зв'язок між входом і виходом такої системи слабкий.

Успішна робота системи планування бюджетів будівельної організації має бути тісно пов'язана як з оптимізацією її інформаційних потоків, так і з впровадженням програмного забезпечення управління фінансово-господарською діяльністю, у т. ч. з використанням новітніх інноваційних технологій. З метою контролю виконання плану, обліку витрат і зведення балансу, необхідно впроваджувати систему автоматизованого обліку і планування. Це дасть змогу не допускати надмірних помилок у процесі бюджетування і, звичайно, не зловживати співробітникам функціональних служб будівельної організації.

Вітчизняні підприємці з метою зниження інноваційного ризику найчастіше використовують метод, який дає змогу певною мірою пом'якшити його. Щодо інших способів управління інноваційними ризиками, то вони слабо застосовуються у вітчизняній практиці.

Найбільш дієвим механізмом управління інноваційними ризиками для будівельних організацій є їхнє страхування. На жаль, порядок страхування інноваційних ризиків у вітчизняній практиці все ще не регламентований. Це свідчить про випадковий характер страхування інноваційних ризиків і слабе використання його на практиці.

Крім цього, для самих страхових компаній страхування ризиків інноваційної діяльності не є привабливим, оскільки велика ймовірність можливих втрат.

Підприємства, які використовують страхування інноваційного ризику, мають певні переваги порівнянно з іншими [4], а саме:

- відшкодування можливих збитків, якщо не досягнуто позитивного результату виконання наукових робіт;
- зниження рівня невизначеності;
- залучення співробітників страхової компанії для визначення можливості виникнення інноваційного ризику.

Все це підтверджує, що страхування є економічно вигідним методом управління інноваційним ризиком. Його використання дає змогу створювати сприятливі умови для розвитку страхування ризиків інноваційної діяльності [5].

4. Об'єктивною є потреба державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності будівельної організації у тому, щоб забезпечити відповідальність учасників інноваційно-інвестиційного проєкту за допомогою різних заходів заохочення і покарання.

Державні органи повинні прагнути використання комплексу регулятивних впливів, у т. ч. мотиваційного характеру, з метою зниження впливу інфляції на ціну 1 м² житла, зменшення інвестиційних та інноваційних ризиків у процесі зведення помешкання [6].

З метою регулювання цих процесів держава може використовувати різні методи як прямого, так і непрямого впливу. У табл. 2 окреслено основні методи, які державні органи можуть використовувати з метою мінімізації ризиків, що виникають у будівельних організацій у процесі реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів.

**Методи прямого і непрямого державного регулювання мінімізації ризиків
підрядних будівельних організацій**

Прямі	Непрямі
Участь у власності організації	Податкова система
Сертифікація продукції та будматеріалів	Методика оцінювання ефективності проєктів
Державний контроль цін	Амортизаційна політика
Антимонопольне законодавство	Фінансово-кредитна політика
Тарифікація робіт	Створення ринку інноваційних проєктів
Державні замовлення	Страховання інноваційно-інвестиційних ризиків
Субсидювання малого бізнесу	Правове оформлення різних форм організації взаємин суб'єктів будівельного ринку
Цільові комплексні програми	
Відміна ліцензування	

Джерело: розроблено автором на основі [7; 8].

Слід зазначити, що створена в Україні правова база на державному рівні стала основою для певних перетворень у сфері будівництва житла та забезпечила введення в практику її територіальних утворень нижчеперелічених заходів державної підтримки:

- видача кредитів на будівництво житла;
- випуск цінних паперів на будівництво житла (зв'язок, рахунки, свідоцтва, кредити);
- утворення та використання регіональних і місцевих фондів бюджету, що спрямовуються на розвиток регіону та об'єднаних територіальних громад;
- привабливість банківських коштів та інших структур у сфері підприємницької діяльності щодо інвестування будівництва житла;
- аукціонний продаж житла, яке побудовано;
- залучення закордонних інвесторів;
- скорочення незавершеного будівництва [10].

Будівельна галузь доволі інертна і погано сприймає нововведення. На жаль, відсутній ефективний механізм впровадження інновацій у будівництві. За таких умов особливо необхідна підтримка держави. Вона активізувала би впровадження нових інноваційних матеріалів і нових інноваційних технологій у будівельне виробництво, розроблених не тільки за кордоном, а також стимулювала б розробку і впровадження їх у нашої вітчизняній практиці [11].

Зараз доволі поширені конкурсні форми відбору перспективних інноваційно-інвестиційних проєктів, які будуть мати підтримку фінансування з бюджетів різних рівнів. Ми вважаємо, що таку підтримку повинні отримувати, перш за все, вітчизняні розробки. Для цього слід використовувати систему грантів. Крім застосування стимулюючих заходів впливу, держава має визначити на далеку перспективу орієнтири для інноваційного розвитку будівної галузі.

Для будівельних організацій наявність таких регуляторів держави є серйозним стимулом для реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів з використанням сучасних прогресивних інноваційних матеріалів і технологій. Крім цього, це ще й можливість

отримати замовлення на будівництво житла для переселенців з Донбасу та учасників бойових дій.

Включення інноваційно-інвестиційних будівельних проєктів у цільову держпрограму дає можливість не тільки мінімізувати, а й виключити ймовірність ризику взагалі як у інвесторів, так і у будівельних організацій, зумовлений не включенням об'єкта через брак фінансування.

Держава може прийняти на себе роль центру координування інноваційно-інвестиційної діяльності в житловому будівництві шляхом покращення розвитку комплексних цільових програм і впровадження інших заходів державної підтримки [12].

Для зниження інноваційних ризиків є необхідним регулювання ринку будівництва житла. З цією метою пропонується реалізація наступних заходів:

- проведення незалежної експертизи інноваційно-інвестиційних проєктів венчурними підприємствами;
- дозвіл будівельним організаціям на будівництво реальних житлових об'єктів на основі договорів щодо участі в дольовій участі;
- використання законодавства антимонопольного характеру на ринку житлового будівництва, з метою контролю за ціновою політикою;
- важливим є контроль за дотриманням термінів зведення житлових об'єктів, а також розробка заходів щодо їх скорочення;
- передбачення впровадження пільг з оподаткування будівельних організацій, що здійснюють інноваційно-інвестиційні проєкти і які впроваджують інноваційні матеріали і технології;
- стосовно інноваційних ризиків використання системи страхування;
- виділення підрядним організаціям коштів на розвиток їх бази на сучасному рівні як стимул до реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів;
- стимулювання випуску нових інноваційних будівельних матеріалів шляхом отримання державної підтримки пільгами будівельних організацій кредитів;
- надання дотацій на розвиток пріоритетних типів будівництва житла, а також підприємствам будівельної промисловості, які безпосередньо беруть участь у будівництві житла.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Традиційна система управління проєктами спрямована на процеси, що тривають у виробничій системі. У сучасних ділових організаційних межах вони втрачають чіткість. Успіх проєкту багато в чому залежить від ефективності зовнішніх процесів, що тривають в таких областях як відносини з клієнтами та зацікавленими сторонами (підприємство і невеликі інноваційні підприємства, люди, якікладають капітал за допомогою іпотечного кредитування), ланцюги поставок (складність оцінки ефективності інноваційного проєкту та інвестиційного проєкту в зв'язку з тривалістю часу, який необхідний для створення заключного об'єкта, висока капітало- і наукова інтенсивність, яка визначається набором індикаторів ефективності, потреби бухгалтерського обліку впливу як технічних, так і економічних, комерційних, екологічних, організаційних та соціальних факторів); відносини з громадськістю (висока важливість встановлених факторів і встановлених предметів саморегуляції за допомогою встановлення

вимог технічного характеру, виконуючи попередню дослідну експертизу будівельних проектів, ліцензуючи діяльність деяких учасників).

Література

1. Капітальні інвестиції за видами активів за 2010 – 2018 роки. URL : https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm(дата звернення 02.03.2020).
2. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2020 р. URL : <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/publication/content/20090.htm> (дата звернення 02.03.2020).
3. Крупка Я. Д. Варіанти обліку інноваційних процесів на підприємстві. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 5. С. 11 – 18.
4. Загурський О. М. Управління ризиками : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2016. 242 с.
5. Новожилова М. В., Попов В. М. Оцінювання рівня екологічної небезпеки об'єкта будівництва на стадії його проектування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017, т. 27, № 1. С. 109–111. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlitu_2017_27.1_26(дата звернення 02.03.2020).
6. Литвин Б. М. Литвин З. Б. Сkochиляс С. М. Економічні відносини в інвестиційно-будівельному комплексі : наук.-практ. посіб. / за ред. Б. М. Литвина. Тернопіль : Економічна думка, 2007. 224 с.
7. Микитюк П. П. Система оцінювання та аналізу факторів ризику інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. Вип. 1. С. 145–153.
8. Микитюк П. П. Інвестиційно-інноваційний менеджмент : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2015. 452 с.
9. Христенко О. В., Боев М. І. Управління впровадженням інноваційних технологій на будівельних підприємствах. *Економіка і регіон : наук. вісн. Полт. НТУ ім. Юрія Кондратюка*. 2017. Вип. 6 (67). С. 118–124. URL : <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PoltNTU/3608> (дата звернення 02.03.2020).
10. Микитюк П. П. Аналіз ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств : теорія і практика : дис. д-ра екон. наук : 08.00.09. Тернопіль, 2011. 547 с.
11. Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент: підруч. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2019. 518 с.
12. Микитюк Ю. І. Управління портфелем інноваційно-інвестиційних проектів у житловому будівництві. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 1. С.151–159. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/34045> (дата звернення 02.03.2020).

References

1. Kapitalni investytsii za vydamy aktyviv za 2010-2018 roky [Capital investments by type of assets for 2010-2018] Retrieved from https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm [in Ukrainian].

2. Stratehiia rozvytku Ternopilskoi oblasti na period do 2020 roku [Development strategy of Ternopil region till 2020]. Retrieved from <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/publication/content/20090.htm> [in Ukrainian].
3. Krupka Ya. D. (2006) Varianty obliku innovatsiinykh protsesiv na pidpriemstvi [Options accounting of innovation processes at the enterprise]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*. № 5. P. 11-18. [in Ukrainian].
4. Zahurskyi O. M. (2016) *Upravlinnia ryzykamy [Risk Management]: navch. posib.* Kyiv : Universytet «Ukraina», 242 p. [in Ukrainian].
5. Novozhylova M. V., Popov V. M. (2017) Otsiniuvannia rivnia ekolohichnoi nebezpeky obiekta budivnytstva na stadii yoho proektuvannia [Evaluation of environmental hazards og construction facility on the stage of design]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. vol. 27, № 1. P. 109-111. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2017_27.1_26. [in Ukrainian].
6. Lytvyn B. M. Lytvyn Z. B. Skochylias S. M. (2007) *Ekonomichni vidnosyny v investytsiino-budivelnomu kompleksi [Economic relations in the investment-building complex]: nauk.-prakt. posib.* Ternopil : Ekonomichna dumka, 224 p. [in Ukrainian].
7. Mykytiuk P. P. (2012) *Systema otsiniuvannia ta analizu faktoriv ryzyku investytsiino-innovatsiinoi diialnosti pidpriemstva [System of evaluation and analysis of risk factors of investment and innovation activity of the enterprise].* *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. No. 1. C. 145-153. [in Ukrainian].
8. Mykytiuk P. P. (2015) *Investytsiino-innovatsiinyi menedzhment [Investment and innovation management]: navch. posib.* Ternopil : Ekonomichna dumka, 452 p. [in Ukrainian].
9. Khrystenko O. V., Boiev M. I. (2017) *Upravlinnia vprovadzhenniam innovatsiinykh tekhnolohii na budivelnykh pidpriemstvakh [Management of innovative technologies introduction process in construction enterprises].* *Ekonomika i rehion : nauk. visn.* Polt. NTU im. Yurii Kondratiuka. No. 6 (67). P. 118-124. Retrieved from <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PoltNTU/3608> [in Ukrainian].
10. Mykytyuk P. P. (2011). *Analiz efektyvnosti investytsiino-innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv : teoriia i praktyka: dys. d-ra ekon. nauk: 08.00.09 [Analysis of efficiency of investment and innovative activity of enterprises: theory and practice].* Ternopil [in Ukrainian].
11. Mykytiuk P. P. (2019) *Innovatsiinyi menedzhment: pidruch [Innovation management].* Ternopil : Ekonomichna dumka TNEU, 518 p. [in Ukrainian].
12. Mykytiuk Yu. I. (2019) *Upravlinnia portfelem innovatsiino-investytsiinykh proektiv u zhytlovomu budivnytstvi [Management of a portfolio of innovation and investment projects in housing construction].* *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. No. 1. P. 151-159. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/34045> [in Ukrainian].

Статтю отримано 20 лютого 2020 р.

Article received February 20, 2020.

ОБЛІК І АУДИТ

УДК 657

JEL classification: L74, M40, M 41, O10, O33

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.148>

Володимир ОСМЯТЧЕНКО,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри податкової політики
Університет державної фіскальної служби України
E-mail: osssa@i.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9916-9484>

Катерина ПІНЧУК,

аспірант кафедри бухгалтерського обліку
Університет державної фіскальної служби України
E-mail: k_pinchuc@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5160-8126>

УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЮ БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНИХ РОБІТ

Осмятченко В., Пінчук К. Удосконалення контролю будівельно-монтажних робіт. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 148–157. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.148>

Osmyatchenko V, Pinchuk K. (2020). Udoskonalennia kontroliu budivelno-montazhnykh robit [Improvement of control of construction and installation works]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 148–157. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.148>

Анотація

Вступ. Ефективна діяльність з будівництва суб'єктів господарювання сприяє розширенню конкурентних можливостей і підвищенню їхньої здатності до відтворення виробничо-господарської діяльності на інноваційному підґрунті. Водночас помилки і зловживання під час відображення в обліку операцій з будівельно-монтажних робіт зумовлюють не лише викривлене уявлення про масштаби та результати будівельної діяльності, а й спричиняють збитки і штрафні санкції за виявлені контрольними органами порушення. Ефективно налагоджений контроль будівельно-монтажних робіт є базою для прийняття економічно обґрунтованих інвестиційно-інноваційних та управлінських рішень. Теоретичні та методичні

© Володимир Осмятченко, Катерина Пінчук, 2020.

аспекти контролю будівельно-монтажних робіт у процесі спорудження або поліпшення об'єктів необоротних активів потребують удосконалення.

Мета. Метою дослідження є критичний аналіз проблем контролю господарських операцій у процесі будівництва та поліпшення об'єктів необоротних активів та удосконалення порядку контролю будівельно-монтажних робіт.

Метод (методологія). В процесі проведеного дослідження використані такі методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, спостереження за господарською діяльністю, графічний та ін.

Результати. Розглянуто сутність контролю, як однієї з функцій управління. Обґрунтовано, що контроль є системою спостереження і перевірки процесу функціонування та фактичного стану об'єкта контролю з метою прийняття ефективних управлінських рішень. Доведено, що методика контролю будівельно-монтажних робіт залежить від організаційних і господарських форм процесу будівельного виробництва, великої кількості учасників, що мають різні функціональні цілі і завдання, а також залежно від самого процесу будівельного виробництва від природних умов. Розглянуто особливості контролю операцій з БМР здійснюваних підрядним, господарським та змішаним способом. Обґрунтовано, що для запобігання порушень у будівництві потрібен системний підхід до реалізації взаємопов'язаних обліково-контрольних процедур інвестування за підрядного та господарських способів організації будівництва, особливо в умовах функціонування інформаційних мереж облікового призначення. Визначено, що через усунення протиріч та посилення узгодженості між обліковою і контрольною роботою підвищиться обґрунтованість цін на будівельну продукцію, буде вирішено низку проблем, пов'язаних з правильністю відображення первісної вартості об'єктів після їх добудови, дообладнання і реконструкції, зросте надійність та якість збудованих об'єктів основних засобів, в які інвестовано кошти та поліпшиться фінансова дисципліна в інвестиційно-будівельній сфері. Розглянуті проблеми контролю БМР у будівництві та запропоновані рекомендації щодо їх вирішення створюють базу та перспективи для продовження досліджень у напрямку вдосконалення бухгалтерського обліку, аналізу і контролю діяльності будівельних підприємств.

Ключові слова: контроль; аудит; ревізія; виробництво; інвестиції; будівельно-монтажні роботи; будівництво.

Формули: 0, рис.: 1, табл.: 1, бібл.: 10.

Abstract

Volodymyr OSMYATCHENKO, Kateryna PINCHUK

IMPROVEMENT OF CONTROL OF CONSTRUCTION AND INSTALLATION WORKS

Introduction. Effective activity in the construction of business entities enhances competitiveness and enhances their ability to reproduce production and economic activity on an innovative basis. At the same time, mistakes and abuse during the recording of construction operations cause not only a distorted idea of the scale and results of construction activity, but also cause losses and penalties for violations detected by the control bodies. Effectively adjusted control of construction works is the basis for making economically sound investment-innovation and management decisions. The theoretical

and methodological aspects of the control of construction work in the construction or improvement of fixed assets need improvement. The purpose of the article is to critically analyze the existing problems of control of economic operations in the construction process and to improve the assets of fixed assets and to improve the order of control of construction works.

Method (methodology). *In the course of the research the following methods were used: dialectical, generalization, comparison, system analysis, observation of economic activity, graphic, etc.*

Results. *The essence of control as one of the control functions is considered. It is justified that control is a system of observation and verification of the process of functioning and the actual state of the control object in order to make effective management decisions. It is proved that the method of control of construction works depends on the organizational and economic forms of the process of construction production, a large number of participants having different functional goals and tasks, and also depending on the process of construction production on the natural conditions. The peculiarities of control of BIS operations carried out in a contractual, economic and mixed way are considered. It is substantiated that to prevent violations in construction requires a systematic approach to the implementation of interrelated accounting and control procedures for investing in contracting and business methods of organization of construction, especially in the conditions of functioning of information networks for accounting purposes. It is determined that by eliminating contradictions and strengthening the consistency between accounting and control work will increase the reasonableness of prices for construction products, will solve a number of problems related to the correctness of displaying the initial cost of objects after their completion, refurbishment and reconstruction, increase reliability and the quality of the fixed assets that have been invested, and the financial discipline in the investment and construction sector. The problems of construction and installation work control in building and the suggested recommendations for their solution provide the basis and prospects for further research in the field of improvement of accounting, analysis and control of the activity of construction enterprises.*

Keywords: *control; audit; revision; production; investments; construction and installation work; construction*

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 1, bibl.: 10.

Вступ. Подолання соціально-економічної кризи потребує суттєвого підвищення ролі інформаційного, технологічного, методологічного, організаційного забезпечення управління діяльності підприємств різних організаційно-правових форм та галузевих особливостей. У зв'язку з цим виникає реальна необхідність потенційного удосконалення контрольних функцій на всіх рівнях управління економікою України, в т. ч. у будівництві. Сутність контролю, як однієї з функцій управління визначається системою спостереження і перевірки процесу функціонування та фактичного стану об'єкта контролю з метою визначення обґрунтованості й ефективності управлінських рішень та їх результатів, виявлення відхилень від установлених критеріїв, усунення негативних явищ і попередження недоліків у фінансово-господарській діяльності.

Помилки і зловживання під час відображення в обліку операцій з будівельно-монтажних робіт (БМР) зумовлюють не лише викривлене уявлення про масштаби та результати будівельної діяльності, а й спричиняють збитки і штрафні санкції за виявлені контрольними органами порушення. Ефективно налагоджений контроль будівельно-монтажних робіт є базою для прийняття економічно обґрунтованих інвестиційно-інноваційних та управлінських рішень.

Методично-організаційні питання бухгалтерського обліку, подання звітності та контролю БМР доволі широко і ґрунтовно відображені у працях багатьох українських та зарубіжних науковців. Зокрема, вагомий внесок до методики і організації контролю витрат з будівництва та поліпшення основних засобів зробили М. Т. Білуха, М. І. Бондарь [1], Ф. Ф. Бутинець [2], С. Ф. Голов [3], Д. О. Грицишен [4], В. М. Диба [5], Я. О. Ізмайлов [6], Є. В. Калюга, Я. Д. Крупка [7], М. В. Кужельний [8], В. М. Мурашко, М. С. Пушкар, В. Я. Савченко, С. В. Свірко [9], В. В. Сопко, М. Г. Чумаченко тощо. Серед зарубіжних авторів заслуговують на увагу праці Х. Андерсона, Г. Александера, С. Барнеса, Дж. Бейлі, Г. Бірмана, Г. Велша, В. Ковальова, Д. Колдуелла, М. Медведєва, Б. Нідлза, Я. Соколова, М. Фрідмана, Р. Холта, У. Шарпа, С. Шмідта та інших, в яких розкрито різні аспекти бухгалтерського обліку й контролю БМР. Водночас все ще є багато не вирішених питань та проблем, які стосуються теоретичних та методичних аспектів контролю будівельно-монтажних робіт у процесі спорудження або поліпшення об'єктів необоротних активів, що потребують удосконалення.

Мета та завдання дослідження. Метою наукової розвідки є критичний аналіз проблем контролю господарських операцій у процесі будівництва та поліпшення об'єктів необоротних активів та удосконалення порядку контролю будівельно-монтажних робіт. У процесі проведеного дослідження використані такі методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, спостереження за господарською діяльністю, графічний та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. За допомогою спеціальних методик та процедур зацікавлені особи здійснюють контроль ходу та результатів будівництва суб'єктів господарювання, а також за виконанням фактичних результатів відповідно до норм, нормативів, тактичних та стратегічних планів. Постійний контроль за проведеними будівельно-монтажними роботами в будівництві повинен бути реалізований на кожному етапі будівельного процесу для прийняття ефективних управлінських рішень. Методики і процедури контролю на всіх стадіях управління рекомендовано поділяти на попередній, поточний і подальший. У системному підході функція контролю створює зворотний зв'язок у процесі управління господарською діяльністю: інформаційні потоки в ньому спрямовані від об'єкта до суб'єкта управління. Роль контролю в проведенні будівельно-монтажних робіт у будівництві особливо актуальна та посилюється в умовах інвестиційно-інноваційного розвитку країни, оскільки суб'єкти господарювання працюють на ринку в умовах жорсткої конкуренції, невизначеності та існування різних ризиків.

Для ефективної системи здійснення будівельно-монтажних робіт у структурі будівельних підприємств доцільно запроваджувати такі організаційно-структурні елементи, як: відділ маркетингу, планово-економічний відділ, кошторисно-договірний відділ, будівельна лабораторія якості будівництва, технічний відділ, фінансовий

відділ, юридичний відділ, відділ кадрів. Схематично процес внутрішнього контролю на підприємстві з урахуванням всіх його рекомендованих складових надано на рис. 1.

Рис. 1. Організаційна модель складових внутрішньогосподарського контролю на будівельних підприємствах

З огляду на цю схему слід зробити висновок, що модель внутрішньогосподарського контролю побудована так, що в кожному відділі потрібно виконувати відповідно до вимог контролю необхідні функції, а це потребує окремих функціональних обов'язків у працівників. У результаті такої організації контролю на підприємстві його якісна сторона не завжди може відповідати заданим параметрам. Наприклад, у планово-економічному відділі необхідно мати економіста-аналітика для проведення комплексного аналізу, у фінансовому відділі необхідно мати фінансиста-аналітика, який повинен проводити фінансовий аналіз об'єктів будівництва, а також прогнозувати їх подальшу фінансову доцільність та можливість здійснення.

Слід зазначити, що для вирішення проблем ефективного управління БМР підприємства пропонується впровадження оперативного і перспективного контролю, що допоможе забезпечити об'єктивний аналіз діяльності підприємства в минулому, сьогоденні та майбутньому, а також забезпечити комплексний підхід до процесів прийняття управлінських рішень.

Дослідження показують, що контроль виконання БМР, їх якість, та стан витрат є складовим елементом системи внутрішньогосподарського контролю підприємства, що поєднує в собі різні елементи управління і використовує їх у процесі вирішення проблем оперативного та стратегічного характеру. В основі процедур системи внутрішнього контролю є аналітична функція, яка займає провідне місце у проведенні аналізу показників, надання комплексної оцінювання виконання виробничих завдань, визначення можливості розвитку та удосконалення виробництва шляхом ефективного управління ним.

Внутрішні резерви будівельної організації завжди пов'язані з використанням трьох видів ресурсів, які відповідають структурі виробничого процесу: резерви, пов'язані з використанням робочої сили, засобів праці та предметів праці.

У процесі проведення БМР співпрацює велика кількість зацікавлених сторін (інвестори, фінансово-кредитні установи, проєктанти, органи контролю), які мають власні інтереси, які є навіть антагоністичними, тому потрібна чітка система та порядок бухгалтерського обліку та контролю відповідних операцій.

Науковці в сфері обліку та контролю [1–9] здійснюють дослідження методики та організації бухгалтерського обліку та контролю БМР, виокремлюючи методику обліку та контролю робіт, проведених власними силами організації, підрядниками і субпідрядниками. Вчені та практики довели, що система контролю БМР потребує систематизації та чіткого плану робіт, що дасть змогу зменшити випадки розкрадання, надлишкового списання матеріалів та порушення фінансової дисципліни.

У процесі проведення контрольних процедур під час здійснення БМР контролерам потрібно підходити з декількох сторін, а саме: проводити перевірку фактичного виконання будівництва та витрат матеріалів на нього, вартісної складової процесу будівельних і монтажних робіт, якості витрачених матеріалів та об'єктів основних засобів.

Для ефективного проведення контролю відповідний орган, що його проводить, повинен звертати увагу на такі основні моменти та етапи БМР: чи у встановленому порядку затверджена проєктно-кошторисна документація; чи законно наданий майданчик для здійснення БМР; яким чином відбуваються розрахунки з оплати БМР за договором; чи за результатами будівництва прийняті БМР та проведені за ними розрахунки.

Здійснення БМР потрібно перевіряти як документальними формами і видами контролю, так і фактичним виїздом на будівельний майданчик і проведенням контрольних обмірів. Контрольні обміри дають можливість отримати інформацію про: норми робіт за ціною, калькуляціями та складом БМР; якість, обсяг та вартість БМР, які визначені кошторисами та проєктами будівництва; визначити етапи БМР та зіставити їх із строками проведення та закінчення будівництва.

Основним способом здійснення контрольних обмірів БМР є обмір робіт, які фактично виконані за якістю та обсягом, через їх зіставлення в первинних документах та актах приймання й інвентаризації БМР, що вже проведені;

Проведення контрольних процедур шляхом визначення правильності ведення бухгалтерського обліку на рахунках та за вартістю фактично виконаних БМР за договором підряду рекомендовано оформити у вигляді таблиці, де в стовпчиках відображати зміст господарської операції, а саме: вид БМР здійснених власними силами, підрядниками або змішаним способом, первинні документи для перевірки відповідності інформації, кореспондуючих рахунків та фактичних сум БМР порівнянно з даними обліку на підприємстві (табл. 1).

Таблиця 1

Контроль господарських операцій з БМР проведених за договором підряду

№ з/п	Зміст господарської операції	Первинний документ	Кореспондуючі рахунки		Сума, тис. грн		Відхилення, грн (гр. 7 – – гр. 6)
			Дебет	Кредит	за даними бухгалтерського обліку	фактична за даними перевірки	
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Відображено здійснення БМР підрядником	Акт виконаних робіт	151 «Капітальне будівництво»	63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»	27200	26200	-1000
2	Відображено ПДВ	Податкова накладна підрядника	641 «Розрахунки за податками»	63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»	5440	5240	-200
3	Оплачено підрядникам	Платіжне доручення	63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»	311 «Рахунки в банках»	32640	31440	-1200
4	Відображено введення в експлуатацію будівлі	Акт приймання-передачі (ОЗ-1)	103 «Будинки та споруди»	151 «Капітальне будівництво»	32640	31440	-1200

В ході перевірки здійснення БМР підрядним способом контролер може виявити вмисні та ненавмисні похибки у здійсненні бухгалтерських проведень та визначення сум здійснення БМР, які були проведені та віднесені на інші рахунки обліку. З табл. 1 видно, що в результаті фактичної перевірки було встановлено завищення вартості БМР на суму 1200 тис. грн. Це вказує на погану платіжну дисципліну та потребу в додаткових методах контролю БМР.

Ефективна діяльність з будівництва суб'єктів господарювання сприяє розширенню конкурентних можливостей і підвищенню їхньої здатності до відтворення виробничо-господарської діяльності на інноваційному підґрунті. Водночас помилки і зловживання під час відображення в обліку операцій з будівельно-монтажних робіт зумовлюють не лише викривлене уявлення про масштаби та результати будівельної діяльності, а й спричиняють збитки і штрафні санкції за виявлені контрольними органами порушення.

Найбільш типовими порушеннями при здійсненні БМР у будівництві (поліпшенні) об'єктів необоротних активів можна вважати:

- виконання будівельно-монтажних робіт та робіт з проектування нового будівництва і реконструкції підрядними та проектними організаціями, які не мають ліцензії на виконання таких видів робіт;

- укладання договорів на виконання робіт з порушенням «Правил визначення вартості будівництва»: не вказуються документи, на основі яких сформовані ціни, та не обумовлено джерело фінансування й обсяги виконаних робіт;

- неправильне застосування коефіцієнта впливу умов виконання робіт на весь обсяг робіт з урахуванням матеріальних витрат під час розрахунку вартості виконаних робіт за формою КБ-2, що порушує «Ресурсні елементні кошторисні норми на ремонтно-

будівельні роботи». Цей коефіцієнт слід застосовувати лише до норм витрат праці робочих, зайнятих на ремонтно-будівельних роботах, та часу експлуатації будівельних машин і механізмів;

- понаднормове списання матеріалів;
- заниження вартості активів (основних засобів) внаслідок необґрунтованого віднесення витрат, пов'язаних з їх реконструкцією, на витрати виробництва замість збільшення вартості;

- віднесення витрат на експлуатацію машин та механізмів на рахунок 23 «Виробництво» внаслідок неякісно оформлених документів замість рахунка 151 «Капітальне будівництво», що призводить до заниження вартості активів (незавершеного будівництва);

- завищення вартості будівельно-монтажних робіт підрядними організаціями;
- зайве списання коштів на видатки всупереч законодавству внаслідок завищення вартості будівельно-монтажних робіт, що виникло за рахунок зайвого зарахування витрат на використання машин та механізмів до вартості робіт, що не підтверджується первинними документами.

Незаконне витрачання інвестиційних коштів від збору за забруднення навколишнього природного середовища зумовлено завищенням обсягів та вартості будівельно-монтажних робіт, які виконані на природоохоронних об'єктах, через необґрунтоване включення до їхньої вартості непередбачених кошторисом витрат: матеріальної допомоги до відпусток, регресних позовів, а також на перевезення матеріалів та робітників підприємства.

У процесі перевірки операцій з БМР у будівництві (поліпшенні) об'єктів необоротних активів виявлені непоодинокі випадки неправомірного використання бюджетних або цільових коштів, які виникли внаслідок:

- застосування завищених відсотків заготівельно-складських витрат понад встановлені норми;

- включення до транспортних витрат за перевезення будівельних матеріалів зайвих машино-годин роботи транспорту;

- завищення заробітної плати та нарахувань на неї за рахунок включення соціальних виплат, що не входять до фонду оплати праці.

Для запобігання типовим порушенням в облікових операціях з БМР у будівництві (поліпшення) об'єктів необоротних активів доцільно:

- вживати заходи щодо відшкодування підрядниками сум завищення вартості виконаних робіт;

- посилити контроль з боку керівництва суб'єктів господарювання та інвесторів за правильністю визначення вартості виконаних робіт та витрачання інвестиційних коштів від збору за забруднення навколишнього природного середовища;

- збільшити контроль за своєчасністю проведення розрахункових операцій у бухгалтерському обліку БМР;

- впорядкувати роботу з прийняття наказів на підприємствах, своєчасного ознайомлення з ними та притягнення до дисциплінарної або матеріальної відповідальності посадових осіб, які допустили порушення фінансової дисципліни.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Розглянуто сутність контролю, як однієї з функцій управління. Обґрунтовано, що контроль є системою спостереження і перевірки процесу функціонування та фактичного стану об'єкта контролю з метою прийняття ефективних управлінських рішень. Доведено, що методика контролю будівельно-монтажних робіт залежить від організаційних і господарських форм процесу будівельного виробництва, великої кількості учасників, що мають різні функціональні цілі і завдання, а також від залежності самого процесу будівельного виробництва від природних умов. Розглянуто особливості контролю операцій з БМР здійснюваних підрядним, господарським та змішаним способом. Обґрунтовано, що для запобігання порушень у будівництві потрібен системний підхід до реалізації взаємопов'язаних обліково-контрольних процедур інвестування за підрядного та господарського способів організації будівництва, особливо в умовах функціонування інформаційних мереж облікового призначення. Визначено, що через усунення протиріч та посилення узгодженості між обліковою і контрольною роботою підвищиться обґрунтованість цін на будівельну продукцію, буде вирішено низку проблем, пов'язаних з правильністю відображення первісної вартості об'єктів після їх добудови, дообладнання і реконструкції, зросте надійність та якість збудованих об'єктів основних засобів, в які інвестовано кошти, та поліпшиться фінансова дисципліна в інвестиційно-будівельній сфері. Виявлені основні типові порушення під час здійснення господарських операцій з БМР у процесі будівництва об'єктів та запропоновані заходи боротьби з порушенням фінансової дисципліни.

Розглянуті проблеми контролю БМР в будівництві та запропоновані рекомендації щодо їх вирішення створюють базу та перспективи для продовження досліджень в напрямку вдосконалення бухгалтерського обліку, аналізу і контролю діяльності будівельних підприємств.

Література

1. Бондар М. І. Інвестиційна діяльність: методика та організація обліку і контролю : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 256 с.
2. Організація бухгалтерського обліку : підручник / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. 3-тє вид., доп. і перероб. Житомир : ПП "Рута", 2002. 592 с.
3. Голов С. Ф., Костюченко В. М. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами : навч.-практ. посіб. Київ : Лібра, 2004. 880 с.
4. Грицишен Д. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління економіко-екологічною безпекою підприємств : дис. ... докт. екон. наук. – 08.00.09. Житомир : ЖДТУ, 2016. 409 с.
5. Диба В. М. Облік та аналіз необоротних активів : моногр. Київ : КНЕУ, 2008. 228 с.
6. Ізмайлов Я. О. Облік і аналіз капітальних інвестицій: організація і методика (на матеріалах гірничо-збагачувальних підприємств) : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04. Київ, 2009. 177 с.
7. Крупка Я. Д. Облік і аналіз інвестиційної діяльності підприємств: методологія та організація : дис. ... докт. екон. наук. 08.06.04. Тернопіль, 2002. 419 с.
8. Кужельний М. В., Левицька С. О. Організація обліку : підручник. Київ : Центр учб. л-ри, 2010. 352 с.

9. Свірко С. В. Бухгалтерський облік в бюджетних установах: методологія і організація : моногр. Київ : КНЕУ, 2006. 244 с.
10. International accounting standart. URL : <http://www.eifrs.lfrs.org/>.

References

1. Bondar, M. I. (2008) Investycyjna diyalnist: metodyka ta organizaciya obliku i kontrolyu [Investment activity: accounting and control methodology and organization: monograph]. Kyiv. KNEU. 256 p. [in Ukrainian].
2. Butynec, F. F. (2002) Organizaciya buxgalterskogo obliku [Organization of accounting: a textbook]. Zhytomyr. Ruta. 592 p. [in Ukrainian].
3. Golov, S.F., Kostyuchenko, V.M. (2004) Buxgalterskyj oblik ta finansova zvitnist za mizhnarodnymy standartamy [Accounting and Financial Reporting by International Standards: Study-Practice. tool]. Kyiv : Libra. 880 p. [in Ukrainian].
4. Grycyszen, D.O. (2016) Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomiko-ekologichnoyu bezpekoyu pidpryyemstv [Accounting and analytical support of economic and environmental safety of enterprises] dissertation DSc. 08.00.09. Zhytomyr. ZhDTU. 409 p. [in Ukrainian].
5. Dyba, V.M. (2008) Oblik ta analiz neoborotnyx aktyviv [Accounting and analysis of fixed assets: monograph]. Kyiv. KNEU. 228 p. [in Ukrainian].
6. Izmaylov, Ya.O. (2009) Oblik i analiz kapitalnyx investycij: organizaciya i metodyka (na materialax girnycho-zbagachuvalnyx pidpryyemstv) [Accounting and analysis of capital investments: organization and methodology (on materials of mining and concentrating enterprises)] dissertation PhD. 08.06.04. Kyiv. 177 p. [in Ukrainian].
7. Krupka, Ya.D. (2002) Oblik i analiz investycijnoyi diyalnosti pidpryyemstv: metodologiya ta organizaciya [Accounting and analysis of investment activity of enterprises: methodology and organization] dissertation DSc. 08.06.04. Ternopil. 419 p. [in Ukrainian].
8. Kuzhelnyj, M.V., Levyczka, S.O. (2010) Organizaciya obliku [Accounting organization: a textbook] Kyiv. Centr uchbovoyi literatury - Center for Educational Literature. 352p. [in Ukrainian].
9. Svirko, S.V. (2006) Buxgalterskyj oblik v byudzhethnyx ustanovax: metodologiya i organizaciya [Accounting in budgetary institutions: methodology and organization: monograph]. Kyiv. KNEU. 244 p. [in Ukrainian].
10. International accounting standart [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.eifrs.lfrs.org/>. [in English].

Статтю отримано 20 лютого 2020 р.

Article received February 20, 2020.

УДК 657.1

JEL Classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.158>

Оксана КУНДРЯ-ВИСОЦЬКА,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і оподаткування,
Львівського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»
E-mail: kundrya-vysotska@ukr.net
ORCIDID: 0000-0001-9760-9266

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ЗАВАНТАЖЕННЯ В «ОБЛІКОВІЙ СИСТЕМІ КООРДИНАТ»

Кундря-Висоцька О. Організаційні та методичні аспекти диференціації функціонального завантаження в «обліковій системі координат». *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 158–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.158>

Kundrya-Vysotska O. (2020). Organizatsiini ta metodychniaspekty dyferentsiatsii funktsionalnoho zavantazhennia v «oblikovii systemi koordynat» [Organizational and methodological aspects of differentiation of functional loading in the «accounting coordinate system»]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 158–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.158>

Анотація

Вступ. Сучасний розвиток облікової системи на інтеграційних засадах доводить і констатує необхідність поєднання у суцільний інформаційний простір облікових та аналітичних інструментів з метою створення сприятливих умов формування затребуваних управлінських рішень. Такі процеси потребують постійного теоретичного осмислення, а нові методологічні інструменти потребують системного обґрунтування на предмет їх «цільового застосування» в системі обліково-аналітичного забезпечення. Зазначене свідчить про актуальність обраної теми, що визначило напрями дослідження, та потребує поглибленого наукового дослідження як методологічної, так і прагматичної компоненти в контексті методичного та організаційного підходів.

Мета дослідження полягає в тому, щоб конкретизувати та розкрити спектр тих організаційних та методичних інструментів у сучасній обліковій системі, які якнайбільш об'єктивно окреслюють її новітній формат як у контексті забезпечення інформаційних запитів, так і в плані завантаження фахівців в «обліковій системі координат».

© Оксана Кундря-Висоцька, 2020.

Методи. У процесі дослідження розподілу функцій між складовими обліково-аналітичної системи та функціональних обов'язків між працівниками облікової служби у контексті виконання широкого спектра поточних та стратегічних завдань управління використовувалися загальнонаукові методичні прийоми, зокрема індукції та дедукції: структурно-логічний та семантичний аналіз – для уточнення та впорядкування обґрунтування позиціонування сучасного обліку в системі інформаційного забезпечення менеджменту; групування та класифікації – для обґрунтування розширення методичних засад і систематизації класифікаційних ознак функцій бухгалтерського обліку.

Інформаційною базою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань розширення функціонального завантаження обліково-аналітичної системи, а відповідно і фахівців, матеріали міжнародних науково-практичних конференцій, результати особистого досвіду та спостережень.

Результати. У «новітній» метатеорії бухгалтерського обліку актуальною є проблема систематизації як методичних, так і організаційних підходів у сучасній обліково-аналітичній системі. На сьогодні рівень управління в рамках системи обліково-аналітичного забезпечення вимагає розподілу функцій між її складовими та функціональних обов'язків між працівниками облікової служби у контексті виконання широкого спектра поточних та стратегічних завдань управління. Відповідно простежується чітка динаміка до зростання завдань та вимог до професії бухгалтера.

Оскільки бухгалтерський облік тісно переплітається з менеджментом у єдиній обліково-аналітичній системі, деякі експерти бухгалтерський облік розглядають, як інформаційне забезпечення для менеджменту, інші – лише як його складову. Саме через наявність різних співвідношень між системою обліку та менеджментом виникають проблеми на місцях щодо розподілу функціональних обов'язків та репрезентації результатів опрацювання інформаційних масивів. В результаті цього керівники не мають можливості побудувати єдину концепцію розвитку бізнесу, поєднуючи між собою облік та менеджмент.

У дослідженні обґрунтовано необхідність коригування та доповнення функцій інформаційного циклу в обліковій системі в частині поглиблення зв'язків між функцією обліку й іншими функціями управлінського циклу, оскільки сучасний розвиток облікової системи на інтеграційних засадах доводить і констатує необхідність поєднання у суцільний інформаційний простір облікових та аналітичних інструментів.

Проаналізовано консервативні підходи щодо функціонального завантаження фахівців в обліковій системі координат та їх негативний вплив на очікуваний результат. Розкрито спектр тих організаційних та методичних інструментів у сучасній обліковій системі, які якнайбільш об'єктивно виражають її новітній формат як у контексті забезпечення інформаційних запитів, так і в плані завантаження фахівців в «обліковій системі координат».

Проаналізовано тенденції впливу трансформаційних та інтеграційних суспільно-економічних процесів на злам стереотипів в обліку, що загострило проблему чіткого виокремлення, диференціації функціонального навантаження в обліковій системі, а відповідно й ролі фахівця з обліку в інформаційному забезпеченні управління.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно проводити у напрямку розкриття організаційних та методичних інструментів у сучасній обліковій системі, які якнайбільш об'єктивно визначають її новітній формат.

Диференціацію функціонального завантаження в обліково-аналітичній системі варто досліджувати за двома ієрархічними рівнями: перший рівень – вирішення системно-цільових завдань, а другий – технологічні функції, які повинні мати чітко виражений зміст, процедуру здійснення і структуру, у рамках якої завершується організаційне виокремлення фахових, кваліфікаційних одиниць. Такий підхід дасть змогу формувати ідеальну конструкцію, яка забезпечує інформаційну підтримку оптимальних управлінських рішень і дозволяє оцінити інформаційний потенціал обліково-аналітичної системи загалом та окремо взятого підприємства.

Ключові слова: облікова система, функції бухгалтерського обліку, менеджмент, аналіз, контроль.

Рис.: 4; табл.: 1; бібл.: 13.

Annotation

Oksana KUNDRYA-VYSOTSKA

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF DIFFERENTIATION OF FUNCTIONAL LOADING IN THE «ACCOUNTING COORDINATE SYSTEM»

Introduction. *The modern development of the accounting system on an integrative basis proves and states the necessity of combining accounting and analytical tools into a solid information space in order to create favorable conditions for the formation of the required management decisions. Such processes require constant theoretical comprehension, and new methodological tools require a systematic justification for their «intended use» in the accounting and analytical system. The above points to the relevance of the chosen topic, which has determined the directions of the research and requires in-depth scientific research of both methodological and pragmatic components in the context of methodological and organizational approaches.*

The purpose of the study is to specify and expose the range of organizational and methodological tools in the modern accounting system that most objectively represent its newest format both in the context of providing information requests and in terms of uploading specialists in the «accounting coordinate system».

Methods. *In the process of exploring the division of functions between the components of the accounting and analytical system and the functional responsibilities between accounting staff in the context of performing a wide range of current and strategic management tasks, we used common scientific methodical techniques, in particular, inductions and deductions. Logical and semantic analysis – to clarify and streamline the justification for positioning modern accounting in the management information support system; grouping and classification – to justify the extension of methodological principles and systematization of classification features of accounting functions.*

The scientific base of the research was the scientific works of domestic and foreign scientists on expanding the functional loading of the accounting and analytical system,

materials of international scientific-practical conferences, the results of personal experience and observations.

Results. In the «newest» accounting metatheory, the problem of systematizing both methodological and organizational approaches in the modern accounting and analytical system is important. At present, the level of management within the accounting and analytical system requires a separation of functions between its components and functional responsibilities among accounting staff in the context of performing a wide range of current and strategic management tasks. Accordingly, there is a clear dynamic to the growing range of tasks and requirements for the profession of accountant.

Because accounting is closely intertwined with management in a single accounting and analytical system, some experts consider accounting as information support for management, others – only as its component. It is precisely because of the existence of different relationships between the accounting system and management that there are problems regarding the distribution of functional responsibilities and the representation of the results of processing information arrays. As a result, managers do not have the ability to build a single business development concept, combining accounting and management.

The article substantiates the need to adjust and supplement information cycle functions in the accounting system in terms of deepening the links between accounting function and other functions of the management cycle, since the modern development of the accounting system on an integrative basis proves and establishes the need for a combination of solid information tools.

The article analyzes conservative approaches to the functional loading of specialists in the accounting coordinate system and their negative impact on the expected result. It expands the range of organizational and methodological tools in the modern accounting system that most objectively represent its newest format both in the context of providing information requests and in terms of professional downloads in the «accounting coordinate system».

The article analyzes the tendencies of influence of transformation and integration socio-economic processes on breaking stereotypes in accounting, which exacerbated the problem of clear delineation, differentiation of functional load in the accounting system, and, accordingly, the role of the accounting specialist in management information support.

Prospects. It is advisable to carry out further scientific research towards the discovery of organizational and methodological tools in the modern accounting system, which most objectively represent its newest format.

The differentiation of functional loading in the accounting and analytical system should be investigated by two hierarchical levels: the first level - the solution of system-specific tasks, the second – the level of technological functions, which should have a clear content, implementation procedure and structure that completes the organizational separation of qualification units. Such an approach will allow to form an ideal design that provides information support for optimal management decisions and allows to evaluate the information potential of the accounting and analytical system in general and for a particular enterprise.

Keywords: accounting system, accounting functions, management, analysis, control.

Fig. : 4; tab.: 1; library. : 13.

Актуальність теми. Сучасний облік, його предмет, об'єкт уже давно не можна розглядати за класичною теорією. В результаті еволюційного розвитку суспільних відносин, рівня та спектрів господарської діяльності суб'єктів бізнесу, збільшення інформаційних запитів та умов їх репрезентації розширилась предметна площа обліку. Тому сьогодні бухгалтерський облік є обліково-аналітичною системою, яка формується, функціонує і розвивається у контексті нових управлінських підходів та запитів.

Вищевказане зумовлює необхідність коригування та доповнення функцій інформаційного циклу в обліковій системі в частині поглиблення зв'язків між функцією обліку й іншими функціями управлінського циклу: плануванням, економічним аналізом, контролем тощо. Відповідно сучасний розвиток облікової системи на інтеграційних засадах доводить і констатує необхідність поєднання у суцільний інформаційний простір облікових та аналітичних інструментів з метою створення сприятливих умов формування затребуваних управлінських рішень [1, с. 78.]. Безумовно, такі процеси потребують постійного теоретичного осмислення. Нові методологічні інструменти вимагають системного обґрунтування їх «цільового застосування» в системі обліково-аналітичного забезпечення формування результативної обліково-аналітичної інформації за потребами користувачів. Таким чином, сучасні науково-методичні напрацювання фахівців та науковців у цьому напрямку є об'єктивно необхідними, предметними та, безумовно, актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велике значення і науково-практичну цінність з питань розвитку теоретичної площини бухгалтерського обліку становлять комплексні дослідження науковців: М. І. Бондара, С. Ф. Голова, Т. В. Давидюк, В. М. Жука, С. Ф. Легенчука, Н. О. Лоханової, Н. М. Малюги, О. М. Петрука, М. С. Пушкаря, Л. В. Чижевської, В. О. Шевчука та ін. Кожен автор підходить до обґрунтування відповідних напрямків дослідження з огляду на власні позиції, напрацювання і мету дослідження з урахуванням певних передумов. Відповідно напрацьовано чимало. Проте проблема розширення, удосконалення методології облікової системи у контексті сучасних економічних, соціальних, екологічних викликів містить ще багато невирішеного, несистематизованого та дискусійного. Окрім цього, у цій «новітній» – метатеорії бухгалтерського обліку – актуальною є проблема систематизації як методичних, так і організаційних підходів у сучасній обліково-аналітичній системі.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб конкретизувати та розкрити спектр тих організаційних та методичних інструментів у сучасній обліковій системі, які якнайбільш об'єктивно виражають її новітній формат як у контексті забезпечення інформаційних запитів, так і в плані завантаження фахівців в «обліковій системі координат».

Виклад основного матеріалу. Доцільно розпочати з обґрунтування своєрідного позиціонування сучасного обліку із системою координат. На нашу думку, доречним є таке позиціонування сучасного обліку, оскільки на сьогодні рівень управління в рамках системи обліково-аналітичного забезпечення вимагає розподілу функцій між її складовими та функціональних обов'язків між працівниками облікової служби у контексті виконання широкого спектра поточних та стратегічних завдань управління (рис. 1).

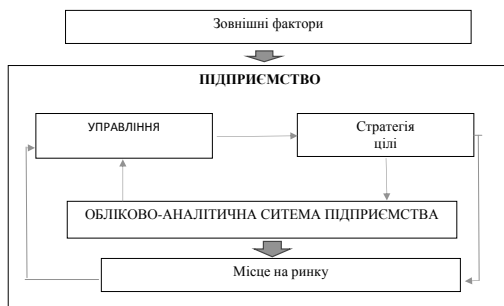

Рис. 1. Обліково-аналітична система в управлінні підприємством

Джерело: розроблено автором.

Відтак, сучасна бухгалтерська професія – це професія, що постійно трансформується та потребує максимальної уваги до змін. Відповідно спектр основних завдань обліково-аналітичної системи динамічно розширюється (рис. 2). Логічно, що професіограму сучасного бухгалтера у контексті професійних знань, умінь, якостей за останні роки також значно розширено, а відповідно підвищено вимоги до фахівця з обліку. Л. З. Шнейдман зазначав, що високим професійним бухгалтером може бути той бухгалтер, який «не лише вміє вчасно скласти звітність, а й здатний проаналізувати та зрозуміти час і ситуацію, в якій він живе, усвідомити насущні потреби практики та, використовуючи багатий досвід своєї професії, запропонувати оптимальне господарське рішення» [3, с. 85].

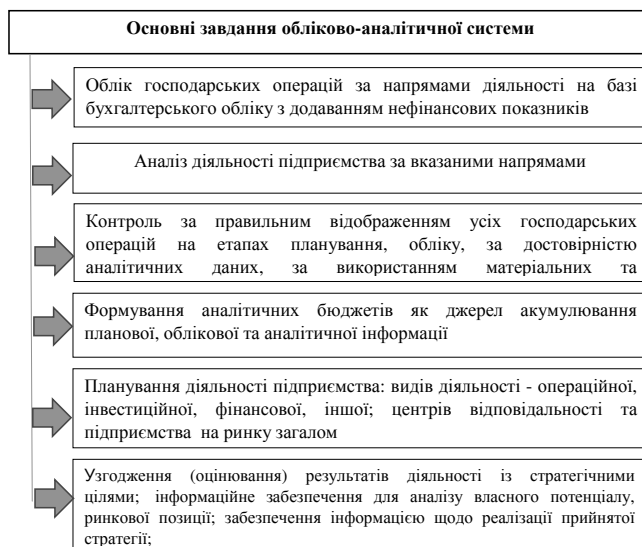

Рис. 2. Завдання обліково-аналітичної системи в управлінні підприємством

Джерело: розроблено автором на основі [2].

У зв'язку з цим на сьогодні професійний бухгалтер повинен бути не лише експертом у сфері бухгалтерського обліку, що демонструє і підтримує компетентність, дотримуватися високих професійних стандартів, відповідати кодексу етики, яким

регулюється діяльність через професійну організацію бухгалтерів або інший механізм регулювання, а й мати високий рівень знань останніх змін у галузі господарського права, податкового законодавства, інформаційно-технічних баз знань. Окрім того, він повинен швидко реагувати на зміни у законодавстві та якісно реалізувати професійні якості з метою регулювання фінансової діяльності підприємства, стежити за станом його рахунка та за своєчасністю проведення всіх фінансових операцій – бути бухгалтером-аналітиком, який забезпечує менеджмент інформацією та здійснює безперервний професійний розвиток.

Отож, завдань та вимог до цієї професії надто багато і ні у кого це не викликає жодного сумніву, як і те, що бухгалтерський облік тісно переплітається з менеджментом у єдиній обліково-аналітичній системі. Проте одні експерти розглядають систему бухгалтерського обліку, як інформаційне забезпечення для менеджменту, інші – лише як його складову. З одного боку, бухгалтерський облік пасивно наслідуює факти господарської діяльності і не впливає на них, а з іншого – облік відіграє активну роль у менеджменті, виступає механізмом реалізації управлінських рішень. І саме через існування різних співвідношень між системою обліку та менеджментом виникають проблеми на місцях щодо як розподілу функціональних обов'язків, так і репрезентації результатів опрацювання інформаційних масивів. Внаслідок цього керівники не мають можливості побудувати єдину концепцію розвитку бізнесу, поєднавши облік та менеджмент, а відтак це становить значну перешкоду на шляху досягнення поставлених цілей.

Зауважимо, що в Україні процес реформування обліку, його переорієнтація з контрольних на управлінські функції йде повільно. Переважно мета бухгалтерської служби сучасного українського підприємства вважається досягнутою після здачі нею звітності й проведення податкових платежів. Інакше кажучи, бухгалтерська справа у нашій країні у багатьох випадках розглядається через призму рахівництва, орієнтованого на податковий облік. Проте нагадаємо, що за класичною теорією системі обліку «належать» й інші функції (рис. 3).

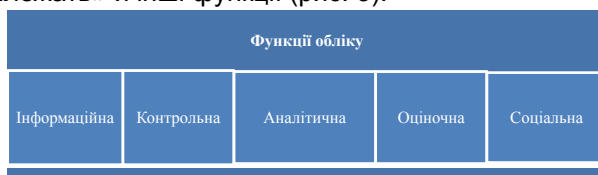

Рис. 3. Функціональне завантаження облікової системи

Джерело: розроблено автором.

Незважаючи на це практика доводить, що все частіше питаннями управлінського, стратегічного обліку на підприємствах займаються планові служби, вважаючи управлінський облік своєю прерогативою. Бухгалтерія займається «посмертним» обліком [4]. За такого розподілу посадових обов'язків триває протистояння між бухгалтерією і плановим відділом, яке історично склалося в радянський час. Бухгалтерія, як і раніше, відчуває себе недооціненою, справедливо вважаючи, що планові служби користуються створеною нею інформацією. Водночас ланові відділи сприймають бухгалтерію, як щось інертне і для цілей управління підприємством малопридатне [5].

Більше того, деякі дослідники ролі та значення якісного інформаційного забезпечення управління окреслюють значення облікової інформації так: «Несумісність обліково-аналітичної інформації, що формується в бухгалтерському обліку і звітності, з якісними характеристиками інформації для потреб інтелектуалізації систем менеджменту підприємства» [6].

Такі консервативні підходи домінують ще й сьогодні у практиці як малого, так і великого бізнесу. Безумовно, з певної точки зору це не сприймається, як проблема, проте, з точки зору висококваліфікованого фахівця з обліку, таке окреслення значення і ролі облікової системи в структурі підприємства, а відповідно й ролі фахівця, який реально формує результативну облікову інформацію, – не є прийнятною. Відповідно це проблема, яка потребує вирішення.

Цікавою та визначальною, на нашу думку, щодо зазначеної проблеми є теза: «Оскільки облікова діяльність регламентує правила й процедури, вона здійснює широкий вплив на структуру взаємозв'язків всередині організації та сама підпадає під вплив цієї структури» [7]. Саме це відбувається впродовж тривалого часу (практично третій десяток років) у вітчизняній системі обліку. Під впливом трансформаційних та інтеграційних суспільно-економічних процесів відбувся злам стереотипів в обліку, проте до сьогодні актуальними все ще є проблеми чіткого окреслення, диференціації функціонального завантаження в системі менеджменту та в системі бухгалтерського обліку, а відповідно їх ролі в інформаційному забезпеченні управління. Зіставимо функціональне завантаження системи обліку та системи менеджменту в контексті інформаційного забезпечення управління (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика потенційних можливостей та функціонального завантаження системи обліку та системи менеджменту в контексті інформаційного забезпечення управління

Характеристика функціональних можливостей системи обліку	Характеристика функціональних можливостей системи менеджменту
Функціонування в ролі інформаційної системи, що обслуговує підготовку та прийняття управлінських рішень	
Документальне відображення реальних та потенційних фактів господарської діяльності підприємства, що є доказовою базою для різних потреб як управління, так і для зовнішніх користувачів	Визначення основних вимог до змісту інформації та її характеру залежно від цілей діяльності
Оперативне формування первинних даних для потреб управління про факти господарської діяльності підприємства	Визначення основних напрямів системи збору, опрацювання та зберігання результативної інформації
Оперативне формування зведених даних у довільних (за потребою) аналітичних розрізах	Проведення багатоваріантних розрахунків для потреб інформаційного забезпечення управління
Своєчасне надходження необхідної кількості та якості інформації в усі управлінські ланки у формі звітності	Координація діяльності щодо опрацювання звітності на вищому рівні та у підрозділах з метою підвищення якості та розширення діапазону дослідження фактів господарської діяльності для потреб управління

Джерело: розроблено автором на основі [8;9].

Отож, облік, а відповідно фахівці обліку, що є забезпечувальною ланкою у системі управління, у будь-який момент можуть впорядкувати вхідну та вихідну інформацію (свій продукт) відповідно до потреб управління. Водночас внутрішня структура системи бухгалтерського обліку без проблем змінюється в напрямі своєчасного забезпечення й отримання в повному обсязі вихідної інформації для вивчення її різними користувачами. Це підтверджено як з практичної точки зору, так і науково-методологічними напрацюваннями у цьому напрямку. Таким чином, система бухгалтерського обліку є потенційно релевантною до потреб управління, розвиваючи свою методологію відповідно до зростання, розширення інформаційних запитів. Відповідно «від різноманітності цієї інформації залежить кількість рівнів управління, які вона забезпечує, а отже, і складність самої системи бухгалтерського обліку» [10, с. 177].

З точки зору методики, на нашу думку, на сьогодні є достатньо напрацювань, що доводять поліфункціональність обліку. Так, окрім класичної інформаційної, аналітичної, контрольної, виокремлюють нові функції: науково-пізнавальна, соціальна, прогностична, мотиваційна, регулювання, функція правового захисту суб'єктів господарювання (рис. 4).

Таким чином, сьогодні бухгалтери вже є не лише фіксаторами здійснених подій, а й активними учасниками системи менеджменту підприємства, взявши на себе додаткові функції аналітика, прогнозиста, логіста, контролера тощо. За таких умов «бухгалтер стає не лише фінансовим радником, а й бере участь у формуванні управлінської політики, значну частину робочого часу приділяє прогнозуванню, плануванню, прийняттю рішень, контролю в забезпеченні системи управління необхідною інформацією» [11, с. 135].

Орієнтуючись на Міжнародні стандарти освіти, для професійних бухгалтерів ставлять нові вимоги. Так, у Вступі до МСО зазначено: «Професійні бухгалтери дедалі частіше повинні бути технічними експортерами, які мають блискучі комунікативні навички і здатні відповідати вимогам щодо інформації та складання звітності, які висуває нова економіка, що ґрунтується на знаннях» [12]. Ця вимога міжнародних стандартів може розглядатися, як доказова база щодо багатофункціонального завантаження фахівця обліку з організаційної точки зору. Іншими словами, сучасний бухгалтер зобов'язаний бути висококласним фахівцем, здатним забезпечити виконання функціональних обов'язків не лише в обслуговуванні облікового процесу та складання звітності, а й у виконанні широкого спектра обліково-аналітичних та контрольних завдань в «обліковій системі координат» конкретно взятого підприємства.

На зміну іміджу бухгалтера суттєво вплинув процес лібералізації обліку. Сьогодні облік став менш жорстко регламентованим, що розширює діапазон можливостей і дає бухгалтеру шанс повною мірою розкрити потенціал професії. Водночас зростає відповідальність бухгалтера за облікові процедури, які він здійснює, – правильне визначення складу витрат, оподаткування бази в процесі розрахунку різних видів податків тощо [13].

Функції сучасної облікової системи	
Інформаційна	Постачання фактичної проміжної чи результативної інформації зовнішнім та внутрішнім користувачам
Контрольна	Контроль господарської діяльності та майна підприємства, дотримання чинного законодавства та умов укладених угод, доцільності та ефективності господарської діяльності
Аналітична	На основі первинних і зведених даних здійснення економічного аналізу наявності, стану та руху ресурсів і результатів діяльності суб'єкта господарювання для прийняття управлінських рішень в короткостроковому та довгостроковому періоді.
Регулююча	можливість зміни сум собівартості та показника кінцевих фінансових результатів, не змінюючи загальну суму активу і пасиву балансу
Прогнозна	можливість передбачити позитивний або негативний розвиток об'єкта управління; забезпечення стратегічного планування (прогнозу) й координування розвитку підприємства в майбутньому на підставі аналізу фактичних результатів діяльності
Правового захисту	Бухгалтерський облік спирається на широкую <i>законодавчу базу</i> , яка регулює діяльність підприємства.
Комунікаційна	Формування інформації, яка є засобом внутрішнього комунікаційного зв'язку між різними рівнями управління
Мотиваційна	Облікова інформація мотивує знання та поведінку управлінців при прийнятті виважених управлінських рішень
Науково-пізнавальна	Первинне спостереження та систематизація фактів господарської діяльності за допомогою облікового інструментарію. Розширення інструментарію під впливом зростаючих інформаційних запитів
Соціальна	Облік є надійною підтримкою і рушійною силою ефективного функціонування і розвитку підприємства. В кінцевому результаті економічне зростання вітчизняного виробника сприяє вирішенню соціальних проблем у суспільстві

Рис. 4. Поліфункціональність сучасної облікової системи

Джерело: розроблено автором [1].

Слід зауважити, такі фахівці на вітчизняному ринку праці є. Проте рівень оцінювання сучасного висококласного фахівця з обліку вже знівельований, оскільки сучасний роботодавець шукає фахівця, шов він був один «самий головний бухгалтер», який би обробляв первинку, контролював оптимізацію і сплату податків, готував управлінську звітність за вимогою власника, а подекуди ще й вів кадровий облік. Отож, бізнесовий прагматизм доводить, що функціональне завантаження сучасного хорошого фахівця з обліку є багатоаспектним, таким, що дає змогу «економити на кадрах», покладаючи на висококваліфікованого бухгалтера одночасно з обліковими обов'язки аналітика, менеджера, фінансиста і т. д. У результаті цього ми отримуємо доказ багатофункціональності як самої обліково-аналітичної системи, так і відповідно облікових фахівців у цій системі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сучасне управління, багатоаспектний розвиток менеджменту, а відповідно розширення інформаційних запитів зумовлює багаторівневу інтеграцію елементів обліково-аналітичної системи, необхідність оновлення методичного наповнення, а відтак – диференціацію

функціонального завантаження. Відповідно сучасна бухгалтерська професія – це професія, що постійно трансформується та вимагає максимальної уваги до змін. Сучасний бухгалтер – це комунікабельний, здатний до продуктивного ділового спілкування спеціаліст, який компетентний у питаннях, які для більшості людей здаються недоступними і недосяжними. Вимоги до облікової професії доволі високі. Облікова професія – справа високоінтелектуальних людей, які володіють здібностями, що перевищують рівень звичайного підприємця. Відтак, високий ступінь залежності від якості бухгалтерської інформації для прийняття управлінських та фінансових рішень визначає роль бухгалтера в процесі розвитку бізнесу в будь-якій сфері діяльності будь-якої країни.

Подальші наукові дослідження доцільно проводити у напрямку розкриття організаційних та методичних інструментів у сучасній обліковій системі, які якнайбільш об'єктивно виражають її новітній формат.

Диференціацію функціонального завантаження в обліково-аналітичній системі варто досліджувати за двома ієрархічними рівнями: перший рівень – вирішення системно-цільових завдань, а другий – рівень технологічних функцій, які повинні мати чітко виражений зміст, процедуру здійснення і структуру, у рамках якої завершується організаційне виокремлення фахових, кваліфікаційних одиниць. Такий підхід дасть змогу формувати ідеальну конструкцію, яка забезпечує інформаційну підтримку оптимальних управлінських рішень і дозволяє оцінити інформаційний потенціал обліково-аналітичної системи загалом та окремого підприємства.

Література

1. Кундря-Висоцька О. П., Любенко А. М., Демко І. І. Сучасна облікова система в контексті її поліфункціональності. *Вісник Ун-тубанківської справи*. № 1 (34). 2019. С. 78–85. URL : <http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/handle/123456789/1971?mode=full> (дата звернення: 05.02.2020).
2. Воронцова І. Г. Бухгалтерський облік операцій у професійних учасників ринку цінних паперів. *Бухгалтерський облік та аудит*. 2011. № 11. С. 9–13. URL : <https://www.google.com/search?q> (дата звернення: 05.02.2020).
3. Шнейдман Л. З. Уроки історії. *Бухгалтерський учет*. 1997. № 12. С. 82–86. URL : <http://journals.uran.ua/index.php/wissn021/article/view/84042> (дата звернення: 01.02.2020).
4. Филиппова С. В. Управленческий анализ: теория и практика. Київ : АВРІО. 2004. 336 с. URL : http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/33923/1/58_312-316.pdf (дата звернення: 21.01.2020).
5. Камінська Т. Г. Управлінський облік, аналіз і контроль в системі менеджменту на підприємстві. URL : <http://magazine.faaф.org.ua/upravliniskiy-oblik-analiz-i-kontrol-v-sistemi-menedzhmentu-na-pidpriemstvi.html> (дата звернення: 12.02.2020).
6. Ситник Й. С. Формування інтегрованої інформаційної системи для потреб інтелектуалізації системи менеджменту промислових підприємств. 2017. URL : file:///Users/Admin/Downloads/ape_2012_10_37.pdf (дата звернення: 25.01.2020).

7. Райан Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Стратегический учет для руководителя. Москва : ЮНИТИ. 1998. 425 с.
8. Інформаційне забезпечення праці менеджера. 2018. URL : https://pidruchniki.com/11200211/menedzhment/informatsiyne_zabezpechennya_pratsi_menedzhera (дата звернення: 10.02.2020).
9. Попова В. Д., Кулилюк Н. М. Бухгалтерська звітність у системі інформаційного забезпечення управління підприємством. 2018. URL : http://economyandsociety.in.ua/journal/18_ukr/139.pdf (дата звернення: 10.02.2020).
10. Сорокін В. О. Місце та роль бухгалтерського обліку в інформаційній системі управління підприємством. Вісник ЖДТУ. 2007. № 1 (39). С. 174–182. URL : <https://www.google.com/search?q=10> (дата звернення: 22.02.2020).
11. Пушкар М. С., Щирба М. Т. Теорія і практика формування облікової політики : моногр. Тернопіль : Картбланш, 2010. 260 с.
12. Міжнародні стандарти освіти для професійних бухгалтерів. URL : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30123620 (дата звернення: 05.02.2020).
13. Спеціалізація, значення та функції сучасних бухгалтерів. Імідж бухгалтера. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/accountant/16040/> (дата звернення: 22.01.2020).

References

1. Kundrya-Vysotska O. P., Lyubenko A. M., Demko I. I. Modern accounting system in the context of its multifunctionality. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy – The Banking University Bulletin*. No. 1 (34). 2019, P. 78-85. Retrieved from <http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/handle/123456789/1971?mode=full> [in Ukrainian].
2. Vorontsova I. H. Accounting for transactions in professional securities market participants. *Bukhhalterskyi oblik ta audit – Accounting and auditing*. 2011. № 11. P. 9. Retrieved from <https://www.google.com/search?q> [in Ukrainian].
3. Schneidman L. Z. Lessons from history. *Bukhhalterskyi uchet – Accounting*. 1997. № 12. P. 82-86. Retrieved from <http://journals.uran.ua/index.php/wissn021/article/view/84042> [in Russian].
4. Filipova S. V. Management analysis: theory and practice. K.: AVRIO. 2004. 336 p. Retrieved from http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/33923/1/58_312-316.pdf [in Ukrainian].
5. Kaminska T. H. Management accounting, analysis and control in the enterprise management system. Retrieved from <http://magazine.faaf.org.ua/upravlinyskiy-oblik-analiz-i-kontrol-v-sistemi-menedzhmentu-na-pidpriemstvi.html> [in Ukrainian].
6. Sytnyk Y. S. Formation of an integrated information system for the needs of intellectualization of the industrial enterprise management system. 2017. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ape_2012_10_37.pdf [in Ukrainian].
7. Ryan B., Anderson H., Caldwell D. Strategic accounting for a leader. M.: UNITI. 1998. 425 p. [in Russian].

8. Information support of the manager's work. 2018. Retrieved from https://pidruchniki.com/11200211/menedzhment/informatsiyne_zabezpechennya_pratsi_menedzhera [in Ukrainian].
9. Popova V. D., Kulylyuk N. M. Accounting Reporting in the Information Management System of an Enterprise Management Electronic Resource. 2018. Retrieved from http://economyandsociety.in.ua/journal/18_eng/139.pdf [in Ukrainian].
10. Sorokin V.O. The place and role of accounting in the enterprise information management system. *Visnyk ZhDTU – Bulletin of ZhDTU*. 2007. No. 1 (39). Pp. 174–182. Retrieved from <https://www.google.com/search?q=10> [in Ukrainian].
11. Pushkar M.S. Theory and practice of accounting policy formation: monogr. M.S. Pushkar, M.T. Shchyrba. Ternopil: Cartblanche, 2010. 260 p. [in Ukrainian].
12. International Educational Standards for Professional Accountants. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30123620 [in English].
13. 13. Specialization, values and functions of modern accountants. Accountant's image. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/accountant/16040/> [in Ukrainian].

Статтю отримано 24 лютого 2020 р.
Article received February 24, 2020.

УДК 657.

JFL classification: M 40, M 41

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.171>**Валентина ЯСИШЕНА,**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, обліку та оподаткування,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету,
вул. Гонти, буд. 37, м. Вінниця, 21000, Україна
E-mail: valentya.yasyshena@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3214-3877>

**ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ І ЗВІТНОСТІ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
МЕТОДІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ**

Ясишена В. Проблеми обліку і звітності нематеріальних активів через призму методів бухгалтерського обліку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 171–186. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.147>

Yasyshena V. (2020). Problemy obliku i zvitnosti nematerialnykh aktyviv cherez pryzmu metodiv bukhhaiterskoho obliku [Problems of accounting and reporting of intangible assets through accounting methods]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 171–186. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.171>

Анотація

Вступ. Постійні зміни в економіці потребують розвитку системи обліку, що вимагає постійного удосконалення її методології. На сьогодні збільшення вартості компаній відбувається за рахунок зростання частки нематеріальних активів. Тому актуальними є проведення досліджень, які дають змогу розкрити проблеми обліку і звітності таких активів підприємства через призму методів бухгалтерського обліку і окреслити шляхи їх вирішення.

Мета. Дослідження спрямоване на вивчення методів бухгалтерського обліку, розкриття їх сутності, визначення впливу на облік і формування показників звітності в частині НМА і гудвілу відповідно до вимог чинного законодавства.

Методи. Методика дослідження базується на вивченні стану нормативного регулювання обліку нематеріальних активів шляхом критичного аналізу змісту нормативних документів. Виокремлення проблемних питань було визначено за допомогою експрес-опитування і анкетування головних бухгалтерів компаній. На всіх етапах дослідження використовувалися методи порівняння і групування, а на завершальному проведено узагальнення результатів.

© Валентина Ясишена, 2020.

Результати. Зазначено, що методологія бухгалтерського обліку має враховувати всі методи, які сприяють розвитку облікової науки і вивченню її предмета, а не тільки ті, що належать до спеціальних. Використання методу моделювання дасть змогу будувати бухгалтерські моделі для визначення і використання елементів методу бухгалтерського обліку в поточному обліку, навчальному і науковому процесах, а також з метою виконання планів і встановлення облікових прогнозів.

Обґрунтовано необхідність розробки нових методичних рекомендацій для документального забезпечення первинного обліку нематеріальних активів всіх видів з узагальненням і удосконаленням наявних форм первинних документів. Обґрунтовано, що при інвентаризації необхідно враховувати характеристики і сутність окремих видів нематеріальних активів для визначення підходу до перевірки. Розкрито необхідність обрання обережного підходу до переоцінки нематеріальних активів за справедливою вартістю і доцільність у багатьох випадках застосування моделі собівартості. Розкрито необхідність розробки Методичних рекомендацій з формування собівартості нематеріальних активів в розрізі калькуляційних статей для підприємств різних видів економічної діяльності або більш детального розкриття цього питання в П(С)БО 8.

Перспективи. Необхідно проводити дослідження у сфері удосконалення облікової методології, у т. ч. нематеріальних активів, через призму таких елементів методу бухгалтерського обліку, як рахунки, подвійний запис, балансове узагальнення.

Ключові слова: методологія, нематеріальні активи, елементи методу бухгалтерського обліку, моделювання, документування, інвентаризація, оцінка, калькулювання.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 14.

Abstract

Valentyna YASYSHENA

PROBLEMS OF ACCOUNTING AND REPORTING OF INTANGIBLE ASSETS THROUGH ACCOUNTING METHODS

Introduction. Constant changes in the economy require the development of a system of accounting, which requires constant improvement of its methodology. Nowadays, the companies' value growth is due to the increase in the share of intangible assets. Therefore, it is relevant to conduct research that will highlight the problems of accounting and reporting of such assets of the enterprise through the accounting methods and outline ways to solve them.

Objective. The paper aims at studying the methods of accounting, disclosure of their nature, determining the impact on accounting and the formation of reporting indicators in the IAs and goodwill in accordance with the requirements of the applicable law.

Methods. The research methodology is based on the study of the state of the statutory regulation of accounting of intangible assets through a critical analysis of the content of normative documents. The identification of problematic issues was determined through a quick survey and questionnaire of the chief accountants of the companies' chief accountants.

Methods of comparison and grouping were used at all stages of the study, and the results were summarized at the final stage.

Results. *It is stated that it is necessary to consider all methods that contribute to the accounting development but not only the specific ones. A simulation method will allow to build accounting models to represent and use elements of the method of accounting in current accounting, educational and scientific processes, as well as to fulfil plans and set accounting estimates. The necessity of development of new methodological recommendations for documentary provision of primary accounting of intangible assets of all types with generalization and improvement of existing forms of primary documents is substantiated. It is substantiated that the inventory should take into account the characteristics and nature of certain types of intangible assets to determine the approach to verification. The necessity of choosing a prudent approach to the revaluation of intangible assets at fair value and the appropriateness of the cost model in many cases is disclosed. The necessity of elaboration of Methodological recommendations for the formation of the cost of intangible assets in the context of calculation items for enterprises of different types of economic activity, or more detailed disclosure of this issue in PAS 8, is revealed.*

Prospects. *It is necessary to carry out research in the field of improvement of accounting methodology, including intangible assets through the prism of such elements of the method of accounting as accounts, double-entry, and balance sheet.*

Keywords: methodology, intangible assets, elements of accounting method, modeling, documentation, inventory, estimation, calculation.

Formulas: 0, fig.: 0, tab.: 1, bibl.: 14.

Вступ. Розвиток суспільства і економіки ставить нові вимоги та робить нові виклики перед системою обліку, що вимагає перегляду й удосконалення її методології. Водночас на сьогодні вчені всього світу вказують на важливість проведення досліджень у сфері нематеріальних активів (далі НМА), які відіграють важливу роль у збільшенні вартості компаній і створюють значний розрив між її балансовою та ринковою вартістю. Отже, на сьогодні актуальними є питання розвитку методології вітчизняного обліку, у т. ч. її методів, а також обліку і формування показників звітності в частині НМА і гудвілу. Це потребує проведення досліджень, які дають змогу розкрити проблеми обліку і звітності нематеріальних ресурсів підприємства через призму методів бухгалтерського обліку й окреслити шляхи їх вирішення.

Аналіз досліджень і публікацій, де започатковано вирішення проблеми. Питання методології обліку розкривалися впродовж багатьох років у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема таких, як М. І. Бондар, З.-М. В. Задорожний, М. В. Корягін, П. О. Куцик, Н. М. Мальяга, М.Г. Чумаченко, М. С. Пушкар, Я. В. Соколов, В. Ф. Палій та ін. Окремими питаннями обліку НМА займалися такі вітчизняні і зарубіжні вчені-економісти, як І. А. Бігдан, Н. М. Бразілій, О. В. Вакун, В. М. Діба, С. Ф. Легенчук, Ю. В. Писаренко, Н. Ю. Пузиня, К. Е. Свейбі, О. В. Сизоненко, Дж. Р. Хитчнер.

Незважаючи на значний доробок цих учених, окремі питання щодо побудови методології бухгалтерського обліку, а також обліку і формування показників звітності в частині НМА і гудвілу все ще не вивчені.

Мета дослідження – вивчення методів бухгалтерського обліку, розкриття їх сутності, визначення впливу на облік і формування показників звітності в частині НМА і гудвілу відповідно до вимог чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологія обліку має відповідати сучасним вимогам економіки і бути основою, на якій повинна будуватися облікова система в державі і на окремому підприємстві. Але на сьогодні у вітчизняній науці не встановлено загальноновизнаних теоретико-методологічних основ бухгалтерського обліку. На концептуальний розвиток методології бухгалтерського обліку впливає багато чинників різного характеру. За словами З.-М. Задорожного, негативно на цей процес впливає відсутність чіткої, послідовної концепції реформування бухгалтерського обліку, розбіжності між податковим і бухгалтерським законодавством, вітчизняними і міжнародними стандартами, розходження у поглядах науковців щодо майбутнього вітчизняного обліку, відсутність єдиної думки щодо визнання видів обліку, спірні питання методології і термінології, які представлені в Законі України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» та інші проблеми, які наявні в нормативно-правових документах [1, с. 163]. За таких умов важко побудувати єдину методологію бухгалтерського обліку, яка буде відповідати сучасним вимогам.

Загалом методологія бухгалтерського обліку складається з різних елементів, але метою дослідження є вивчення методів, за допомогою яких відбувається пізнання предмета вказаної науки. Методологія бухгалтерського обліку охоплює загальнонаукові і спеціальні методи, які в сукупності дають змогу вивчати і розвивати бухгалтерську науку. Методологія бухгалтерського обліку повинна спрямовуватися на застосування в своєму арсеналі широкого спектра методів, а не тільки тих, що традиційно належать до методу бухгалтерського обліку. Застосовувати обрані методи пізнання необхідно в залежності від масштабу, етапів і глибини дослідження.

Метод (грец. *methodos* – шлях дослідження, вчення) – спосіб пізнання явищ природи та життя; підхід до вивчення суспільного життя і його відображення. Це прийом або система прийомів, що застосовується в певній галузі діяльності (науки, виробництва тощо) [2, с. 399].

Я. В. Соколов зазначає, що метод бухгалтерського обліку науковці намагалися і намагаються тлумачити, як набір певних інструментів, кожен з яких розглядається, як ізолюваний елемент. Метод – це те, що дає змогу даній науці пізнавати її предмет [3, с. 128].

Погоджуємось з думкою вченого, що бачення методу бухгалтерського обліку як набору інструментів, кожен з яких розглядається ізолювано від іншого, є неправильним. Такий підхід не дає можливості вивчати на теоретичному рівні й обліковувати з практичного боку повною мірою всі факти господарської діяльності підприємства, а також вирішувати завдання, що виникають у процесі діяльності підприємства. Всі елементи методу бухгалтерського обліку взаємопов'язані між собою, взаємозалежні і впливають один на одного, один елемент методу впливає з іншого. Це також обумовлює важливість використання системного підходу до розкриття методології бухгалтерського обліку на основі системного аналізу з урахуванням внутрішніх зв'язків елементів, зовнішнього та внутрішнього середовища, змісту окремих елементів системи та особливостей взаємодії між ними.

Отже, методологія бухгалтерського обліку має також враховувати всі методи, які сприяють розвитку облікової науки, вивченню предмета бухгалтерського обліку і вирішенню завдань господарської діяльності, а не тільки ті методи, що належать до спеціальних. Відповідно загальнонаукові методи в бухгалтерському обліку поділяють на такі:

– методи емпіричного рівня дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);

– методи теоретичного рівня дослідження (ідеалізація, формалізація, аналогія, аксіоматичний метод, гіпотетичний метод, системний аналіз, групування, узагальнення);

– методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження (індукція і дедукція, аналіз і синтез, абстрагування, історичний, логічний, моделювання).

На нашу думку, особливу роль серед методів, які дають змогу вивчати предмет бухгалтерського обліку, відіграє моделювання, використанню якого на сьогодні сприяє розвиток комп'ютерних технологій. На думку Д. І. Пільменштейна, моделювання слід вважати дев'ятим елементом методу бухгалтерського обліку [4, с. 93]. Я. В. Соколов також зазначає, що моделювання – це метод бухгалтерського обліку, який дає змогу вивчати факти господарського життя і господарські процеси не прямо та безпосередньо, а через спеціально створені образи й описи – символи [3].

Моделювання в бухгалтерському обліку дає змогу представити у вигляді моделі: від звичайного рахунка, на якому обліковуються ТМЦ, до ідеальної системи обліку з множинними елементами і внутрішніми зв'язками між ними, із зв'язками системи з зовнішнім середовищем, враховуючи багаторівневий, ієрархічний та організаційний аспекти. Отже, моделювання дає змогу мати справу безпосередньо не з самими обліковими об'єктами, а з їх заміниками (символами, образами, схемами, формулами, скороченнями слів тощо), тобто в процесі моделювання досліджуваний об'єкт замінюється моделлю.

Модель – це уявно зображена чи матеріально реалізована система, яка, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що вивчення моделі дає нову інформацію про об'єкт дослідження. Отже, модель замінює об'єкт, вона у певній ситуації є його аналогом за властивостями, структурою, зв'язками чи функціями.

Метод моделювання дає змогу будувати бухгалтерські моделі для вираження і використання елементів методу бухгалтерського обліку в поточному обліку, навчальному і науковому процесах, а також з метою виконання планів і встановлення облікових прогнозів. Під час документування є можливість за допомогою необхідних реквізитів змоделювати господарську операцію. Інвентаризаційний опис є моделлю, в якій зафіксовано склад господарських засобів і джерел їх формування за необхідним групуванням бухгалтерських об'єктів обліку на певну дату. За допомогою моделювання методів оцінювання здійснюється вимірювання вартості об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику. Моделювання методів калькулювання за різними видами калькуляцій дає змогу формувати собівартість продукції, робіт, послуг. Моделі рахунків вказують на наявність і рух ресурсів суб'єкта господарювання

за різним ступенем деталізації (синтетичні рахунки, субрахунки, аналітичні рахунки). Подвійний запис дає змогу змодельювати (розкрити) господарські факти, явища, події, які відбуваються в господарській діяльності. Загалом моделювання кореспонденцій необхідне для найбільш повного відображення господарських операцій. Балансове узагальнення як модель дає змогу визначити рівність між активом і пасивом балансу. За допомогою змодельованих форм звітності є можливість оцінити фінансовий стан і результати діяльності підприємства, побачити рух грошових потоків, структуру власного капіталу тощо. Отже, кожен елемент методу бухгалтерського обліку тісно пов'язаний з моделюванням і може бути відображений у вигляді відповідної моделі.

Метод моделювання використовується на теоретичному та емпіричному рівнях дослідження, він також пов'язаний з методами формалізації, математичного моделювання, ідеалізації, уявного експерименту.

Важливу частину проведення досліджень у сфері методології обліку займає окреме вивчення методу бухгалтерського обліку. Традиційно до елементів методу бухгалтерського обліку належать такі: документування, інвентаризація, оцінювання, калькулювання, рахунки, подвійний запис, балансове узагальнення, звітність.

Документування як елемент методу бухгалтерського обліку використовується в обліку для фіксації на паперових або електронних носіях (регламентованих або розроблених суб'єктом господарювання) фактів господарської діяльності. З юридичної точки зору документ становить доказову базу в бухгалтерському обліку. Без документального підтвердження господарські операції не можуть бути відображені в обліку.

Вдосконаленню документування обліку НМА присвятили праці такі вчені, як І. А. Бігдан, С. В. Шульга, Т. В. Польова, Л. В. Бражна, Н. М. Бразілій, І. І. Криштопа, Ю. В. Писаренко, І. В. Жураковська, О. В. Сизоненко, М. В. Плекан, В. С. Шелест. Також дослідження проводилися в напрямках: документального забезпечення вартісного оцінювання об'єктів селекції та інших об'єктів інтелектуальної власності; удосконалення форм первинних документів і реєстрів для ідентифікації торговельних марок, не відображених в бухгалтерському обліку; розробки форм первинних документів з обліку витрат на створення НМА та доходів від їх використання у науково-дослідних господарствах; розробки методики документування та відображення в обліку витрат на створення і використання торговельної марки; документальне оформлення гудвілу в разі придбання та корпоратизації шляхом розробки документів (калькуляції гудвілу, аналітичної відомості з обліку гудвілу, облікової картки гудвілу).

Процес документування в обліку операцій з НМА здійснюється на основі Порядку застосування типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, затвердженого наказом МФУ України 22.11.2004 № 732 (Типові форми № 732). Згідно з цим нормативним документом рекомендовано використовувати такі типові форми:

- НА-1 «Акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»;
- НА-2 «Інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»;

- НА-3 «Акт вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»;
- НА-4 «Інвентаризаційний опис об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» [5].

Інструкція щодо заповнення форм первинної облікової документації з обліку об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій), затверджена наказом Державного комітету статистики України; від 10.08.2004 № 469. Форми первинної облікової документації з обліку об'єктів права інтелектуальної власності такі:

- Форма № ІВ-1. Журнал реєстрації заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, що подані в Україні (додається);
- Форма № ІВ-2. Журнал реєстрації заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, що подані до компетентних органів іноземних держав (додається);
- Форма № ІВ-3. Журнал реєстрації використаних винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем (додається);
- Форма № ІВ-4. Журнал реєстрації раціоналізаторських пропозицій (додається);
- Форма № ІВ-5. Заява про раціоналізаторську пропозицію (додається);
- Форма № ІВ-6. Акт про використання об'єкта права інтелектуальної власності (додається) [6].

З вищевикладеного переліку форм первинних облікових документів видно, що ці документи розроблені тільки для об'єктів права інтелектуальної власності. Для обліку НМА, які не належать до прав інтелектуальної власності (права користування природними ресурсами, права користування майном, інші нематеріальні активи) первинні документи не розроблено. Але в обліковій практиці Типові форми № 732 для цих видів НМА також можуть використовуватись. Зазначимо, що в Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку нематеріальних активів, затверджених Наказом МФУ від 16.11.2009 р. № 1327 (далі Методичні рекомендації № 1327), для ведення первинного обліку НМА згадуються тільки форми, що застосовуються для первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності (Типові форми № 732), і не оговорюється використання інших нормативних документів. Також наявні рекомендації щодо використання для первинного документування НМА, що не належать до інтелектуальної власності Типових форм первинного обліку основних засобів, що затверджені Наказом Міністерства статистики України від 29.12.1995 № 352 [7]. На сьогодні також розроблені Типові форми з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору, затверджені Наказом МФУ від 13.09.2016 № 818, в яких зазначено, що вони можуть використовуватися незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, а також представництвами іноземних суб'єктів господарської діяльності [8]. Але в самих цих двох нормативно-правових документах (Типових формах № 352 і 818) чітко не прописано, що вони можуть бути використані для подібних цілей.

Суб'єкт господарювання може самостійно розробляти форми документів, які повинні мати обов'язкові реквізити, визначені у «Положенні про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку», затвердженому Наказом МФУ від 24.05.1995 № 88. У процесі розробки таких первинних документів необхідно враховувати галузеві особливості суб'єкта господарювання.

Отже, для ведення первинного обліку НМА існує багато варіантів, що одночасно ускладнює процес документування, тому що первинні форми частково зібрані в декількох вищезазначених законодавчо-нормативних документах. Форми документів, що затверджені наказом № 352 від 29.12.1995 р., є застарілими. На нашу думку, основні засоби і НМА хоча і належать до необоротних активів, мають принципові відмінності, які мають бути враховані у процесі розробки первинних форм для НМА.

Ситуація, що склалася з первинними документами щодо обліку НМА, є заплутаною і потребує негайного усунення. Наявні проблемні питання, які стосуються структури самих форм первинних документів, що зазначено в низці наукових праць. На сьогодні гостро стоїть питання щодо розробки нових методичних рекомендацій для документального забезпечення первинного обліку НМА з узагальненням і удосконаленням форм первинних документів для обліку НМА, а також з урахуванням останніх змін чинного законодавства. Рекомендації щодо удосконалення форм первинного обліку НМА буде окремо розглянуто в наступній публікації. Також, на сьогодні є необхідність в розробці первинної документації, що буде відображати операції з формуванням НМА, які будуть створювати внутрішній гудвіл.

Інвентаризація як елемент методу бухгалтерського обліку полягає у перевірці й документальному підтвердженні фактичної наявності та стану, відповідності критеріям визнання оцінювання об'єктів обліку на певну дату. Вибір методу інвентаризації залежить від характеру і специфіки об'єктів перевірки та окреслених завдань.

Удосконалення методики проведення інвентаризації займалися такі науковці, як Л. В. Бражна, Т. М. Банасько. Проводилося покращення порядку інвентаризації торговельних марок Ю. С. Рудченко та методики інвентаризації об'єктів прав інтелектуальної власності (ОПІВ) С. Ф. Легенчуком [9]. Удосконалення порядку здійснення інвентаризаційних процедур щодо НМА описано В. М. Дибою [10].

Необхідність проведення інвентаризації НМА встановлено Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а порядок проведення інвентаризації НМА та оформлення її результатів регламентується Положенням про інвентаризацію активів та зобов'язань, що затверджено Наказом МФУ від 02.09.2014 № 879. Порядок відображення результатів інвентаризації на рахунках бухгалтерського обліку розкрито у Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку нематеріальних активів, затверджених Наказом МФУ від 16.11.2009 р. № 1327.

Для якісного проведення інвентаризації НМА необхідно бути компетентним в різновидах цих активів. НМА є специфічними активами, й інвентаризація об'єктів НМА не може здійснюватися, наприклад, шляхом вимірювання і зважування, а має свої особливості. Вона переважно полягає в перевірці наявності документів, які підтверджують право володіння НМА, правильність їх відображення в обліку, виявленні НМА, що не відповідають критеріям визнання.

Відповідно до Положення про інвентаризацію має забезпечуватися таке: виявлення фактичної наявності НМА за документами, що були підставою для оприбуткування, або за документами, якими оформлені майнові права з встановленням обґрунтованості їх оприбуткування; визначення лишку або нестачі НМА шляхом зіставлення фактичної їх наявності з даними бухгалтерського обліку; виявлення НМА, які частково втратили свою первісну якість та споживчу властивість, застарілих, а також НМА, що не використовуються; виявлення НМА, які не відповідають критеріям визнання; перевіряється наявність і стан у складі незавершених капітальних інвестицій НМА.

До інвентаризаційного опису вносяться дані про назву НМА, характеристики, призначення, дату придбання (введення в експлуатацію), первісну (переоцінену) вартість, суму накопиченої амортизації, строк корисного використання, кількість та вартість об'єкта чи групи об'єктів НМА [11].

У теоретико-практичній площині бухгалтерського обліку піднімаються проблемні питання щодо визнання, оцінювання, капіталізації, виявлених нестач НМА, які не мають однозначного підходу через існування різних видів НМА і недосконалого нормативно-правового забезпечення, що впливає на порядок і якість інвентаризації цих активів. У цьому Положенні не розкрито порядок інвентаризації гудвілу. В науковій літературі також порушується спірне питання: що є об'єктом інвентаризації: сам об'єкт НМА, чи документ, що підтверджує право володіння ним? На нашу думку, через різні характеристики і сутність НМА у деяких випадках достатньо буде документальної перевірки прав на володіння об'єктом НМА (наприклад, право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, право користування земельною ділянкою, право на оренду приміщень, право на торговельні марки (знаки товарів і послуг тощо), тощо), а в інших випадках, наприклад у процесі перевірки програмного забезпечення (прав на комп'ютерні програми та на програми для ЕОМ), крім наявності документів на право володіння об'єктом НМА, також необхідно перевірити якість роботи програми. У разі виявлення порушень у функціональності роботи програмного забезпечення або його неробочого стану необхідно вжити заходи щодо відновлення його роботи у нормальному режимі, а якщо це неможливо, то визнати нестачу НМА. Також у разі відсутності підтверджувальних документів, тобто прав на користування природними ресурсами, майном, прав на об'єкти інтелектуальної власності, об'єкт не може надалі обліковуватися на балансі, як НМА. Отже, окрім документальної перевірки прав на володіння НМА, щодо деяких НМА необхідно застосовувати перевірку щодо встановлення їх функціональності.

Загалом в нормативних документах не виокремлено чіткого порядку інвентаризації НМА, що викликає певні складнощі під час перевірки на практиці. Проблемним питанням є відображення в обліку лишків або нестач НМА. У Додатку до Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку нематеріальних активів, затверджених Наказом МФУ від 16.11.2009 р. № 1327 (далі Методичні рекомендації № 1327), розкрито порядок обліку лише лишків НМА за результатами інвентаризації, а щодо порядку обліку нестач – він не розкритий.

Рекомендовано нестачу НМА відображати аналогічно до операцій щодо ліквідації необоротних активів, тобто керуючись п. 30 додатка до Методичних рекомендацій № 1327, де відображається операція з ліквідації НМА з використанням субрахунка

976 «Списання необоротних активів». На нашу думку, для обліку нестач НМА необхідно відкрити додатковий субрахунок 973 «Нестачі необоротних активів» і відображати втрати необоротних активів. Це потребує внесення змін до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції до його застосування, а також внесення додаткових кореспонденцій до Методичних рекомендацій № 1327. Зазначимо, що уведення субрахунка 973 «Нестачі необоротних активів» одночасно з реєстрацією результатів інвентаризації активізує такі елементи методу бухгалтерського обліку, як документування, оцінювання, калькулювання, рахунки, подвійний запис, звітність.

Потребують подальшого вивчення питання проведення інвентаризаційних процедур НМА різних видів та відображення результатів інвентаризації в бухгалтерському обліку. Відкритими все ще є питання інвентаризації гудвілу.

Оцінка. Формування достовірної інформації у сфері обліку НМА і відображення їх у фінансовій звітності забезпечується об'єктивною і науково обґрунтованою їх оцінкою. Оцінка – це елемент методу бухгалтерського обліку, вона необхідна для вимірювання вартості об'єктів бухгалтерського обліку, а оцінювання – це процес, необхідний для здійснення оцінки, який охоплює етапи, підходи, методи та процедури оцінювання. Достовірна оцінка об'єктів обліку, у т. ч. НМА, є одним із складних і найважливіших елементів методу бухгалтерського обліку, що тісно пов'язана з іншими елементами, а особливо із балансовим узагальненням і фінансовою звітністю.

Питання оцінки НМА вивчали такі вчені, як В. В. Сатовський, І. А. Бігдан, М. Д. Равшавдех Абдель-Вахаб, Н. М. Бразілій, Т. М. Банасько, І. М. Лепетан, О. В. Сизоненко, О. В. Вақун, М. В. Плекан. Також проводилися дослідження в таких напрямках: запровадження експертних методів оцінювання майна у разі здійснення переоцінки нематеріальних активів (І. І. Криштопа); оцінювання інтелектуального капіталу (Ю. В. Писаренко); формування комплексного методичного підходу до визначення вартості КБ як НМА, а також оцінювання КБ банків за нефінансовими показниками (Ю. О. Колчар); система оцінки гудвілу, що передбачає створення двоетапної моделі (Ю. А. Судин); адаптації методики переоцінки нематеріальних активів, для ІТ-підприємств, для яких існує та не існує активний ринок (Х. І. Скоп).

Вивчення питань оцінки і переоцінки НМА формується на основі таких документів, як МСФЗ «Об'єднання бізнесу», МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості», МСБО 38 «Нематеріальні активи», Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств», Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів.

До головних аспектів визнання НМА належать такі: відповідність НМА його визначенню; можливість ідентифікації; контроль над активом; майбутні економічні вигоди; період використання більше одного року; достовірне визначення вартості; наявність підтверджувальних документів про право користування або право власності.

В МСБО 38 зазначено, що оцінювання НМА після первісного визнання можна проводити за моделлю собівартості або моделлю переоцінки [12]. В П(С)БО 8 розкрито аналогічний підхід і зазначено, що підприємство може здійснювати переоцінку за справедливою вартістю на дату балансу тих НМА, щодо яких існує активний ринок. У разі переоцінки окремого об'єкта НМА слід переоцінювати всі інші активи групи, до

якої належить цей НМА (крім тих, щодо яких не існує активного ринку). Аналогічно у параграфі 73 МСБО 38 зазначено, що об'єкти НМА в межах класу потрібно оцінювати одночасно для запобігання вибіркової переоцінки активів та відображення у фінансовій звітності сум, які становлять суміш витрат та вартостей на різні дати [12].

До питання переоцінки НМА за справедливою вартістю необхідно підходити виважено і обережно. Слід встановити, чи наявний абсолютно активний ринок аналогічних НМА. До НМА, що не мають активного ринку, можна віднести торгові марки, права на публікації музичних творів або фільмів, патенти тощо. Отже, у багатьох випадках більш доцільно буде застосовувати для оцінювання НМА модель собівартості.

За МСБО 38 можна обрати найбільш доцільний механізм переоцінки НМА (індексний метод або згортання амортизації та балансової вартості активу). Застосування індексного методу також розкрито в п. 21 П(С)БО 8 [13]. Також, згідно з параграфом 80 б) МСБО 38 можливе застосування механізму згортання амортизації та балансової вартості активу через вилучення амортизації з валової балансової вартості активу, а чисту суму перераховують до переоціненої вартості активу. Цей підхід не розкрито в П(С)БО 8. Періодичність переоцінки залежить від залишкової вартості НМА, яка на звітну дату не повинна суттєво відрізнятись від його справедливої вартості.

Наявні спірні питання, що пов'язані з оцінюванням НМА, які потребують вирішення, а саме: виокремлення частки НМА у процесі проведення оцінювання бізнесу; внесення НМА до статутного капіталу; визначення прибутковості НМА в майбутньому; трансформація обліково-звітної інформації в частині НМА під час формування звітності за МСФЗ; дооцінка об'єктів НМА, які мають нульову залишкову вартість; оцінювання прав користування природними ресурсами; оцінювання внутрішнього гудвілу, що виникає в поточній діяльності підприємства тощо. Одним з найбільш актуальних питань вважається визначення впливу НМА на ринкову вартість підприємства, тому є потреба в удосконаленні методики оцінювання вже наявних і спірних об'єктів НМА.

Калькулювання – це обчислення в грошовому вираженні собівартості виготовлення одиниці продукції або виконаних робіт, послуг за елементами витрат. Суть методу полягає у тому, що визначають і розподіляють витрати, які належать до того чи іншого об'єкта калькування (виробу, процесу, замовлення тощо).

Калькулювання є спірним елементом методу бухгалтерського обліку, який не всі науковці визнають, як окремий елемент. Поняття «калькулювання» в наукових і нормативних джерелах більше пов'язується з активами, які мають матеріальний характер, а також з роботами і послугами. Питання щодо калькулювання собівартості матеріальної продукції, робіт послуг широко досліджуються в науковій літературі такими видатними науковцями, як Я. В. Соколов, В. Ф. Палій та ін. [3, 14]. Щодо калькулювання собівартості НМА, то ці питання недостатньо розкриваються і мають низку нез'ясованих моментів. С. Ф. Легенчук досліджував питання калькулювання й оцінювання вартості об'єктів права інтелектуальної власності під час їх створення з урахуванням виникнення синергетичних ефектів [9].

До нормативно-правових документів, що містять рекомендації з формування собівартості створення НМА, можна віднести П(С)БО 8 і Методичні рекомендації № 1327. На сьогодні не розроблено Методичних рекомендацій з формування собівартості НМА, які б детально розкривали порядок визначення собівартості НМА в розрізі калькуляційних статей. Тому у процесі формування собівартості НМА

слід керуватися національними стандартами бухгалтерського обліку і частково Методичними рекомендаціями № 1327.

Відповідно до п. 17 П(С)БО 8 первісна вартість НМА, створеного підприємством (установою), містить прямі витрати на оплату праці, прямі матеріальні витрати, інші витрати, безпосередньо пов'язані із створенням цього НМА та приведенням його до стану придатності для використання за призначенням (оплата реєстрації юридичного права, амортизація патентів, ліцензій тощо) [13].

У процесі формування переліку статей калькуляції і складу витрат, що будуть входити в них під час створення НМА, суб'єкт господарювання повинен також враховувати: вид економічної діяльності (галузеве підпорядкування); технологічні й організаційні особливості процесу виробництва (для промислових підприємств), перелік витрат, необхідних для створення відповідного виду НМА; строки створення НМА тощо.

Для кожного виду НМА необхідно встановити свої особливості визначення статей калькуляції собівартості створених НМА і відповідно склад витрат, що будуть входити у калькуляційні статті. Порядок калькулювання собівартості створених НМА з урахуванням всіх особливостей необхідно розкрити в наказі про облікову політику підприємства. Калькуляційні статті для створення НМА наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Калькуляційні статті для створення НМА

Елементи витрат	Калькуляційні статті
Витрати на оплату праці	Основна заробітна плата працівників, які безпосередньо беруть участь у створенні НМА
	Додаткова заробітна плата та інші виплати працівникам, які безпосередньо беруть участь у створенні НМА
Матеріальні витрати	Сировина й матеріали
	Купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби
	Паливо й енергія на технологічні цілі
Відрахування на соціальні заходи	Малоцінні швидкозношувані предмети
	Відрахування на соціальні заходи працівників, які безпосередньо беруть участь у створенні НМА
Амортизація	Амортизація необоротних активів, пов'язаних із створенням НМА
Інші витрати	Витрати на оплату службових відряджень працівників, які безпосередньо беруть участь у створенні НМА
	Роботи і послуги, що виконуються (надаються) сторонніми підприємствами та організаціями
	Вартість патентів, ліцензій
	Консультаційні, посередницькі, інформаційні послуги
	Оплата реєстрації юридичного права
	Інші витрати
Первісна вартість створеного НМА включає суму статей 1.1 ÷ 5.6)	

*Всі витрати мають бути безпосередньо пов'язані зі створенням НМА

Всі витрати підприємства на створення НМА до початку його уведення в господарський обіг будуть акумулюватися на субрахунку 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів».

Висновки і перспективи подальших перевірок.

1. Методологія бухгалтерського обліку має враховувати всі методи, які сприяють розвитку облікової науки, вивченню предмету бухгалтерського обліку і вирішенню завдань господарської діяльності, а не тільки ті методи, що належать до спеціальних. Використання методу моделювання дасть змогу будувати бухгалтерські моделі для представлення і використання елементів методу бухгалтерського обліку в поточному обліку, навчальному і науковому процесах, а також з метою виконання планів і встановлення облікових прогнозів. Кожен елемент методу бухгалтерського обліку тісно пов'язаний з моделюванням і може бути відображений у вигляді відповідної моделі.

2. Ситуація, що склалася з первинними документами щодо обліку НМА, є заплутаною і потребує негайного усунення. Для ведення первинного обліку НМА існує багато варіантів, що одночасно ускладнює процес документування, тому первинні форми частково зібрані в декількох законодавчо-нормативних документах, а деякі з них є застарілими. Первинні форми, які використовуються для обліку основних засобів, не мають застосовуватися для обліку НМА, тому що вони мають низку принципових відмінностей, які необхідно врахувати у процесі розробки первинних форм для НМА. Необхідно розробити нові методичні рекомендації для документального забезпечення первинного обліку НМА всіх видів з узагальненням і удосконаленням наявних форм первинних документів та з урахуванням останніх змін чинного законодавства.

3. Для визначення, що є об'єктом інвентаризації у разі перевірки НМА, необхідно враховувати характеристики і сутність окремих видів НМА. У деяких випадках достатньо буде документальної перевірки прав на володіння об'єктом НМА, а в інших – окрім наявності цих документів, необхідно застосовувати перевірку щодо встановлення функціональності НМА. У разі виявлення порушень у функціональності роботи програмного забезпечення або його неробочого стану слід вжити заходи щодо відновлення його роботи у нормальному режимі, а якщо це неможливо, то визнати нестачу НМА.

4. До питання переоцінки НМА за справедливою вартістю необхідно підходити виважено й обережно. Слід встановити, чи існує абсолютно активний ринок аналогічних НМА. До НМА, що не мають активного ринку, можна віднести торгові марки, права на публікації музичних творів або фільмів, патенти тощо. Отже, у багатьох випадках доцільніше буде застосовувати для оцінювання НМА модель собівартості.

5. Калькулювання є спірним елементом методу бухгалтерського обліку, який визнається, як окремий елемент не всіма вченими. На сьогодні для формування собівартості НМА слід керуватися національними стандартами і частково Методичними рекомендаціями № 1327. На майбутнє необхідно розробити Методичні рекомендації з формування собівартості НМА в розрізі калькуляційних статей для підприємств різних видів економічної діяльності або більш детально розкрити це питання в П(С)БО 8. Це необхідно зробити через ряд неузгоджених питань, пов'язаних з формуванням вартості створених НМА і постійним виникненням нових їх видів, зростанням ролі НМА у збільшенні вартості підприємства. У процесі формування переліку статей калькуляції і складу витрат, що будуть входити в них під час створення НМА, необхідно враховувати: вид економічної діяльності (галузеве підпорядкування); технологічні

й організаційні особливості процесу виробництва (для промислових підприємств), перелік витрат, необхідних для створення відповідного виду НМА; строки створення НМА тощо.

6. Потребують подальшого вивчення питання проведення інвентаризаційних процедур НМА різних видів, а також гудвілу та відображення результатів інвентаризації в бухгалтерському обліку. Необхідне удосконалення і розробка первинної документації з обліку НМА, які будуть створювати внутрішній гудвіл. Проблеми обліку і звітності НМА через призму таких елементів методу бухгалтерського обліку, як рахунки, подвійний запис, балансове узагальнення, звітність, будуть розкриті у наступній публікації.

Література

1. Задорожний З.-М. В. Актуальні проблеми бухгалтерського обліку в Україні. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 6. С. 163–169.
2. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / Дубічинський В. В. (ред). Харків : Школа, 2007. 832 с.
3. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 469 с.
4. Малюга Н. М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку : навч. посіб. / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. Житомир : Рута, 2003. 476 с.
5. Про затвердження типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів: Наказ Міністерства фінансів України від 22.11.2004 № 732. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1580-04> (дата звернення 02.02.2020).
6. Інструкція щодо заповнення форм первинної облікової документації з обліку об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій: Наказ Державного комітету статистики України від 10.08.2004 № 469. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1054-04> (дата звернення: 03.02.2020).
7. Про затвердження типових форм первинного обліку: Наказ Міністерства статистики України від 29.12.1995 № 352. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0352202-95> (дата звернення 02.02.2020).
8. Про затвердження типових форм з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання: Наказ Міністерства фінансів України від 13.09.2016 № 818. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/november/issue-91/article-23039.html> (дата звернення: 03.02.2020).
9. Легенчук С. Ф. Бухгалтерське відображення інтелектуального капіталу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит / Національний аграрний університет. Київ, 2006. 21 с.
10. Диба В. М. Облік та аналіз нематеріальних активів в умовах інституційних змін: теорія і методологія : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2017. 443 с.

11. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: Наказ Державного комітету статистики України від 02.09.2014 № 879. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14> (дата звернення: 02.02.2020).
12. Нематеріальні активи: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 (МСБО 38). URL : https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IAS%2038_ukr_2016.pdf. (дата звернення: 03.02.2020).
13. Нематеріальні активи: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 (П(С)БО 8). URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99/>. (дата звернення: 02.02.2020).
14. Палий В. Ф. Основы калькулирования. Москва : Финансы и статистика, 1987. 288 с.

References

1. Zadorozhnyi Z. V. (2010). Aktualni problemy bukhgalterskoho obliku v Ukraini [Actual problems of accounting in Ukraine]. Ekonomichniy analiz – Economic analysis. – Вип. 6. Р. 163-169. [in Ukrainian].
2. Dubichinsky V.V. (ed) (2007) Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy: 60 000 sliv [Modern Ukrainian Dictionary of Interpretation: 60,000 words]. Kharkiv: Shkola. 832 p. [in Ukrainian].
3. Sokolov Ya. V. (2003). Osnovy teorii buhgalterskogo ucheta [Fundamentals of Accounting Theory]. Moskva: Finansyi i statistika. 469 p. [in Russia].
4. Maliuha N.M. (2003). Naukovi doslidzhennia v bukhgalterskomu obliku [Scientific research in accounting]. (ed. by F.F. Butyntsia). Zhytomyr: Ruta. 476 p. [in Ukrainian].
5. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia typovykh form pervynnoho obliku ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti u skladi nematerialnykh aktyviv» vid 22.11.2004 № 732. [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «Approval of standard forms of primary accounting for intellectual property rights in intangible assets» from 22.11.2004 № 732] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1580-04> [in Ukrainian].
6. Nakaz Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy «Instruktsiia shchodo zapovnennia form pervynnoi oblikovoi dokumentatsii z obliku ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti (vynakhodiv, korysnykh modelei, promyslovykh zrazkiv, komponuvan (topohrafii) intehralnykh mikroskhem i ratsionalizatorskykh propozyzii» vid 10.08.2004 № 469. [Order of the State Statistics Committee of Ukraine «Instructions for completing forms of primary accounting records for accounting for intellectual property objects (inventions, utility models, industrial designs, layout (topographies) of integrated circuits and innovative proposals» from 10.08.2004 № 469] Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1054-04> [in Ukrainian].
7. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia typovykh form pervynnoho obliku» vid 29.12.1995 № 352. [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of standard forms of primary accounting» from 29.12.1995 № 352] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0352202-95> [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia typovykh form z obliku ta spysannia osnovnykh zasobiv sub'iektamy derzhavnoho sektoru ta poriadku yikh

- skladannia» vid 13.09.2016 № 818. [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of standard forms for accounting and write off of fixed assets by public sector entities and procedure for their preparation» from 13.09.2016 № 818] Retrieved from <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/november/issue-91/article-23039.html> [in Ukrainian].
9. Lehenchuk S.F. (2006). Bukhhalterske vidobrazhennia intelektualnogo kapitalu: avtoref. dys. cand. ekon. nauk: 08.06.04 – bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt [Legenchuk S. F. Accounting of intellectual capital: dis. Cand. econom. Sciences: 08.00.09 – accounting, analysis and audit] Kyiv: Natsionalnyi ahrarnyi universytet – National Agrarian University. 21 p. [in Ukrainian].
 10. Dyba V. M. (2017). Oblik ta analiz nematerialnykh aktyviv v umovakh instytuttsiinykh zmin: teoriia i metodolohiia: dys. dokt. ekon. nauk: 08.00.09 – bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti) [Diba V.M. Accounting and analysis of intangible assets under institutional changes: theory and methodology: dis. Doct. econom. Sciences: 08.00.09 – accounting, analysis and audit (by type of economic activity)]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet im. Vadyma Hetmana – Kyiv Vadym Hetman National Economic University. 466 p. [in Ukrainian].
 11. Nakaz Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktyviv ta zoboviazan» vid 02.09.2014 № 879. [Order of the State Statistics Committee of Ukraine «On approval of the Regulations on inventory of assets and liabilities» from 02.09.2014 № 879] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14> [in Ukrainian].
 12. Nematerialni aktyvy: Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 38 (MSBO 38) [Intangible assets: International Accounting Standard 38 (IAS 38)] Retrieved from https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IAS%2038_ukr_2016.pdf. [in Ukrainian].
 13. Nematerialni aktyvy: Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 8 (PSBO 8) [Intangible Assets: Provision Accounting Standard 8 (PAS 8)] Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99/>. [in Ukrainian].
 14. Paliy V.F. (1987). Osnovy kalkulirovaniya [Basics of Costing]. Moskva: Finansyi i statistika. 288 p. [in Russia].

Статтю отримано 3 лютого 2020 р.

Article received February 3, 2020.

УДК 657.1

JEL Classification: M4

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.187>

Ольга ПУГАЧЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту та оподаткування,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
м. Кропивницький, пр. Університетський 8, ауд. 562, 25000, Україна
E-mail: pugachenkoolga@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-2253-050X

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ ОБЛІКУ З ІНШИМИ ФУНКЦІЯМИ УПРАВЛІННЯ

Пугаченко О. Удосконалення організації процесу матеріального забезпечення через інтеграцію обліку з іншими функціями управління. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 187–199. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.187>

Puhachenko O. (2020). Udoskonalennia orhanizatsii protsesu materialnoho zabezpechennia cherez intehratsiiu obliku z inshymy funktsiiamy upravlinnia [Improvement of the process of material support through integration of accounting with other managerial functions]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 187–199. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.187>

Анотація

Вступ. Облік та його органічний зв'язок з іншими функціями управління (планування, контролю, економічного аналізу, регулювання, стимулювання) й узагальнення процесу виробництва та розподілу матеріальних благ стає важливим важелем активної діяльності підприємства, тому його інтеграція з іншими функціями управління є цілком логічною і закономірною. У статті представлено напрямки вдосконалення організації процесу матеріального забезпечення, що сприяють посиленню взаємозв'язку обліку з іншими функціями управління.

Мета і методи дослідження. Мета статті – окреслення рекомендацій із вдосконалення процесу матеріального забезпечення через інтеграцію обліку з іншими функціями управління. Для досягнення вказаної мети запропоновано авторське бачення алгоритму вирішення основних завдань економічного сектору служби матеріального забезпечення. Дослідження базується на методах аналізу, узагальнення та групування. У процесі визначення конкретних завдань

© Ольга Пугаченко, 2020.

в економічному секторі служби матеріального забезпечення було застосовано метод графічного представлення.

Результати. Запропоновано фрагмент організаційної структури, що інтегрує інформаційні та оперативно-виробничі функції управління процесами матеріального забезпечення, у якій відділ матеріального забезпечення складається із секторів закупівель, зберігання і руху й економічного сектору. Для вирішення основних завдань служби матеріального забезпечення в економічному секторі розроблено та наведено такі схеми: організації процесу встановлення норм матеріальних ресурсів; організації процесу планування потреб у матеріальних ресурсах; порядку поточного обліку надходження матеріальних ресурсів, їх переміщення і видачі підрозділам та виявлення фактичного стану виробничих запасів; організації нагляду, інвентаризацій і перманентного контролю за процесами матеріального забезпечення; порядку розробки заходів із більш раціонального використання матеріальних ресурсів.

Перспективи. Об'єктом наших майбутніх досліджень буде розробка рекомендацій з вдосконалення системи матеріального забезпечення окремих підприємств різних сфер національної економіки із врахуванням впливу галузевих особливостей та специфіки виробничих процесів.

Ключові слова: облік; інтеграція; процес матеріального забезпечення; організація; функції управління; економічний сектор; завдання служби матеріального забезпечення.

Рис.: 6, Табл.: 1, бібл.: 13.

Abstract

Olga PUHACHENKO

IMPROVEMENT OF THE PROCESS OF MATERIAL SUPPORT THROUGH INTEGRATION OF ACCOUNTING WITH OTHER MANAGERIAL FUNCTIONS

Introduction. Accounting and its organic connection with other functions of management (planning, control, economic analysis, regulation, stimulation) and generalization of the process of production and distribution of material goods are becoming an important lever of the enterprise's activity, so its integration with other managerial functions is quite logical. The article presents ways to improve the organization of the material support process which help to strengthen the relationship of accounting with other managerial functions.

Purpose and Methods. The purpose of the article is to develop directions for improving the organization of the material support process for the integration of accounting with other managerial functions. In order to achieve this goal, an author's vision of an algorithm for solving the basic tasks of the material support service in the economic sector is proposed. The study is based on methods of analysis, generalization and grouping. Graphic representation method was applied in defining specific tasks in the economic sector of material support service.

Results. A fragment of the organizational structure, which integrates operational-production and information functions of managing the processes of material support, is proposed. In this organizational structure the material support department consists of the sectors of procurement, storage and movement and the economic sector. In order to

solve the basic tasks of the material support service in the economic sector, the following has been developed and presented: a scheme for organizing the process of establishing the standards of material resources; a scheme for organizing the process of planning the material resources need; the scheme of the order of current accounting of the receipt of material resources, their movement and issuance to units and the inventory detection; the scheme of organization of supervision, inventories and systematic control over the process of material support; a scheme of order of development of measures for more rational use of material resources.

Discussion. *A prospect for further research is the development of proposals for improving the organization of processes and material support systems for enterprises of certain sectors of the national economy.*

Keywords: *accounting; integration; the process of material support; organization; management functions; the economic sector; the tasks of the material support service.*

Fig.: 6, tabl.: 1, bibl.: 13.

Вступ (постановка проблеми). Служба матеріального забезпечення реалізує свої завдання через виконання своїх функцій, які пов'язані із внутрішнім і зовнішнім бізнес-середовищем. Внутрішні – визначають взаємодію служби матеріально забезпечення з управлінськими службами, виробничими підрозділами, лабораторією, фінансово-комерційними структурами, відділами бухгалтерії (з розрахунків, праці та її оплати тощо), складами. Зовнішні функції характеризують відносини суб'єктів господарювання з органами державного управління, постачальниками та посередницько-збутовими підприємствами. Все це свідчить про необхідність розмежування відповідальності і повноважень окремих структурних підрозділів, встановлення дієвих взаємозв'язків із службою матеріального забезпечення та між собою, розмежування прав і обов'язків задля оптимізації всього процесу постачання.

Наразі, коли Україна перебуває у кризових економічних і політичних умовах, однією із основних проблем є розробка дієвого механізму процесів матеріального забезпечення як на рівні окремих суб'єктів господарювання, так і на загальнодержавному рівні. У процесі розробки ефективно дієвої системи матеріального забезпечення пріоритетним є врахування кожної конкретної функції управління (планування, економічний аналіз, контроль, стимулювання, регулювання). Реалізація вказаних функцій без врахування інформаційних можливостей обліку буде ускладнена. Саме облік допомагає встановити відхилення реального стану від бажаного, вчасно сигналізувати про невиконання запланованих індикаторів, аналізувати причини розбіжностей, розробляти ефективні заходи стимулювання й регулювання тощо.

Короткий огляд літератури. Проявність взаємозв'язку обліку з іншими функціями управління активно заявляв професор Б. І. Валуєв [1]. Інтерес до взаємозв'язку обліку з плануванням, аналізом, стимулюванням, контролем і регулюванням виявляли у своїх дисертаціях: Н. Я. Зарудна (на пивоварних підприємствах) [2]; О. Б. Пугаченко (у системі управління підприємствами хлібопекарної галузі) [3]; Н. А. Сиротенко (на кондитерських підприємствах) [4]; Г. В. Шурупов (у діяльності промислових підприємств) [5]. Варіанти вдосконалення системи управління матеріальним

забезпеченням пропонують: Н. Балашук – шляхи покращення матеріально-технічного забезпечення в умовах ресурсних обмежень [6]; Н. М. Гуржій і І. С. Бебешко – порядок моніторингу системи матеріального забезпечення на підприємствах харчової промисловості [7]; О. М. Гурін – методику формування раціональної структури системи матеріального забезпечення повітряного командування Повітряних сил Збройних сил України [8]; М. М. Дмитрик, О. І. Куліш, О. Д. Харіх – методику обліку процесів матеріального забезпечення у виробництві кондитерської продукції [9]; В. С. Кивлюк і Ю. О. Ганненко – напрямки удосконалення системи забезпечення матеріальними ресурсами для Збройних сил України [10]; М. М. Майборода – оцінку впливу матеріального забезпечення на ефективність виробництва зерна [11]; О. М. Розмислов та А. А. Мартинов – аналітичне забезпечення стратегічного управління матеріальними витратами підприємства [12] тощо. Незважаючи на те, що інтерес до розробки напрямків удосконалення системи матеріального забезпечення є постійним, все ще залишаються невирішені проблеми, які є об'єктом даної наукової розвідки.

Мета дослідження – окреслення рекомендацій із вдосконалення процесу матеріального забезпечення через інтеграцію обліку з іншими функціями управління. Для досягнення вказаної мети запропоновано авторське бачення алгоритму вирішення основних завдань економічного сектору служби матеріального забезпечення.

Основні результати дослідження. У табл. 1 представлено динаміку витрат на виробництво продукції (товарів, послуг) та питому вагу матеріальних витрат у загальній структурі виробничих витрат підприємств України з виготовлення хліба, хлібобулочних і борошняних виробів протягом 2012–2018 рр.

Таблиця 1

Структура матеріальних витрат та витрат на оплату послуг, використаних у виробництві у загальній сумі витрат на виробництво продукції (товарів, послуг) підприємств України з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів протягом 2012–2018 рр.

Код за КВЕД-2010	Роки	Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг), тис. грн	У тому числі матеріальні витрати та витрати на оплату послуг, використані у виробництві	
			тис. грн	у % до загальних витрат
10.7 «Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів»	2012	15262593,2	11534072,0	75,6
	2013	16527339,6	12681010,2	76,7
	2014	16817278,6	12979318,3	77,2
	2015	22062662,5	18019373,6	81,7
	2016	21771956,6	17635206,4	81,0
	2017	22670711,3	17453950,7	77,0
	2018	26855674,7	20298623,8	75,6

Джерело: інформація з Офіційного сайту Державної служби статистики України.
URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Згідно з інформацією з Офіційного сайту Державної служби статистики України та даними у табл. 1 найбільша питома вага ($\approx 75\text{--}82\%$) у загальній сумі витрати на виробництво продукції (товарів, послуг) підприємств України з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів припадає на матеріальні витрати та витрати на оплату послуг, використаних у виробництві. Структура інших витрат, окрім матеріальних, така: витрати на оплату праці становлять $\approx 13\text{--}14\%$; відрахування на соціальні заходи – $\approx 3\text{--}5,5\%$; амортизація – $\approx 6\text{--}8\%$; інші витрати – $\approx 0,5\text{--}0,7\%$. За результатами 2018 р. простежується найменший відсоток саме матеріальних витрат у загальній структурі витрат (аналогічний показник був у 2012 р.); найбільша питома вага матеріальних витрат була у 2015 р. – $81,7\%$ та у 2016 р. – $81,0\%$, що пояснюється нестабільністю національної валюти та збільшенням вартості придбання основної сировини для виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів. Все це ще раз підтверджує актуальність обраної теми дослідження та посилює нагальність розгляду шляхів удосконалення організації процесу матеріального забезпечення задля інтеграції обліку з іншими функціями управління.

Фрагмент організаційної структури, що інтегрує оперативно-виробничі та інформаційні функції управління процесами матеріального забезпечення, надано на рис. 1.

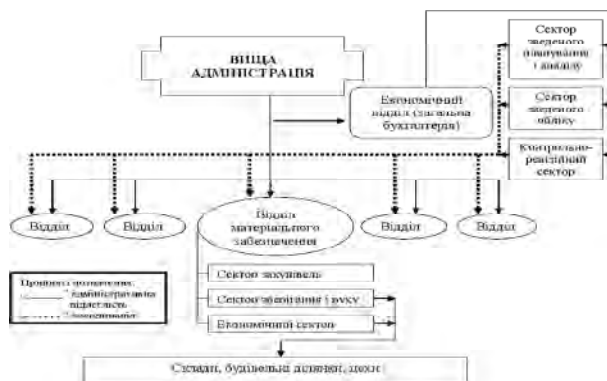

Рис. 1. Фрагмент організаційної структури, що інтегрує оперативно-виробничі та інформаційні функції управління процесами матеріального забезпечення
Джерело: розроблено автором на підставі [1, с. 20; 5, с. 147]

З рис. 1 видно, що функції обліку, планування, економічного аналізу, контролю, стимулювання й регулювання віднесено до повноважень економічного сектору. Служба матеріального забезпечення повинна задовольняти потреби у ресурсах, які необхідні та є достатніми для забезпечення виробничо-господарської діяльності підприємства.

Обґрунтований склад завдань служби матеріального забезпечення окреслено у науковій праці [13, с. 66–67], але ми пропонуємо їх переформатувати в залежності від характеру конкретних процесів. На запропоновані сектори служби матеріального забезпечення покладаються такі повноваження:

– сектор закупівель – виконання всієї діяльності з питань надходження запасів; здійснення оперативного обліку при надходженні матеріальних ресурсів; складання специфікацій і замовлень на матеріальні ресурси; забезпечення всіх етапів діяльності ресурсами для здійснення виробничо-господарської програми; виявлення кількості й стану виробничих запасів за їх оприбуткування; організація оперативного контролю на етапі закупівель;

– сектор зберігання та руху – оперативний облік надходження матеріальних ресурсів на склади; виявлення кількості і стану виробничих запасів у коморах; організація розміщення, підготовки до видачі й видача матеріальних ресурсів відповідним підрозділам підприємства; оперативний контроль на всіх етапах зберігання запасів; забезпечення схоронності виробничих запасів;

– економічний сектор – визначення з іншими відділами необхідних норм запасів матеріальних ресурсів і доведення їх до відома всіх структурних підрозділів; встановлення наявності та стану виробничих запасів; планування потреби в матеріальних ресурсах для забезпечення безперервної роботи; поточний і оперативний облік надходження виробничих запасів, їх видача підрозділам; організація інвентаризації та нагляду; розробка заходів із більш ефективного використання матеріальних ресурсів; систематичний контроль усіх етапів процесу матеріального забезпечення.

Щодо кожного із вказаних завдань доцільно визначити заходи задля забезпечення їх виконання на конкретних етапах у певній послідовності. На основі цього потрібно розробити схему організації процесу матеріального забезпечення з чітким визначенням місця і ролі окремих управлінських функцій – планування, облік, економічний аналіз, контроль, стимулювання й регулювання.

Установлення разом із іншими відділами диференційованих і обґрунтованих розмірів запасів матеріальних ресурсів із доведенням їх до відома працівників складів визначається, як затвердження норм витрачання кожного виду запасів на конкретний вид продукції. Увагу слід приділяти узгодженості бачення всіх відділів (виробничо-технологічного, планово-економічного, технічного, фінансового), які безпосередньо стосуються витрачання виробничих запасів за встановлення норм, оскільки ці ресурси використовуватимуть саме на місцях. Моніторинг інформації про фактичне витрачання ресурсів за попередній період, виявлення відхилень та аналіз їх причин допомагають переконатись у дієвості визначених норм у практичній діяльності. Експертні розрахунки реальних витрат сировини є важливим етапом встановлення норм запасів матеріальних ресурсів. Врахування технологічних особливостей виробничого процесу дає змогу (в разі виникнення потреби) уточнити та скоригувати затверджені норми. Наукове обґрунтування допомагає в регулюванні розміру запасів за наявності контролю за їх станом. Важливий етап – це доведення до відома працівників визначених норм, оскільки саме від їхньої свідомості та здійснюваних заходів контролю за ефективністю використання залежить фактичне дотримання нормативних величин. Схема організації процесу встановлення норм запасів наведена на рис. 2.

Рис. 2. Схема організації процесу встановлення норм матеріальних ресурсів
Джерело: розроблено автором.

Для забезпечення безперервної роботи суб'єктів господарювання важливе значення має поточне та перспективне планування потреби в матеріальних ресурсах. Дослідження обсягів споживання конкретних видів продукції потрібне до складання виробничої програми. Розробка матеріальних балансів дає змогу визначити фактичну наявність кожного з видів запасів і встановити потребу. Визначення нормативних показників потреби виробничих запасів згідно з ДЕСТамт і Технічними умовами допомагає з'ясувати кількісні та якісні характеристики необхідних для виконання виробничої програми ресурсів (рис. 3).

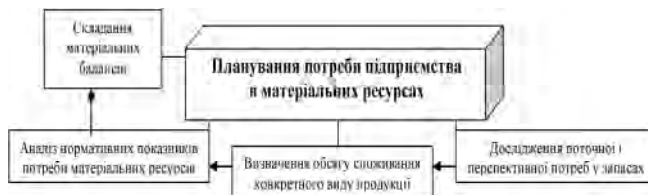

Рис. 3. Схема організації процесу планування потреби матеріальних ресурсів
Джерело: розроблено автором.

Поточний облік процесів надходження виробничих запасів, їх видача у підрозділи та виявлення фактичної наявності й стану матеріальних ресурсів надають можливість: встановлювати наявність і напрями руху матеріальних ресурсів; забезпечити початкові дані для дієвого контролю за використанням і збереженням матеріальних ресурсів, виконанням замовлень запасів, дотриманням угод на постачання; здійснити аналіз та оцінювання ефективності використання виробничих запасів у будь-якій структурній ланці технологічного процесу, за кожним робочим місцем. Достовірне, точне і повне облікове забезпечення має супроводжувати кожен етап процесу матеріального забезпечення, сприяючи розробці, узгодженню та прийняттю ефективних управлінських рішень щодо використання запасів. Належна організація облікового процесу має забезпечити: надходження інформації про залишки і рух виробничих запасів у місцях їх використання й зберігання; оперативне документальне оформлення процесів постачання, використання й списання виробничих запасів; розрахунок первісної вартості матеріальних ресурсів, які надходять на підприємство; інформаційну базу для здійснення контрольних заходів за витрачанням сировини й матеріалів, порівняння з нормативами, нормами та затвердженими лімітами; отримання даних для перманентного контролю виконання укладених договорів за

асортиментом, термінами постачання, якістю, відповідності договірних зобов'язань між контрагентами. Рис. 4 демонструє порядок здійснення поточного обліку та формування оперативних облікових даних на всіх етапах процесу матеріального забезпечення.

Рис. 4. Схема порядку поточного обліку надходження матеріальних ресурсів, їх переміщення і видачі підрозділам та виявлення фактичного стану запасів
Джерело: розроблено автором.

Контроль надходження, порядку збереження і схоронності, фактичного стану та витрачання запасів у структурних підрозділах підприємства згідно з їх призначенням забезпечуються ефективною організацією нагляду, проведенням інвентаризацій і систематичним моніторингом на кожному з етапів процесу матеріального забезпечення. Вказані дії забезпечують раціональне використання виробничих запасів і є важливим аспектом організації процесу матеріального забезпечення (рис. 5).

Рис. 5. Схема організації нагляду, інвентаризації і систематичного контролю за процесом матеріального забезпечення
Джерело: розроблено автором.

Розробка заходів із раціональнішого використання виробничих запасів є завершальним етапом процесу побудови оптимальної й ефективної системи матеріального забезпечення. Це передбачає: виявлення та мобілізацію резервів економії матеріальних ресурсів; упровадження у виробничий процес маловідходних і ресурсозберігаючих технологій; заміну дефіцитних видів запасів та використання

відходів виробництва і вторинних ресурсів; організацію більш ефективних форм використання, збереження та доставки ресурсів. Доцільними будуть заходи із впровадження механізмів стимулювання для працівників, які раціоналізують усі етапи використання матеріальних ресурсів. Впроваджуючи заходи, що повинні сприяти більш ефективному використанню виробничих запасів, слід відстежувати, щоб вони в жодному разі не впливали негативно на якісні характеристики виробничого процесу та готової продукції. Порядок розроблення заходів із більш раціонального використання матеріальних ресурсів окреслено на рис. 6.

Рис. 6. Схема порядку розроблення заходів із більш раціонального використання матеріальних ресурсів

Джерело: розроблено автором.

Удосконалення організації процесу матеріального забезпечення задля інтеграції обліку з іншими функціями управління також потребує ефективної автоматизації в економічному секторі служби матеріального забезпечення у тому змісті, в якому її розуміють прихильники централізації, що практично не залежить від форм організації обліку. Практика доводить, що на деяких підприємствах, які частково спробували децентралізувати облік (ПАТ «Кіровоградський хлібозавод»), рівень автоматизації облікового процесу значно вищий, ніж на тих підприємствах (ПАТ «Паляниця»), де переважним є принцип централізації обліку.

Такими вбачаються нам завдання ефективної діяльності служби матеріального забезпечення підприємств й алгоритм їх виконання в економічному секторі організаційної структури, що інтегрує інформаційні та оперативно-виробничі функції управління процесами матеріального забезпечення.

Удосконалення інтеграційних процесів між функціями управління відбувається у двох напрямках. З одного боку, оскільки спільним для всіх фінансових відділів є сам процес матеріального забезпечення, то для досягнення загальної мети посилюється взаємозв'язок між бухгалтерами, плановиками, контролерами та економістами, які намагаються вирішувати завдання з більшою ефективністю, а з іншого – посилюється взаємозв'язок економічного сектору служби матеріального забезпечення з оперативно-виробничим персоналом інших секторів (закупівель, зберігання і руху). Окремі працівники секторів (безпосередні виконавці) здійснюють функції обліку, планування,

аналізу, контролю, що й приводить до оптимального співвідношення повноважень і відповідальності кожного.

Водночас «необхідне дотримання трьох особливостей бухгалтерського обліку як процесу. Перша особливість полягає у тому, що кожен господарський факт, явище або процес мають бути насамперед зафіксовані на носії як доказ, тобто як документ, що закріплено у відповідному законодавчому акті. Другою особливістю є те, що всі господарські факти, явища та процеси з первинних документів, тобто доказів про їх реальність, підлягають обов'язковому запису (реєстрації) і нагромадженню в облікових реєстрах. Це означає, що облікові реєстри після того, як у них буде зроблено записи про відповідні господарські факти й інші математичні процедури – додавання, віднімання та визначення нового стану об'єкта обліку, автоматично стають носіями облікової інформації. Третя особливість у тому, що облік як процес закінчується визначенням нового стану об'єкта в облікових реєстрах, а підсумкові дані необхідно перенести з облікових реєстрів у звітні форми, котрі після їх заповнення автоматично стають носіями облікової (підсумкової, звітної) інформації [3, с. 40]».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Облік виявляє, вимірює, нагромаджує, реєструє, узагальнює, передає та зберігає дані про діяльність суб'єкта господарювання внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття ефективних рішень, одночасно створюючи інформаційне середовище для інших функцій управління. З розвитком ринкових відносин облік набуває все більшого значення, методи його удосконалюються, а межі розширюються. Облік як засіб для планування, економічного аналізу, контролю, стимулювання, регулювання та узагальнення розподілу матеріальних ресурсів відіграє важливу роль у діяльності підприємств, а тому цілком закономірною і логічною є його інтеграція з іншими функціями управління.

Для вирішення основних завдань служби матеріального забезпечення в економічному секторі ми розробили та запропонували такі схеми: організації процесу встановлення норм матеріальних ресурсів; організації процесу планування потреби матеріальних ресурсів; порядку поточного обліку надходження матеріальних ресурсів, їх переміщення і видачі підрозділам та виявлення стану виробничих запасів; організації нагляду, інвентаризацій та перманентного контролю за процесами матеріального забезпечення; порядку розробки заходів із більш раціонального використання матеріальних ресурсів.

Вказані пропозиції містять авторське бачення напрямків удосконалення організації процесу матеріального забезпечення із встановленням конкретних завдань та з'ясуванням ролі, місця й зв'язку всіх управлінських функцій – обліку, планування, економічного аналізу, контролю, стимулювання та регулювання. Об'єктом наших майбутніх досліджень буде розробка рекомендацій з удосконалення системи матеріального забезпечення окремих підприємств різних сфер національної економіки із врахуванням впливу галузевих особливостей та специфіки виробничих процесів.

Література

1. Валуєв Б. І. Організаційні можливості поглиблення інтеграційних процесів в управлінні підприємством *Наукові праці Кіровоградського державного технічного університету. Сер. : Економічні науки.* 2003. Вип. 4. Ч. I. С. 17–22.

2. Зарудна Н. Я. Облік і аналіз процесу постачання матеріальних цінностей : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Терн. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2013. 215 с.
3. Пугаченко О. Б. Облік процесів матеріального забезпечення в системі управління хлібопекарними підприємствами : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Кіровоград. нац. техн. ун-т. Кіровоград, 2008. 225 с.
4. Сиротенко Н. А. Функції обліку та контролю в системі управління матеріальним забезпеченням виробництва (на прикладі підприємств кондитерської галузі) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Одес. держ. екон. ун-т. Одеса, 2007. 385 с.
5. Шурупов Г. В. Механізм управління матеріальним забезпеченням діяльності промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Одес. гос. екон. ун-т. Одеса, 2004. 203 с.
6. Балашук Н. Напрями удосконалення матеріально-технічного забезпечення діяльності підприємств в умовах ресурсних обмежень. *Сучасні підходи до управління підприємством* : зб. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. 2017. URL : <http://conf.management.fmm.kpi.ua/proc/issue/view/5958> (дата звернення: 12.12.2019).
7. Гуржій Н. М., Бебешко І. С. Моніторинг системи матеріального забезпечення підприємств харчової промисловості. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Сер. : Економічні науки*. 2010. № 2. С. 74–80.
8. Гурич О. М. Методика формування раціональної структури системи матеріального забезпечення повітряного командування Повітряних Сил Збройних Сил України у повітряній операції. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2017. № 2 (51). С. 35–39.
9. Дмитрик М. М., Куліш О. І., Харіх О. Д. Облік процесів матеріального забезпечення у системі управління виробництва кондитерської продукції. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 3 (19). С. 80–84.
10. Кивлюк В. С., Ганненко Ю. О. Удосконалення системи забезпечення матеріальними ресурсами Збройних Сил України. *Social development & Security*. 2018. Вип. 2 (4). С. 49–58.
11. Майборода М. М. Вплив матеріально-технічного забезпечення на ефективність виробництва зерна. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2016. Вип. 173. С. 132–137.
12. Розмислов О. М., Мартинов А. А. Аналітичне забезпечення стратегічного управління матеріальними витратами підприємства. *Вісник Одеського національного університету. Сер. : Економіка*. 2018. Т. 23. Вип. 4. С. 153–158.
13. Крушельницька О. В. Управління матеріальними ресурсами : навч. посібник. Київ : Кондор, 2003. 162 с.

References

1. Valuiev, B.I. (2003). Orhanizatsiini mozhlyvosti pohlyblennia intehratsiinykh protsesiv v upravlinni pidpriemstvom [Organizational enhancing integration processes in enterprise management]. Naukovi pratsi Kirovohradskoho derzhavnogo tekhnichnogo universytetu. Ekonomichni nauky – Proceedings Kirovograd State Technical University. Economics, 4, 17-22 [in Ukrainian].
2. Zarudna, N.Ia. (2013). Oblik i analiz protsesu postachannia materialnykh tsinnosti [Accounting and analysis of the supply of property] Candidate's thesis. Ternopil [in Ukrainian].
3. Puhachenko, O.B. (2008). Oblik protsesiv materialnoho zabezpechennia v systemi upravlinnia khlibopekarnymy pidpriemstvamy [Accounting processes material support in the management of bakery enterprises] Candidate's thesis. Kirovohrad [in Ukrainian].
4. Syrotenko, N.A. (2007). Funktsii obliku ta kontroliu v systemi upravlinnia materialnym zabezpechenniam vyrobnytstva: na prykladi pidpriemstv kondyterskoi haluzi [Accounting and control functions in the management of production material support: in the example of the confectionery industry] Candidate's thesis. Odessa [in Ukrainian].
5. Shurupov, G.V. (2004). Mehanizm upravlennia material'nym obespecheniem dejatel'nosti promyshlennykh predpriyatij [The mechanism of control material support industrial activities] Candidate's thesis. Odessa [in Russian].
6. Balashuk, N. (2017) Napriamy udoskonalennia materialno-tekhnichnogo zabezpechennia diialnosti pidpriemstv v umovakh resursnykh obmezhen [Areas of improvement of logistical support of the activity of enterprises under conditions of resource limitations] Suchasni pidkhody do upravlinnia pidpriemstvom : zb. VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. URL: <http://conf.management.fmm.kpi.ua/proc/issue/view/5958> (дата звернення: 12.12.2019) [in Ukrainian].
7. Hurzhii, N.M. & Bebesko, I.S. (2010). Monitoryng systemy materialnoho zabezpechennia pidpriemstv kharchovoi promyslovosti [Monitoring system of material support of the food industry]. Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnyi instytut Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnogo universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Chernivtsi Trade and Economics Institute of the Kyiv National Trade and Economic University. Economics, 2, 74-80 [in Ukrainian].
8. Huryh, O.M. (2017) Metodyka formuvannia ratsionalnoi struktury systemy materialnoho zabezpechennia povitrianoho komanduvannia Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy u povitriani operatsii [Methods of formation of rational structure of material support system of air command of the Air Forces of Ukraine in air operation]. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl, 2 (51), 35-39. [in Ukrainian].
9. Dmytryk, M.M., Kulish, O.I. & Kharikh, O.D. (2012). Oblik protsesiv materialnoho zabezpechennia u systemi upravlinnia vyrobnytstva kondyterskoi produktsii [Accounting processes material support in the management of confectionery

- products]. Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin Berdyansk University of Management and Business, 3 (19), 80-84 [in Ukrainian].
10. Kyvliuk, V.S., Hannenko, Yu.O. (2018) Udoskonalennia systemy zabezpechennia materialnyimi resursamy Zbroinykh Syl Ukrainy [Improvement of the material resources system of the Armed Forces of Ukraine]. Social development & Security. 2 (4). 49-58 [in Ukrainian].
 11. Maiboroda, M.M. (2016) Vplyv materialno-tekhnichnoho zabezpechennia na efektyvnist vyrobnytstva zerna [Influence of logistical support on grain production efficiency]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka, 173, 132-137 [in Ukrainian].
 12. Rozmyslov, O.M., Martynov, A.A. (2018) Analitychne zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia materialnyimi vytratamy pidpriemstva [Analytical support of strategic management of material costs of the enterprise]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Ekonomika, 23, 4. 153-158. [in Ukrainian].
 13. Krushelnytska, O.V. (2003). Upravlinnia materialnyimi resursamy [Material management]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

Статтю отримано 21 січня 2020 р.
Article received January 21, 2020.

УДК 657.6

JEL classification: M41, M42

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.200>

Анна ГРИЦИШИН,

аспірантка кафедри обліку і оподаткування,
Тернопільський національний економічний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна
E-mail: annaternopil83@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8211-7389>

ОБЛІК ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ РОЗМЕЖУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ І МАРКЕТИНГОВИХ ПРОЦЕСІВ

Грицишин А. Облік збутової діяльності в умовах розмежування логістичних і маркетингових процесів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 200–212. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.200>

Hrytsyshyn V. Oblik zbutovoi diialnosti v umovakh rozmezhuвання lohistychnykh i marketynhovoykh protsesiv. [Accounting for sales activities in the context of the separation of logistics and marketing processes]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 200–212. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.200>

Анотація

Вступ. Збутову діяльність слід розглядати як процес організаційно-економічних операцій, що містить логістичний аспект (транспортування, складування, управління запасами, обслуговування замовлень) та маркетинговий аспект (дослідження й аналіз кон'юнктури ринку, визначення обсягів збуту, вибір та управління каналами розподілу). Модернізація управління процесом збуту готової продукції потребує адаптації методики бухгалтерського обліку одночасно до вимог логістики та маркетингу. Двоєдине позиціонування збутового процесу як логістичної та маркетингової діяльності вимагає удосконалення первинних документів, рахунків та реєстрів обліку.

Мета статті полягає в удосконаленні обліку витрат на збут з окремим врахуванням логістичних та маркетингових процесів.

Методи. У процесі дослідження ролі логістики та маркетингу в бухгалтерському обліку збутових витрат використовувалися загальнонаукові емпіричні, логічні та історичні методичні прийоми пізнання дійсності. Дослідження базуються на

основі загальних методів вивчення економічних процесів, фактів та явищ з позиції бухгалтерського обліку для розмежування збутових витрат логістичного та маркетингового походження. Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові документи, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у частині обліку збутової діяльності тощо.

Результати. Досліджено вплив логістики і маркетингу на методику обліку витрат на збут. Виокремлено облікові документи, які дають змогу сепаратно ідентифікувати витрати на збут логістичного та маркетингового походження. Удосконалено облікову практику обчислення збутових витрат із зміною назви рахунку 93 «Витрати на збут» на «Витрати на збут і маркетинг» та відкриттям нових субрахунків бухгалтерського обліку. Запропоновано форму відомості обліку витрат на збут з метою їх структурного, динамічного аналізу та оцінки відхилення від планових показників.

Перспективи. Використання запропонованих рахунків та регістру обліку витрат на збут може стати причиною зростання трудомісткості облікових обчислень, що потребує подальшого дослідження перспектив автоматизації облікових процедур.

Ключові слова: облік, витрати на збут, логістика, маркетинг, документування.

Формул: 0, рис.: 1, табл.: 1, бібл.: 17.

Annotation

Anna HRYTSYSHYN

ACCOUNTING FOR SALES ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF THE SEPARATION OF LOGISTICS AND MARKETING PROCESSES

Introduction. Sales activities should be considered as a process of organizational and economic operations that includes logistical aspects (transportation, warehousing, inventory management, order servicing) and marketing aspect (research and analysis of market conditions, determination of sales volumes, selection and management of distribution channels). Modernization of the management of the product sales process requires the adaptation of accounting methodology to the requirements of logistics and marketing. The dual positioning of the sales process as a logistics and marketing activity requires the improvement of primary documents, accounts and accounting records.

Purpose. The main aim is to improve the accounting of sales costs with a separate logistics and marketing processes.

Methods. General scientific empirical, logical and historical methodical techniques of knowledge of reality were used in the process of researching the place of logistics and marketing in the accounting of sales expenses. The research is based on science general methods of economic processes, facts and phenomena of accounting to differentiate the sales costs of logistics and marketing origin. The information base of the research is legal documents, scientific works of domestic and foreign scientists in the marketing activity accounting field etc.

Results. The influence of logistics and marketing on the accounting method for sales costs is investigated. Different accounting documents that allow separate identification of

the sales costs of logistics and marketing origin are disclosed. The accounting practice of calculating sales costs has been improved by changing the name of account 93 «Sale costs» to «Costs for sale and marketing» and opening new accounting subaccounts. The form of sales cost accounting information for the purpose of their structural, dynamic analysis and estimation of deviations from the planned indicators is proposed.

Discussion. *The use of the proposed invoices and the register of sales expenses can cause the complexity of accounting calculations, which requires further investigation of the prospects for automation of accounting procedures.*

Keywords: *accounting, sales costs, logistics, marketing, documentation.*

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 1, bibl.: 17.

Постановка проблеми. Реалізація готової продукції завершує кругообіг матеріальних цінностей. Гроші, які були інвестовані у процес придбання матеріальних цінностей, їх переробку на етапі виробництва, повертаються у склад обробних активів підприємства. Різниця між початково вкладеними і одержаними коштами при реалізації готової продукції є грошовим виміром операційного прибутку суб'єкта господарювання. Реалізація є фізичним процесом переміщення товару від продавця до покупця разом із передачею права власності і зворотно – грошей.

Необхідно розуміти, що реалізація продукції не є самовільним (природним) процесом, а потребує цілеспрямованої діяльності з метою координування та управління. Сукупність дій щодо забезпечення та управління процесом реалізації продукції (робіт, послуг) є збутовою діяльністю на підприємстві. Як доводить Гудзенко Н. М., збут – це підсистема господарської діяльності, що включає процес переміщення продукції від виробника до споживача (реалізацію); дослідження ринку; задоволення потреб покупця; управління рухом матеріальних цінностей з визначенням фінансового результату, який формується при створенні нової вартості в процесі виробництва [1, с. 25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців ведеться полеміка щодо співвідношення понять збут, реалізація, маркетинг, реклама і їх впливу на систему обліку, що передбачає коригування назви рахунку 93 «Витрати на збут» на «Маркетингові витрати» (Гудзенко Н. М. [1]), «Витрати на маркетинг і комерційну діяльність» (Безверхий К. В. [2]), «Маркетингові і збутові витрати» (Пальчук О. В., Нечай Н. М. [3]), «Витрати на збут, рекламу й маркетинг» (Пушкар М. С. [4]). Противники такої позиції пропонують не змінювати традиційну методику обліку та назви рахунків, а відкривати до рахунку 93 «Витрати на збут» необхідні керівництву підприємства субрахунки. Наприклад, збутові та маркетингові елементи діяльності підприємств пропонують поєднувати на єдиному рахунку із значною кількістю субрахунків Візіренко С. В. і Агаркова О. В. [5], Дерій В. А. [6], Янчева Л. М., Шталь Т. В. та Ільченко М. О. [7]. Проте науковцями недостатньо уваги приділяється збутовій діяльності з позиції логістики (як сукупності операцій транспортування, складування, управління запасами, обслуговування замовлень тощо), що значно трансформує методику обліку витрат на збут суб'єктів господарювання.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різне трактування науковцями збутової діяльності потребує розмежування логістичних та маркетингових процесів в теорії і практиці бухгалтерського обліку. Подвійне позиціонування збутових витрат як результату логістичної та маркетингової діяльності також створює дисгармонію в методиці бухгалтерського обліку. Виникає необхідність в трансформації системи бухгалтерського обліку з метою врахування вимог логістики при формуванні облікової інформації щодо витрат на збут продукції (робіт, послуг).

Постановка завдання. Мета статті полягає в удосконаленні обліку витрат на збут з окремим врахування логістичних та маркетингових процесів, що передбачає реалізацію таких завдань:

- розмежувати вплив логістики і маркетингу на методику обліку витрат на збут;
- виокремити облікові документи, які дають змогу сепаратно ідентифікувати витрати на збут логістичного та маркетингового походження;
- модернізувати облікову практику обчислення збутових витрат із зміною назви існуючих та відкриттям нових рахунків бухгалтерського обліку;
- запропонувати форму відомості обліку витрат на збут з метою структурного, динамічного аналізу та оцінки відхилення від планових показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуально важливим є підхід, за якого збутову діяльність слід розглядати як процес організаційно-економічних операцій, що містить логістичний аспект (транспортування, складування, управління запасами, обслуговування замовлень), та маркетинговий аспект (дослідження й аналіз кон'юнктури ринку, визначення обсягів збуту, вибір та управління каналами розподілу), і здійснюється для досягнення економічних результатів від реалізації продукції споживачам та створення позитивного іміджу підприємства на ринку [8, с. 124]. Маркетингове спрямування збутової діяльності позиціонує матеріальні цінності як об'єкт ринку.

Основними завданнями логістики збуту (розподілу, дистрибуції) як органічної частини виробничої та інформаційної діяльності у загальній системі управління підприємством є: пошук каналів подальшого розвитку виробництва і забезпечення його прибуткової діяльності; підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства шляхом оптимізації наявної збутової мережі з урахуванням таких критеріїв, як належна підготовка товару до продажу (по суті, йдеться про продовження процесу виробництва) шляхом підвищення ефективності системи постачання; оптимізація швидкості оформлення та обробки замовлень, підвищення рівня логістичного сервісу, зменшення кількості рекламацій, штрафів тощо [9, с. 519].

Двоєдине позиціонування збутового процесу як логістичної та маркетингової діяльності потребує ефективної системи управління підприємством. Зовнішні та внутрішні виклики, ініційовані логістикою та маркетингом, що стоять перед керівництвом підприємства, потребують вироблення дієвої збутової політики підприємства. Врахування змін зовнішнього і внутрішнього середовища в умовах динамічних трансформацій постіндустріальної економіки потребує прийняття оперативних управлінських рішень у сфері збуту. Оперативне управління логістичною і маркетинговою компонентами збутової діяльності ґрунтується на своєчасній, достовірній та релевантній обліковій інформації. Модернізація управління процесом

збуту готової продукції потребує адаптації методики бухгалтерського обліку одночасно до вимог логістики та маркетингу. Інформаційна модель обліку та управління збутовою діяльністю в умовах розмежування логістичних і маркетингових процесів відображена на рис. 1.

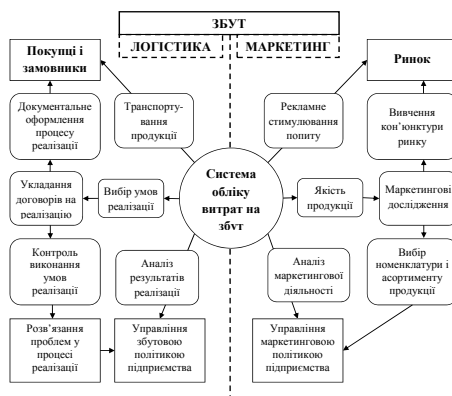

Рис. 1. Логістичне та маркетингове розмежування витрат на збут в обліку та управлінні підприємством

В системі обліку і управління логістичними процесами визначальне місце належить пошуку та забезпеченню умов реалізації продукції (робіт, послуг) і їх транспортуванню до покупців чи замовників. Укладання договорів на реалізацію, контроль їх виконання, документування та облік процесу збуту продукції (робіт, послуг) формує інформаційне середовище для управління збутовою політикою підприємства. На відміну від логістики, де кінцевим об'єктом збутової діяльності є покупці чи замовники, маркетинг спрямований на дослідження ринку та просування на ньому товарів. Основою маркетингових процесів збутової діяльності є ринкове позиціонування продукції (робіт, послуг) через забезпечення їх якості, оптимальної номенклатури і асортименту, дизайну і упаковки, позитивного іміджу і т.д., що забезпечує досягнення конкурентних переваг на ринку. Облікова інформація про збутові витрати маркетингового спрямування використовуються для визначення ефективності заходів ринкового просування продукції (робіт, послуг), у тому числі рекламних кампаній, та управління маркетинговою політикою підприємства загалом.

Диференційоване спрямування збутових витрат можливе через використання окремих облікових документів для обліку логістичних і маркетингових операцій. В кожному виді документів можуть бути ідентифіковані факти господарської діяльності, які стосуються або логістичної, або маркетингової діяльності.

Документальне забезпечення операцій з виникнення збутових витрат логістичної природи є стандартизованими та активно використовуються підприємствами кондитерської промисловості. Зокрема, для обліку об'єктів, які використовуються для збутових цілей, застосовуються: «Розрахунок амортизації основних засобів» – амортизація необоротних активів; «Накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів» – вартість переданих матеріалів; «Акт на списання малоцінних та швидкозношуваних предметів» – вартість переданих МШП; «Звіт про

використання коштів, наданих на відрядження або під звіт» – витрати на відрядження; «Табель обліку використання робочого часу» і «Розрахунково-платіжна відомість» – заробітна плата персоналу та багато інших. Натомість, чинними нормативно-правовими документами не конкретизовано перелік облікових документів, які підтверджують витрати на збут маркетингового спрямування. Проте, підтвердити зв'язок збутових витрат з маркетинговою діяльністю підприємств кондитерської промисловості можливо за допомогою таких облікових документів:

1. Наказ про проведення маркетингових заходів по кондитерському підприємству, у якому вказуються період реалізації, сегмент ринку, потенційних споживачів і кошторисний план проведення із деталізацією планових витрат на маркетинг;

2. Договір про надання маркетингових послуг, у якому обов'язково зазначається виконавець, конкретизовані завдання, перелік і вартість послуг, місце реалізації, терміни виконання, а також прописуються загальні умови, права і обов'язки учасників договірних відносин;

3. Акт приймання-передачі послуг або інший документ, що підтверджує фактичне надання маркетингових послуг, сформований із наявністю обов'язкових реквізитів відповідно до п. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [10];

4. Звіт про проведення маркетингових досліджень, у якому викладаються отримані результати і надаються рекомендації замовнику, зокрема:

– мета і предмет договору, які передбачають аналіз основних характеристик і оцінку перспектив розвитку виробничих потужностей, проведення фінансово-економічного розрахунку та визначення доцільності вкладення коштів у розширення виробництва або створення нового;

– моніторинг конкуренції між найбільшими виробниками на оптовому та роздрібному ринку продажу та оцінка рівня конкуренції;

– основні тенденції розвитку ринку, динаміка зміни цін, асортимент продукції;

– політика ціноутворення;

– опис потенційних споживачів і кількісних показників (місткість ринку) планованого продажу;

– аналіз імпорту та експорту продукції та їхній вплив на ринок;

– оцінка ризиків, фінансовий план, аналіз ефективності проекту;

– прогнозний рівень рентабельності, термін окупності проекту;

– висновки за проведеними дослідженнями [15, с. 130].

При розробленні плану рекламних заходів керівництву підприємства кондитерської промисловості рекомендовано обов'язково в облікових документах зазначати маркетингове спрямування витрат на збут. Наприклад, в документах на відпуск матеріальних цінностей зі складу (прайс-листи, ручки, блокноти, агітки тощо) вказується подія маркетингового спрямування. Додатково складаються кошториси проведення маркетингових заходів з переліком витрат, які будуть ідентифіковані як збутові. Після завершення подій маркетингового характеру необхідно формувати звіт, на основі якого можна порівнювати фактичні витрати з плановими (кошторисними) показниками. На основі зазначених первинних документів можлива ідентифікація

маркетингових витрат з метою їх виокремлення зі загального переліку витрат на збут і окремого відображення на рахунках бухгалтерського обліку.

Паралельний логістичний та маркетинговий вплив на процес збуту продукції (робіт, послуг) також призвів до активізації науково та практико обґрунтованих пропозицій щодо зміни назви рахунку обліку 93 «Витрати на збут». Узагальнення поглядів науковців [1-9] на трансформацію обліку збутової діяльності дає змогу виокремити 3 позиції:

– логістичні витрати є тотожними маркетинговим витратам, що не потребує зміни назви рахунку 93 «Витрати на збут» у зв'язку з відповідністю методиці їх обліку П(С) БО 16 «Витрати», а маркетингова складова збутової діяльності виділяється через відкриття субрахунків;

– логістичні та маркетингові витрати є рівнозначними категорійними поняттями, що не дозволяє їх узагальнювати у зв'язку з диференційованою природою виникнення та потребує зміни назви рахунку 93 «Витрати на збут» з врахуванням маркетингової природи збуту продукції (робіт, послуг);

– логістика є елементом маркетингу, що визначає необхідність перейменування рахунку 93 «Витрати на збут» на «Маркетингові витрати», у складі якого доцільно виокремлювати субрахунки для обліку витрат на збут.

Належно обґрунтованим є другий варіант співвідношення між збутовими (логістичними) та маркетинговими витратами при дослідженні збутової діяльності кондитерського підприємства, що відповідає базовим економічним поглядам на процес реалізації продукції (робіт, послуг). Найбільш тиражованою та цитованою в рамках другої позиції удосконалення методики обліку збутових витрат є пропозиція К.В. Безверхого щодо перейменування рахунку 93 «Витрати на збут» на «Витрати на збут, рекламу й маркетинг» з одночасним відкриттям субрахунків 931 «Витрати на збут», 932 «Витрати на рекламу», 933 «Маркетингові витрати» [2, с. 16]. Така наукова позиція щодо виділення реклами як окремої складової процесу реалізації та просування матеріальних цінностей є недостатньо обґрунтованою.

Маркетинг є складною економічною категорією і поєднує різносторонні зусилля фахівців, кінцевим результатом яких є реалізація товарів на ринку. Одним з дієвих механізмів маркетингового просування продукції (робіт, послуг) є реклама. Згідно із ст. 1 Закону України «Про рекламу» від 03.07.96 р. № 39, реклама – це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів та їх інтерес щодо такої особи чи товару [11]. Реклама разом з управлінням продуктом як товаром, ціною, місцем реалізації, комунікаціями з споживачем, дистрибуцією є складовими так званого «маркетинг-міксу» [12]. Іншими словами, реклама може бути ефективною та дієвою лише в комплексі з маркетинговою діяльністю в цілому. Позиціонування в назві рахунку 93 лише одного елемента маркетингу без врахування інших засобів одержання конкурентних (маркетингових) переваг на ринку для реалізації товару є недоцільним. Поза увагою залишаються інші компоненти «маркетинг-міксу».

Додатково слід врахувати, що науковці у сфері обліку збутових витрат в комерційній (торгівельній) діяльності, яка базується на рекламному стимулюванні попиту, упускають маркетингове спрямування витрат на збут. Наприклад, М. В. Корягін і

І. Б. Плотніченко [16] рекомендують відкривати субрахунки 931 «Витрат на збут у системі традиційної (оф-лайн) комерції», 932 «Витрат на збут у системі електронної (он-лайн) комерції» без змін назви рахунку 93 «Витрати на збут». В торгівельній сфері економіки науковці пропонують здійснювати облік витрат на збут в розрізі видів торгівлі, а не напрямків логістичної чи маркетингової діяльності.

З метою одночасного врахування логістичного та маркетингового впливу на збутову діяльність доцільно змінити назву рахунку 93 «Витрати на збут» на «Витрати на збут і маркетинг». Така модальна побудова назви рахунку обґрунтовується концептуальним та лінгвістичним спрямуванням наукового дослідження. Функціонально збутова діяльність розташовується перед маркетингом в процесі іменування рахунку 93 «Витрати на збут і маркетинг». Збут, на відміну від маркетингу, завжди присутній у діяльності підприємств з випуску продукції, виконання робіт, надання послуг. Особливо на невеликих кондитерських підприємствах, які працюють з давальницькою сировиною чи надають послуги виробничого аутсорсингу, можуть бути відсутні витрати на маркетинг. З точки зору лінгвістики з метою компресії мовних засобів у процесі словотворення чи формування нової термінології назва рахунку 93 «Витрати на збут і маркетинг» є більш оптимальною, ніж: «Витрати на збут та маркетингові витрати», «Збутові та маркетингові витрати». Використання рахунку 93 із запропонованою назвою «Витрати на збут і маркетинг» із субрахунками 931 «Витрати на логістику збуту», 932 «Витрати на маркетинг», 933 «Інші витрати у процесі реалізації» дасть змогу ідентифікувати на нагромаджувати витрати, що стосуються окремо логістичних та маркетингових процесів на підприємствах кондитерської промисловості. Значний рівень аналітики із використанням запропонованих субрахунків дасть змогу отримати деталізовану облікову інформацію з метою оцінки ефективності логістичних потоків на підприємстві, дієвості маркетингових заходів просування продукції. В подальшому облікова інформація з рахунку 93 «Витрати на збут і маркетинг» та субрахунків до нього акумулюється та групується в аналітичних відомостях.

Аналітичний облік витрат на збут здійснюється за кожною статтею витрат, що сприяє оперативному аналізу понесених витрат на збут та своєчасно приймати ефективні управлінські рішення [17, с.33]. Для опрацювання аналітичної інформації про витрати на збут пропонується використовувати форму відомості обліку, яка заповнена за даними ТОВ «Тера» у табл. 1.

Таку відомість рекомендовано окремо формувати з логістичними та маркетинговими компонентами витрат на збут з метою деталізованого аналізу та управління збутовою діяльністю підприємства. Використання запропонованої відомості є корисним для фахівців обліку та управління на основі порівняння облікової інформації про витрати на збут за декілька звітних періодів та аналізу відхилень показників від планових (нормативних) значень. Прикладне значення відомості полягає в можливості аналізу і контролю зміни витрат на збут, причин та винуватців відхилення значень від попередніх років чи планових показників діяльності кондитерського підприємства.

Форма відомості обліку витрат на збут на основі даних про логістичну діяльність ТОВ «Тера» (тис. грн.)

Логістичні витрати	Частка, %	Фактичні витрати		Відхилення 2019 р. від 2018 р.	Планові витрати 2019 р.	Відхилення фактичних від планових витрат
		2018 р.	2019 р.			
Витрати на оплату праці працівникам відділу збуту, які займаються управлінням логістичними потоками (з відрахуваннями на соціальні заходи)	16,61	2 240,95	2 305,21	64,26	2 432,41	-127,20
Витрати на відрядження	16,54	2 378,21	2 150,12	-228,09	2 151,36	-1,24
Витрати на юридичні послуги	1,65	218,08	233,71	15,63	243,24	-9,53
Витрати на документообіг	1,91	252,52	269,82	17,30	225,34	44,48
Поштові, телефонні та витрати на електронні комунікації	0,08	10,96	11,71	0,75	11,71	0,00
Витрати на оформлення замовлень від покупців	1,60	208,36	230,5	22,14	228,45	2,05
Витрати на підготовку рекламаций	1,13	145,91	163,77	17,86	161,35	2,42
Витрати на перевірку документів	0,78	98,75	114,45	15,70	143,25	-28,80
Витрати на збір та обробку інформації щодо збуту	2,49	325,12	355,26	30,14	355,26	0,00
Представницькі витрати	5,62	745,27	794,06	48,79	794,06	0,00
Витрати на оформлення договірних відносин з покупцями	0,65	85,73	91,69	5,96	92,54	0,85
Витрати на організацію логістичних потоків	5,36	708,61	757,9	49,29	775,29	-17,39
Компенсаційні витрати за договірними зобов'язаннями	1,45	193,07	205,09	12,02	205,09	0,00
Витрати від дефіциту кондитерської продукції	5,95	778,56	849,78	71,22	897,25	-47,47
Витрати на пакування продукції	14,60	1 957,83	2 039,55	81,72	2 003,85	35,70
Витрати на перевірку якості кондитерської продукції	0,70	92,46	98,49	6,03	96,25	2,24
Витрати на логістичні послуги інших організацій	21,53	2 932,55	2 962,85	30,30	2 984,92	-22,07
Витрати, що пов'язані зі штрафами, пенею	1,35	242,23	127,36	-114,87	120,21	7,15
Разом	100	13615,17	13761,32	146,15	13921,83	-160,51

Джерело: розроблено автором самостійно.

Зокрема, за даними структурного аналізу показників логістичної діяльності ТОВ «Тера», найбільшу частку у витратах на збут замають витрати: на оплату праці працівників збутового відділу разом з відрахуванням на соціальні заходи (16,61 %), на відрядження персоналу підприємства (16,54 %), на пакування продукції (14,60 %) і на

оплату логістичних операцій сторонніх організацій (21,53 %). Керівництву підприємства рекомендується мінімізувати витрати на оплату праці за рахунок автоматизації облікових та управлінських функцій працівників відділу збуту, а також перерозподілу виконання логістичних операцій третіх фірм на користь власної служби логістики.

Динамічний аналіз на основі запропонованої форми відомості обліку витрат на збут демонструє зростання логістичних витрат підприємства у 2019 році порівняно з 2018 роком на 146,15 тис. грн. Найбільший ріст продемонстрували витрати на оплату праці працівників відділу збуту разом із відрахуваннями на соціальні заходи (на 64,26 тис. грн.), що пояснюється зростанням мінімальної заробітної плати в Україні та інших соціальних гарантій для персоналу підприємства; витрати на пакування продукції (на 81,72 тис. грн.) у зв'язку із збільшеннями обсягу випуску продукції. Такі витрати є економічно обґрунтованими, а тому є індикатором зваженої політики підприємства щодо логістичної діяльності. Додатково слід врахувати, що ТОВ «Тера» вдалося у 2019 році зменшити витрати на відрядження працівників відділу збуту на 228,09 тис. грн. та витрати, що пов'язані зі штрафами (пенею, неустойками) на 114,87 тис. грн. щодо невиконання договірних відносин при поставках продукції, що свідчить про реструктуризацію управління логістичними операціями.

Аналіз відхилень фактичних витрат від планових показників у 2019 році також підтверджує оптимізацію збутової політики ТОВ «Тера», що дало змогу одержати економію у розмірі 160,51 тис. грн. Майже по всіх статтях логістичних витрат вдалося зменшити фактичні витрати підприємства порівняно з очікуваними (плановими). Лише витрати на забезпечення документообігу та пакування продукції дещо зросли на 44,48 тис. грн. та 35,70 тис. грн. відповідно.

Таким чином, керівництво підприємства кондитерських підприємств ще до завершення звітного періоду у міру накопичення облікової інформації у відомості має змогу приймати оперативні управлінські рішення з метою оптимізації діяльності та зменшення витрат. Оперативне управління унеможливорює виникнення значних непродуктивних витрат підприємства у зв'язку зі своєчасною реакцією на непередбачувані фінансово-господарські ситуації.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Сформовано двоєдине позиціонування збутового процесу як логістичної та маркетингової діяльності, що передбачає розмежування витрат на збут логістичного та маркетингового походження, використання різних первинних документів. З метою одночасного врахування логістичного та маркетингового впливу на збутову діяльність обґрунтовано доцільність зміни назви рахунку 93 «Витрати на збут» на «Витрати на збут і маркетинг» із відкриттям субрахунків 931 «Витрати на логістику збуту», 932 «Витрати на маркетинг», 933 «Інші витрати у процесі реалізації», що дасть змогу ідентифікувати та нагромаджувати витрати, що стосуються окремо логістичних та маркетингових процесів на підприємствах кондитерської промисловості.

В подальшому інформацію з рахунків бухгалтерського обліку рекомендовано акумулювати у запропонованій формі відомості обліку витрат на збут окремо за логістичними та маркетинговими компонентами з метою деталізованого аналізу. Використання розробленої форми відомості обліку витрат на збут дає змогу ефективно та своєчасно проводити структурний, динамічний аналіз та оцінку

відхилення логістичних витрат від планових показників, що масть змогу приймати оперативні управлінські рішення щодо оптимізації збутової діяльності кондитерських підприємств та зменшення логістичних витрат.

Проте, використання запропонованих рахунків та реєстру обліку витрат на збут може стати причиною зростання трудомісткості облікових обчислень, що потребує подальшого дослідження перспектив автоматизації облікових процедур.

Література

1. Гудзенко Н. М. Роль обліку збуту для забезпечення контролю процесу реалізації. Науковий вісник *Національного аграрного університету*. 2002. Вип. 56. С. 263–265.
2. Безверхий К. В. Сучасні підходи до вдосконалення обліку непрямих витрат на збут, рекламу і маркетинг. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2010. № 12. С. 14–19.
3. Пальчук О. В., Нечай Н. М. Облік маркетингових та збутових витрат. *Наукові праці державного технічного університету*. 2004. Вип. 5, ч. II. С. 378–387.
4. Пушкар М. С. Креативний облік: створення інформації для менеджерів : моногр. Тернопіль : Карт-бланш, 2006. 334 с.
5. Візіренко С. В., Агаркова О. В. Організація обліку процесу реалізації готової продукції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 36–42.
6. Дерій В. А. Витрати на збут у системі обліку й аналізу невиробничих витрат. *Облік і фінанси*. 2013. № 4 (62). С. 20–23.
7. Янчева Л. М., Шталь Т. В., Ільченко М. О. Методичні підходи до організації бухгалтерського обліку витрат виробництва та обігу на підприємствах ресторанного господарства. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2012. Випуск 2 (16). С. 11–17.
8. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс.; пер. с англ. М. : Вильямс, 2005. 656 с.
9. Комеліна О. В., Гаманко Р. С. Логістичне управління збутовою діяльністю підприємства: концептуальний підхід. *Економіка і суспільство*. Мукачівський державний університет. 2017. Випуск № 13. С. 518–524.
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
11. Про рекламу: Закон України від 03.07.96 р. № 271/96-ВР. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/270/96-ВР>.
12. Маркетинг-мікс. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркетинг-мікс>.
13. Подмешальська Ю. В., Степаненко В. А. Облік витрат на збут. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 31–35.
14. Граковський Ю. Витрати на маркетинг: бухгалтерський та податковий облік. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/3306?issue=83>.
15. Назарова К., Мисюк В. Облік витрат на маркетингові комунікації підприємства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 5. С. 129–140.

16. Корягін М. В., Плотніченко І. Б. Операційні витрати підприємств електронної комерції: класифікація та облік. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29454/1/50-162-164.pdf>.
17. Муравський В. В. Облік і аналіз руху товарів з використанням інформаційних технологій : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності); Центр. спілка спожив. т-в України, Львів. комерц. акад. Л., 2012. 21 с.

References

1. Gudenko, N. M. (2002) Rol obliku zbutu dlia zabezpechennia kontroliu protsesu realizatsii [The role of sales accounting for the control of the implementation process]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho ahrarynoho universytetu – Scientific Bulletin of the National Agrarian University*. 2002. Iss. 56. P. 263-265 [in Ukrainian].
2. Bezverkhyi, K. V. (2010) Suchasni pidkhydy do vdoskonalennia obliku nepriamykh vytrat na zbut, reklamu i marketynh [Modern approaches to improving the accounting of indirect costs for sales, advertising and marketing]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and Auditing*. № 12. P. 14-19 [in Ukrainian].
3. Palchuk, O. V., Nechai, N. M. (2004) Oblik marketynhovykh ta zbutovykh vytrat [Accounting for marketing and marketing costs]. *Naukovi pratsi derzhavnoho tekhnichnoho universytetu – Scientific works of the State Technical University: collection of scientific works*. Vol. 5, Part II. P. 378–387 [in Ukrainian].
4. Pushkar, M. S. (2006) Kreatyvnyi oblik: stvorennia informatsii dlia menedzheriv : monohr. [Creative accounting: creating information for managers: monogr.]. Ternopil : Kart-blansh, 334 p. [in Ukrainian].
5. Vizirenko, S. V., Aharkova, O. V. (2018) Orhanizatsiia obliku protsesu realizatsii hotovoi produktsii [Organization of accounting of the finished product sales process]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*. # 24. P. 36-42 [in Ukrainian].
6. Derii V. A. (2013) Vytraty na zbut u systemi obliku y analizu nevyrobnychykh vytrat [Sales costs in the system of accounting and analysis of non-production costs]. *Oblik i finansy – Accounting and Finance*. 2013. # 4 (62). P. 20-23. [in Ukrainian].
7. Yancheva, L. M., Shtal, T. V., Ilchenko, M. O. (2012) Metodychni pidkhydy do orhanizatsii bukhhalterskoho obliku vytrat vyrobnytstva ta obihu na pidpryemstvakh restorannoho hospodarstva [Methodical approaches to the organization of accounting of production costs and turnover at restaurant enterprises]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh – Economic strategy and prospects of development of trade and services*. Iss. 2 (16). P. 11-17 [in Ukrainian].
8. Kotler, F. (2005) *Osnovy marketynha. Kratkyi kurs*. [Fundamentals of marketing. Short course]; trans. from English M.: Williams, 2005. 656 p. [in Russian].
9. Komelina, O. V., Hamanko, R. S. (2017) Lohistychnе upravlinnia zbutovoiu diialnistiu pidpryemstva: kontseptualnyi pidkhid [Logistic management of enterprise marketing activity: a conceptual approach]. *Ekonomika ta suspilstvo. Mukachivskyi derzhavnyi universytet – Economy and society. Mukachevo State University*. # 13. P. 518-524 [in Ukrainian].

10. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy [accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine]. 16.07.1999. N 996-XIV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian].
11. Pro reklamu: Zakon Ukrainy [On Advertising: Law of Ukraine]. 03.07.96. N 271/96-VR. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/270/96-VR>. [in Ukrainian].
12. Marketynh-miks. Material z Vikipedii – vilnoi entsyklopedii [Marketing mix. From Wikipedia, the free encyclopedia]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркетинг-мікс> [in Ukrainian].
13. Podmeshalska, Yu.V., Stepanenko, V.A. (2018) Oblik vytrat na zbut [Accounting for sales costs]. Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience. # 24. P. 31-35 [in Ukrainian].
14. Grakovsky, Y. Vytraty na marketynh: bukhhalterskyi ta podatkovyi oblik [Marketing costs: accounting and tax accounting]. Retrieved from <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/3306?issue=83>. [in Ukrainian].
15. Nazarova, K., Misyuk, V. (2017) Oblik vytrat na marketynhovi komunikatsii pidpriemstva [Accounting of expenses for marketing communications of the enterprise]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the national university of trade and economics. # 5. P. 129-140 [in Ukrainian].
16. Koriahin, M. V., Plotnichenko, I. B. Operatsiini vytraty pidpriemstv elektronnoi komertsii: klasyfikatsiia ta oblik [Operating costs of e-commerce enterprises: classification and accounting]. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29454/1/50-162-164.pdf>. [in Ukrainian].
17. Muravskyi, V. V. (2012) Oblik i analiz rukhu tovariv z vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii [Accounting and analysis of the movement of goods using information technology]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.09 – accounting, analysis and audit (by type of economic activity); Tsent. spilka spozhyv. t-v Ukrainy, Lviv. komerts. akad. L. 21 p. [in Ukrainian].

Статтю отримано 11 лютого 2020 р.
Article received February 11, 2020.

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.88

JEL classification: A11, C93, H84, I32

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.213>

Оксана ШИМАНСЬКА,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
E-mail: oksanapetrivna70@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0084-3799

РАДИКАЛЬНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ БІДНОСТІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ А. БАНЕРДЖІ, Е. ДЮФЛО, М. КРЕМЕРА (Нобелівська премія з економіки 2019 року)

Шиманська О. Радикальне переосмислення економіки бідності в дослідженнях А. Банерджі, Е. Дюфло, М. Кремера (Нобелівська премія з економіки 2019 року). *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 1. С. 213–225. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.213>

Shymanska O. Radykalne pereosmyslennia ekonomiky bidnosti v doslidzhenniakh A. Banerdzhi, E. Diuflo, M. Kremera (Nobelivska premiia z ekonomiky 2019 roky). [Radical rethinking of the economics of poverty in research by A. Banerjee, E. Duflo, M. Kremer (2019 Nobel Prize in Economic Sciences)]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 1. P. 213–225. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.01.213>

Анотація

Вступ. Дослідження, проведені лауреатами Нобелівської премії з економіки 2019 р. Абхіджит Банерджі, Естер Дюфло та Майклом Кремером упродовж п'ятнадцяти років у десятках країн на п'яти континентах, дали змогу радикально переосмислити природу бідності, яка доволі часто стає результатом ірраціональної поведінки людей, що формує основу їхнього вибору. Погляди вчених на той чи інший факт, перспективи заходів боротьби з бідністю, дають можливість по-новому переосмислити окреслену проблему, яка здебільшого ґрунтується, за висновками

© Оксана Шиманська, 2020.

вчених, на поведінкових імпульсах людей та неоднорідності умов, за яких вони виникають.

Мета дослідження. Обґрунтувати новий підхід до боротьби з бідністю, відображений у дослідженнях А. Банерджі, Е. Дюфло та М. Кремера – лауреатів Нобелівської премії з економіки 2019 р.

Методи. У ході дослідження використовувались загальнонаукові методи пізнання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, а також емпіричні методи дослідження, які найбільшою мірою сприяли можливості виявлення специфіки наукового доробку Нобелівських лауреатів з економіки 2019 р. у сфері вирішення проблем глобальної бідності.

Результати. Ознайомлення з працями А. Банерджі, Е. Дюфло та М. Кремера переконують, що ефективність заходів, спрямованих на подолання бідності, залежить насамперед від глибини аналізу ситуації, виокремлення конкретних складових проблеми (доступність продуктів харчування, питної води, медичних, фінансових послуг) та пошуком способів їх вирішення, які б уможливили досягнення максимального сукупного ефекту. «Польові експерименти», які використовувались вченими під час досліджень, виявились найбільш адекватним методом вирішення проблем бідності.

Перспективи. Економічні заходи, які пропонуються Нобелівськими лауреатами задля подолання бідності (на прикладі найбідніших країн) загалом, переконують у необхідності їх подальшого вдосконалення із урахуванням специфіки країни та чинників, які зумовлюють виникнення досліджуваної проблеми.

Ключові слова: економіка бідності; «польовий експеримент», рандомізовані контрольні дослідження, «пастки бідності»; імунізація; вакцинація; шкільна освіта; мікрокредитування.

Формул: 0, рис.: 4, табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract

Oksana SHYMANSKA

RADICAL RETHINKING OF THE ECONOMICS OF POVERTY IN RESEARCH BY A. BANERJEE, E. DUFLO, M. KREMER (2019 Nobel Prize in Economic Sciences)

Introduction. Research conducted by Nobel Prize winners in 2019 Abkhazit Banerjee, Esther Duflo and Michael Kremer over fifteen years in dozens of countries across five continents have made it possible to radically rethink the poverty-ridden, which often results from the irrational behavior of people that forms the basis of their choice. Scientists' views on this or that fact, prospects for measures to combat poverty, make it possible to rethink the problem outlined above, which is largely based on the findings of scientists, behavioral impulses of people and the heterogeneous conditions under which they arise.

Purpose. To substantiate the new approach to poverty reduction, reflected in the research by A. Banerjee, E. Duflo and M. Kremer – 2019 Nobel Prize winners in Economic Sciences.

Methods. During article preparation, common scientific methods of cognition were used: analysis, synthesis, induction, deduction, as well as empirical methods of research,

which most contributed to the possibility of revealing the specificity of 2019 Nobel Prize winners in Economic Sciences in the field of global poverty.

Results. Acquaintance with the works of A. Banerjee, E. Duflo and M. Kremer assure that the effectiveness of measures aimed at poverty reduction depends, first of all, on the depth of the situation analysis, the isolation of specific components of the problem (availability of food, drinking water, medical, financial services) and finding ways to address them to maximize their cumulative effect. «Field experiments» used by scientists in research, have proven to be the most appropriate method of addressing poverty.

Discussion. The economic measures offered by the Nobel Prize winners (for example, the poorest countries) generally convince them of the need for further improvement, taking into account the specificities of the country and the factors that determine the problem.

Keywords: poor economics; «field experiment»; randomized controlled trial; «poverty traps»; immunization; vaccination; school education; microcrediting.

Formulas: 0, fig.: 4, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який демонструє безпрецедентний рівень економічного розвитку, технологій, фінансових ресурсів, неприйнятним є те, що мільйони людей живуть за межею бідності. Зазвичай, остання сприймається як явище, яке охоплює низький дохід та відсутність можливостей для гідного життя. Незважаючи на заходи, до яких вдаються уряди окремих країн і світова спільнота загалом з метою вирішення вказаної проблеми, їх ефективність все ще доволі низька. Це пояснюється, зокрема, незнанням того, у який спосіб можна покращити ситуацію: через надання грошової допомоги бідним країнам з боку світового співтовариства чи запровадження з боку урядів цих країн, зокрема, механізму цільового субсидування, запровадження якого може спричинити посилення корупції або ж викликати до певної міри залежність. Найгірше полягає у неможливості виявлення міри корисності від запровадження тих чи інших заходів у боротьбі з бідністю. З огляду на це в економічній науці виникла необхідність пошуку надійних і кращих підходів у боротьбі з глобальною бідністю, на що й були спрямовані експериментальні дослідження лауреатів Нобелівської премії з економіки 2019 р. Абхіджі Банерджі, Естер Дюфло та Майкла Кремера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нобелівський комітет неодноразово відзначав вагомий внесок вчених, дослідження яких за своєю тематикою були схожими з науковими досягненнями А. Банерджі, Е. Дюфло та М. Кремера. Зокрема, Амартія Кумар Сен [1; 2] у 1998 р. отримав винагороду «за внесок в економічний аналіз добробуту населення», Ангус Дітон [3; 4] – «за аналіз споживання, бідності та добробуту» (2015 р.), а Вернон Сміт [5; 6] – «за затвердження лабораторних експериментів як інструменту емпіричного аналізу в економіці» (2002 р.).

Мета статті полягає у відображенні наукового доробку та новизни досліджень Нобелівських лауреатів з економіки 2019 р. (А. Банерджі [7], Е. Дюфло [7] та М. Кремера [8]), які суттєво збагатили спектр практичних інструментів у боротьбі з бідністю.

Виклад основного матеріалу. Премія Ріксбанку Швеції пам'яті Альфреда Нобеля з економіки 2019 р. за «експериментальний підхід у боротьбі з глобальною

бідністю» присуджена подружжю Естер Дюфло і Абхіджі Банерджі – професорам Массачусетського технологічного інституту та Майклу Кремеру – професору з розвитку громад Гарвардського університету. Естер Дюфло – наймолодша (друга жінка після Елінор Остром) нобелівська лауреатка з-поміж усіх, хто отримував нагороду за півстолітнє існування премії.

Особливість дослідження нобелівських лауреатів полягає в ефективному застосуванні ними відносно нового й доволі специфічного для економічної науки методу – «польового експерименту», який передбачає максимальний ступінь наближення досліджень до реальних умов економічного життя, на відміну від більш властивих їй поведінкових експериментів, які проводяться в лабораторних умовах. Окрім цього, незвичною є головна мета використання вищезгаданого методу – мінімізація бідності шляхом підвищення ефективності бюджетних витрат і фінансових інвестицій у країнах, що розвиваються. Зокрема, Е. Дюфло і А. Банерджі, ґрунтуючись на результатах досліджень, проведених на основі «польових» економічних експериментів в країнах Африки та Азії, наводять вражаючі емпіричні дані, які характеризують масштаб проблеми в світі, а також широкий спектр конкретних кейсів задля її вирішення. М. Кремер, розпочавши свої дослідження з вивчення проблеми фінансування освіти в Кенії в середині 1990-х років, згодом поширив їх на сферу охорони здоров'я. Вчений за допомогою експериментальних і обчислювальних методів довів, зокрема, високу чутливість поведінки бідного населення до зміни цін на медичні препарати.

Нобелівські лауреати 2019 р. здобули визнання завдяки напрацюванню конкретних практичних пропозицій у боротьбі з бідністю, які ґрунтуються на використанні міждисциплінарних методів дослідження, поєднуючи поведінкову економіку, «польову» експериментальну економіку і «нову економіку розвитку» (девелопменталізм). Зміна підходів до вивчення проблем бідності з боку вчених зумовлена багатофакторністю причин її виникнення, до яких вони відносять низький рівень доходів, поганий стан доріг та інфраструктури, недоступність та відсутність належної якості освіти, зайнятості, медичних послуг. Тому, на їхню думку, вирішення проблеми бідності на рівні держави є неможливим без ретельного аналізу ситуації і усунення насамперед серйозних перешкод на шляху її подолання.

Світова практика боротьби з бідністю відображається трильйонами доларів, які, зазвичай, спрямовуються на реалізацію різноманітних національних проєктів, програм розвитку, функціонування громадських інститутів тощо. Однак бідність і надалі все ще є актуальною проблемою для багатьох країн. Дослідження А. Банерджі, Е. Дюфло та М. Кремера не мають забезпечити світову спільноту єдино правильними рецептами щодо глобального її викорінення. Навпаки, вчені доволі скептично ставляться до можливостей глобального досягнення цілей розвитку тисячоліття, ратифікованих Генеральною Асамблеєю ООН ще у вересні 2000 р., зокрема в аспекті масштабного подолання бідності та голоду, масового залучення дітей до отримання початкової освіти, сприяння гендерній рівності та розширенню прав жінок, максимального скорочення дитячої смертності, значного покращення материнського здоров'я, посилення боротьби з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями, забезпечення сталого розвитку, формування глобального партнерства заради розвитку [9, с. 14], а також щодо реалізації масштабних програм. На думку вчених, це

зовсім не те, чого дійсно потребують бідні, оскільки їх мотивація у прийнятті рішень кардинально відрізняється від мотивації тих, хто намагається їм допомогти. Бідна людина не спроможна мислити, зважаючи на глобальні цілі і віддалені програми, оскільки змушена вирішувати щоденні проблеми, спрямовані на виживання.

На думку, зокрема А. Банерджі та Е. Дюффо, кошти необхідно витратити не на «боротьбу з бідністю», а на чітко вимірювані, порівняно короткострокові, прозорі і зрозумілі цілі. Тобто певна грошова сума, надана конкретній людині на лікування конкретної хвороби в конкретній клініці, здатна набагато більше вплинути на статистику зниження смертності, аніж національний проєкт у сфері охорони здоров'я. Або ж набагато ефективніше у найбідніших країнах надавати кошти всім, хто має бажання оплатити щеплення, аніж організувати всеохопну безкоштовну вакцинацію. Такий підхід виглядає доволі радикальним, як зрештою й одна з головних праць А. Банерджі та Е. Дюффо – «Poor economics. A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty» [7]. Основна мета цієї роботи, контент якої ґрунтується на мікроекономічній теорії у поєднанні з тестуванням гіпотез, – відобразити, яким чином рандомізовані контрольні опитування здатні здійснювати вагомий вплив та забезпечувати корисний ефект у ході з'ясування ролі конкретних інструментів втручання в життя бідних задля його покращення.

На відміну від інших досліджень з цієї проблеми, «Економіка бідності» А. Банерджі та Е. Дюффо [9] не намагається відповісти на глобальні питання, зокрема: «У чому головна причина бідності? Чи іноземна допомога позначається позитивним ефектом для бідних?». Натомість, вчені пропонують способи вирішення конкретних питань, а саме: «У яких випадках безпосередньо працює допомога? Чому бідні люди споживають неякісну їжу та недостатню її кількість навіть тоді, коли вони можуть дозволити собі споживати краще? Чому бідні не культивують у своїй поведінці практику застосування дешевих звичок щодо власного оздоровлення? Чи є бідні менш освіченими внаслідок того, що живуть у районах, де немає шкіл, чи тому, що батьки прийняли рішення позбавити власних дітей можливості їх відвідувати? Як зміна деяких організаційних підходів може зробити демократію більш ефективною для бідних?» Дослідження А. Банерджі та Е. Дюффо умовно містять дві частини – «приватне життя» та «інституції». Перша з них торкається факторів, які живлять бідність на рівні домогосподарств, інша – акцентує увагу на «провалах ринку», які обмежують можливості бідних брати позички, вкладати кошти у програми страхування та заощаджувати [9].

Один з основних аспектів дослідження відображає спроби вирішення дискусійної проблеми існування / відсутності «пасток бідності», причин потрапляння у них (за умови їх наявності), внаслідок чого бідні можуть залишатися ними упродовж поколінь. На рівні домогосподарств однією з типових «пасток бідності», описаної економікою розвитку, є та, яка ґрунтується на такій гіпотезі: бідні люди не можуть дозволити собі купувати достатню кількість продуктів харчування задля забезпечення належної продуктивності, яка відтак негативно позначається на величині заробітку, необхідного для придбання достатньої кількості калорій. Це водночас створює цикл недоїдання та бідності [9, с. 33]. Однак А. Банерджі та Е. Дюффо у своїх дослідженнях доводять, що, за винятком надзвичайних обставин (стихійних лих, природніх катаклізмів), немає жодних підстав стверджувати про достеменну наявність «пастки бідності», викликаной

«феноменом харчування»: навіть найбідніші домогосподарства потенційно могли б придбати більше їжі (особливо більше поживних речовин), однак не роблять цього, що слугує підтвердженням ірраціональності їх поведінки. Однак загроза потрапляння у вищезазначену «пастку бідності» існує для дітей з бідних родин. Діти, у т. ч. ненароджені, не беруть участі у прийнятті рішень щодо структури споживання сім'ї. Якщо діти не доотримують продуктів харчування у перші роки життя, їх пізнавальні здібності та продуктивність можуть назавжди погіршитись, що зумовлює потрапляння у так звану «міжчасову пастку бідності».

А. Банерджі та Е. Дюфло, зокрема, констатують, що бідні сім'ї можуть запобігти потраплянню до «пасток бідності», пов'язаних зі здоров'ям, інвестуючи в дешеві (або навіть безкоштовні) заходи: наприклад, споживаючи йод під час вагітності, додаючи хлор у воду, дбаючи про щеплення дітей або використовуючи москітні сітки для запобігання малярії. І все ж бідні сім'ї часто не вдаються до таких дій. Така ірраціональна поведінка спершу спантеличила вчених, однак згодом вони знайшли їй належне обґрунтування: бідні батьки можуть бути недосконалими агентами у прийнятті правильних рішень з інших причин, аніж доступність використання тих чи інших заходів, а саме: через відсутність інформації, слабкі переконання та зволікання у діях [9, с. 68].

Вчені доводять, що внаслідок впливу зовнішніх факторів (наприклад, поширення інфекційних захворювань, наявність різних бар'єрів в отриманні освіти) та проблем в агентських діях (наприклад, те, що діти не вирішують, як їм харчуватися), інвестувати в ресурси, які здатна забезпечити держава задля покращення життя бідних, не лише морально, а й економічно виправдано навіть тоді, коли останні не є пріоритетними для них. У наукових пошуках вчених багато прикладів того, як рандомізовані дослідження проливають світло на види публічних втручань, які «спрацьовують» (або «не спрацьовують») з найменшими витратами.

Одними з головних завдань у подоланні бідності вчені вбачають максимальне спрощення можливостей доступу до покращеного харчування, отримання профілактичної медичної допомоги та шкільної освіти. Важелі, які можуть позитивно вплинути на вирішення цих завдань, охоплюють надання безкоштовної профілактичної медичної допомоги або навіть винагороди домогосподарствам за користування певними видами послуг (встановлення дозаторів хлору поруч із джерелами води; винагорода батькам за щеплення дітей; безкоштовні ліки для школярів з метою проведення дегельмінтизації; інвестиції у інфраструктуру водовідведення та каналізації). Такі втручання матимуть вагому індивідуальну та соціальну віддачу.

Е. Дюфло та А. Банерджі наголошують на наявності доволі дрібних (порівнянно з глобальними), однак вкрай важливих завдань, вирішення яких може позитивно вплинути на подолання проблем бідності. Зокрема, вакцинація, як одне з них, репрезентує найдешевший спосіб порятунку життя дитини. Міжнародна асоціація з розширення використання імунізації і Фонд Гейтса зібрали чимало коштів на її проведення. Незважаючи на те, що країни, що розвиваються, також докладають чимало зусиль у цьому напрямку, щороку належної імунізації не отримують близько 25 млн дітей [10]. Від малярії щорічно у світі помирає 881 тис. осіб, більшість з яких проживає в країнах Африки, Південніше від Сахари (91%), причому левову їх частку

становлять діти у віці до 5 років (85%) [10]. Малярія є основною причиною їхньої смертності. Одним із ефективних засобів захисту від цього смертельно небезпечного захворювання є дешеві протимоскітні сітки, які не лише захищають людей, які їх використовують, а й мають протизаражувальні властивості: якщо частина громади ними користується, то інша отримує переваги внаслідок нерозповсюдження інфекції. Однак лише чверть дітей, які перебувають в зоні ризику, спить під протимоскітними сітками. Враховуючи загрозливий масштаб проблеми, суспільство, на думку Е. Дюфло, повинно приймати рішення щодо того, які заходи потрібно запроваджувати задля її вирішення: субсидувати закупівлю протимоскітних сіток, сприяти їх безкоштовному поширенню або ж платити людям, які їх використовують. Якщо роздавати сітки безкоштовно, виникає ризик зниження їхньої цінності для споживача та, у підсумку, уникнення використання або використання не за призначенням (як риболовних сіток). Виникає не лише проблема вибору з-поміж альтернативних способів вирішення проблеми, а й пересвідчення в тому, який із них найбільш ефективний, оскільки здорове суспільство – значно продуктивніше, а відтак здатне працювати краще та отримувати більший дохід.

На початку проведення «польових експериментів» в районі Удайпур, Раджастан (Індія), за даними Е. Дюфло, лише близько 1% дітей пройшли повну імунізацію [10]. Парадокс полягав у тому, що необхідна вакцина для проведення процедури була в наявності, причому вакцинація відбувалась безкоштовно. У підсумку сільські медпункти виявились порожніми, а лікарні навпаки – переповненими. Частково проблема крилась у поширенні різноманітних упереджень, які перешкоджали формуванню довіри до імунізації. Окрім цього, значна віддаленість місця проживання родини (багато кілометрів) від місць проведення щеплень перешкождала прийняттю потрібного рішення. І врешті, внаслідок того, що медичний пункт часто виявлявся зачиненим, візити до нього постійно відкладались у часі, доки не було занадто пізно. Ці причини стали поштовхом для науковців щодо пошуку способів вирішення проблеми. Для проведення «польового експерименту» Е. Дюфло та А. Банерджі обрали 134 селища вищезазначеної місцевості, які були розділені на три групи: I – контрольні (в яких нічого не змінювалося); II – села з таборами для щомісячного проведення вакцинації задля забезпечення повної імунізації; III – села з таборами для проведення імунізації та із застосуванням додаткового заохочення матерів (отримання 1 кг сочевиці). Вихідні умови, які були у всіх селах однаковими, становили родзинку випадкового вибору. Згодом, з появою табору для проведення імунізації відсоток вакцинованих дітей збільшився з 6 до 17% (результат повної вакцинації). На переконання Е. Дюфло, це доволі позитивний показник, який демонструє зміни на краще. У випадку третьої групи сіл відсоток повністю вакцинованих дітей зріс до 38% (рис. 1).

Цей експеримент дав змогу зробити такий висновок: спрощення процедури імунізації (налагодження роботи відповідних таборів) і мотивація до її проходження (1 кг сочевиці) збільшила відсоток вакцинованих дітей у 6 разів. Можливо, такий висновок викличе певний скепсис на кшталт того, що неможливо постійно мотивувати людей до дії, однак Е. Дюфло схильна заперечити його: дешевше мотивувати людей, аніж не робити цього. Тобто оплата послуг лікарів по догляду за хворими в рази

перевищуватиме вартість вакцинації, навіть у разі понесених витрат, пов'язаних з мотивацією.

Рис. 1. Динаміка поведінки домогосподарств у бідних країнах в контексті проведених заходів імунізації дітей

Джерело: наведено за [10].

У випадку з протимоскітними сітками також був проведений «польовий експеримент», мета якого полягала у пошуку відповіді на запитання: «Чи роздавати протимоскітні сітки безкоштовно, чи змушувати людей їх купувати?». Відповідь на це запитання залежить від відповіді на три інших простіших. По-перше, якщо люди будуть змушені заплатити за сітку, чи будуть вони купувати її? По-друге, якщо роздати сітки безкоштовно, чи будуть люди їх використовувати? По-третє, чи будуть люди купувати протимоскітні сітки в майбутньому, якщо наразі отримають їх безкоштовно? Третє запитання – вкрай важливе, оскільки у разі звикання людей до «подарунків» розповсюдження безкоштовних протимоскітних сіток може призвести до руйнування ринків збуту. Звісно, це запитання, породжуючи багато емоційних і сповнених агресивної риторики дискусій, швидше за все, на думку Е. Дюфло, знаходиться в ідеологічній площині, аніж у практичній. «Польовий експеримент» з протимоскітними сітками, зокрема, був проведений у Кенії. Серед мешканців цієї країни розповсюджувались ваучери, які надавали знижку на їх придбання в місцевій аптеці. У деяких випадках остання сягала 100%, в інших – 20%, у третіх – 50% і т. д. [10]. Результат експерименту виявився доволі очевидним: у випадку, коли людям доводилося платити за сітки, кількість тих, хто їх купував, знижувалася. Навіть за умови часткового субсидування (3 дол. не відображали повної вартості сітки) виявилось, що лише у 20% осіб є протимоскітні сітки (рис. 2). У підсумку, втрата імунітету негативно позначається на здоров'ї людини та її працездатності.

Рис. 2. Поведінка домогосподарств у бідних країнах у боротьбі з малярією
Джерело. Наведено за [10].

Щодо використання протимоскітних сіток позитивним виявилось те, що, незважаючи на спосіб їх отримання (безкоштовно чи за оплату), люди все ж використовуватимуть їх (рис. 3). Задля вивчення довгострокової поведінкової стратегії з використання протимоскітних сіток людям, які спершу отримували їх безкоштовно, рік потому було запропоновано придбати їх за 2 дол. В ході експерименту виявилось, що ті, хто раніше отримував протимоскітні сітки безкоштовно, з більшим відсотком вірогідності погоджувались купувати їх, на відміну від тих, хто ніколи раніше не отримував безкоштовних сіток. Тобто люди звикають не до «подарунка», а власне до його використання. З огляду на це Е. Дюффо наголошує на важливості формування та поширення довіри до людей.

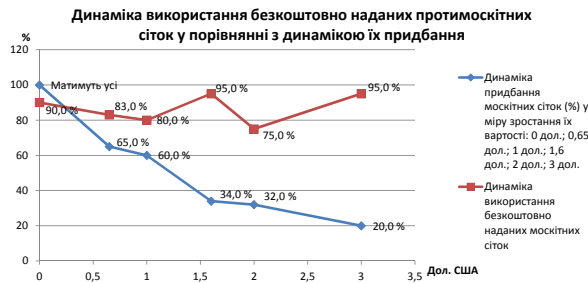

Рис. 3. Поведінка домогосподарств у бідних країнах щодо використання протимоскітних сіток у боротьбі з малярією

Джерело: наведено за [10].

У своїх дослідженнях вчені зосереджували увагу також на проблемах отримання дітьми шкільної освіти, вдаючись знову ж таки до проведення «польових експериментів» з метою з'ясування низки запитань: Чи варто дітям навчатися? Як краще організувати навчання? Чи наймати більше вчителів? Чи варто будувати більше шкіл? Чи забезпечувати дітей шкільними сніданками? У ХХ ст. рандомізовані контрольні дослідження (РКД) привели до революційних змін у медицині, що дало змогу відрізнити ліки, які допомагають, від тих, які не приносять користі. Такий самий метод, на думку Е. Дюффо, можна застосувати у сфері соціальної політики.

Підхід до «тестування» соціальних інновацій із використанням точних наукових методів за аналогією до тестування лікарських препаратів дає змогу усунути елемент випадковості у процесі прийняття рішень, забезпечуючи знання про те що працює, а що не працює і чому. Реалізація стратегії залучення дітей до навчання у школі може відбуватися у різний спосіб. Держава може оплатити пошиття шкільної форми, відмінити плату за навчання, облаштувати туалетні кімнати тощо. До певної міри спрацьовує думка, що усі ці заходи здатні забезпечити позитивний ефект. Але, чи достатньо цього? Чи варто покладатися на інтуїцію? Як відомо, у бізнесі такий підхід не спрацьовує. Е. Дюффо наводить приклад: до початку Промислової революції вантажні перевезення у Британії здійснювалися наземно за допомогою підвод, запряжених кіньми. Після будівництва каналів тією самою підводою стало можливим перевозити в 10 разів більше вантажів. У цьому контексті логічним, на думку Е. Дюффо, є запитання – чи варто було продовжувати перевозити вантажі старим способом, якщо

вантажоперевезення сягнули технологічно вищої стадії розвитку? Звісно ні, оскільки за таких умов жодна Промислова революція не відбулася б. У сфері розвитку технологій людство витрачає величезну кількість часу, експериментуючи, намагаючись віднайти найдешевший спосіб виробництва. Саме таким чином Е. Дюфло пропонує здійснювати пошук відповідей на прості запитання у сфері соціальної політики.

На рис. 4 відображені наслідки впливу різних форм використання коштів на зміну кількості додаткових років навчання у школі в бідних країнах.

Рис. 4. Додаткова кількість років навчання у школі в бідних країнах у розрізі форм використання коштів

Джерело: наведено за [10].

За результатами експерименту вченими виявлено, що у випадку традиційних форм використання коштів (залучення додаткової кількості вчителів, забезпечення шкільними сніданками, шкільною формою, стипендіями) кожні 100 дол. витрат забезпечують від 1 до 3-х додаткових років навчання у школі. Підкуп батьків демонструє непереконливі результати, хоча б з огляду на те, що школу відвідує надто багато дітей, відтак на нього доведеться витратити багато грошей. Незважаючи на те, що батьки у багатодітних родинах (здебільшого, останні є такими у бідних країнах) надають перевагу навчанню у школі більш розумної та вмотивованої дитини, що зумовлено витратами на здобуття освіти та переконаннями у її необов'язковості для інших дітей [9, с. 91]. А. Банерджі та Е. Дюфло доводять помилковість таких рішень батьків, оскільки кожен рік навчання дитини у майбутньому позначається збільшенням прибутку за умов отримання кращої роботи [9, с. 107]. Як видно з рис. 4, найкращі результати (40 додаткових років навчання) забезпечує надання інформації (розповідь про користь освіти). А там, де є гельмінти, кишкові паразити, Е. Дюфло закликає лікувати від них дітей, що уможливить отримання на кожних 100 дол. майже 30 додаткових років навчання (рис. 4). Усі ці висновки не є інтуїтивними, все це програми, які забезпечують корисний ефект. Професор М. Кремер з-поміж іншого довів, що дитина з бідної родини потребує не безкоштовної освіти, а грошей на оплату послуг репетитора чи вчителя. У такому разі рівень мотивації до навчання і відповідальність за його результати зростають як у школяра, так і в його батьків.

Дослідження А. Банерджі та Е. Дюфло підтверджують, що доволі ефективним способом у боротьбі з бідністю також є мікrokредитування, яке може допомогти малому бізнесу вижити і зазвичай залишається для мільйонів бідних у світі єдиним джерелом отримання засобів до існування в майбутньому. Однак водночас науковці

наголошують, що мікрокредитування не є панацеєю, яка «прокладає шлях до масового виходу з бідності» [9, с. 234].

Вагома увага у дослідженнях вчених приділена ролі жінок та факторів, які впливають на їхню освіту, здоров'я, доступ до ринків, рівень доходів та розширення можливостей. Один із аспектів вивчення проблеми зосереджений на використанні протизаплідних засобів у випадку, коли бажаний розмір сім'ї відрізняється з точки зору чоловіка та дружини. Дослідження цього питання, зокрема у Замбії, продемонструвало, що у разі індивідуальної видачі жінкам ваучерів, які гарантують вільний та негайний доступ до контрацепції, вони на 23% частіше відвідували медсестру з питань планування сім'ї, аніж коли ваучери надавались у присутності чоловіків. Батьківські уподобання щодо статі майбутньої дитини можуть також впливати на права жінок щодо продовження роду. «Бідна економіка» [9] наводить докази того, що такі фактори, як придане за наречену або потенційна нездатність жінок підтримувати себе через відсутність можливостей вільного використання сімейного бюджету після одруження, впливають на переваги щодо статевого складу дітей.

Дискримінація за статевим принципом простежується в бідних країнах і в інших виявах. Зокрема, результати панельних досліджень, проведених у сільській місцевості Буркіна-Фасо, підтвердили, що для обробки земельних ділянок, який здійснюється жінками, систематично виділяється менше добрив, на них застосовується менше чоловічої та більше дитячої праці. За висновками вчених, у разі рівномірного розподілу ресурсів сім'ї могли б збільшити обсяги власного виробництва на 6%, не витрачаючи додаткових коштів. Однак такий перерозподіл не простежувався. Як доводять А. Банерджі та Е. Дюфло у своїх дослідженнях, домінування чоловіків над жінками вирішально впливає на устрій бідних домогосподарств.

Висновки та перспективи. Нобелівські лауреати з економіки 2019 р. своїми працями доводять, що ефективність заходів щодо подолання бідності серед населення в країнах з низьким рівнем доходів визначається насамперед глибиною аналізу ситуації, декомпозицією загальних проблем на конкретні складові (доступність продуктів харчування, питної води, медичних, фінансових послуг) та пошуком такого способу вирішення кожної з них, який би уможливив забезпечення максимального сукупного ефекту.

«Польові експерименти» Е. Дюфло, А. Банерджі та М. Кремера виявились найбільш адекватним методом щодо вирішення проблем бідності на основі фактів, а не безпідставних висновків, зокрема в аспекті оптимізації бюджетних витрат. Вчені також виявили, що в бідних країнах на успішність учнів краще впливають програми із залучення вчителів-асистентів для підтримки школярів з особливими потребами. Адаптація навчальних програм шляхом таргетування до потреб слабких учнів, а також інформаційні кампанії з просування освіти і профілактики дитячих захворювань виявились більш ефективними, ніж надання безкоштовних підручників, організація харчування або навіть підвищення заробітної плати вчителям.

Вчені своїми дослідженнями довели, що бідні, приймаючи економічні рішення і здійснюючи вибір, до певної міри здатні демонструвати поведінку раціональних агентів, вміють зіставляти вигоди та ризики, оцінювати перспективи своїх дій. Однак раціональні дії людини, яка вимушена існувати на долар на день, відрізняються

від раціональної поведінки людини, яка може витратити сотні. Бути бідним, за афористичним висловом Е. Дюфло, це все одно, що «бути змушеним приймати рішення щодо слів, написаних дрібним шрифтом, коли ти не здатний прочитати навіть великий шрифт».

Упродовж останніх 20 років запропоновані вченими методи експериментальних досліджень набули значного розвитку, помітно збагативши досягнення вчених-девелопменталістів, предметом дослідження яких є проблеми країн, що розвиваються. Запропоновані А. Банерджі, Е. Дюфло та М. Кремером підходи уможливили здійснення точного аналізу наслідків державної політики та запровадження донорських програм з боку недержавних благодійних фондів. Тоді як А. Банерджі та Е. Дюфло розробили системи корекційного навчання для 5 млн індійських школярів, дослідження М. Кремера в 1990-х дали поштовх до більш зваженого вибору напрямів фінансування освіти в Кенії. Правильно розроблений «дизайн» субсидій, спрямованих на профілактику тропічних хвороб, позначився зниженням рівня захворюваності населення та водночас дав змогу мінімізувати обсяги витрат. Висновки вчених переконливо доводять, що рішення у боротьбі з бідністю повинні ґрунтуватися на теоретичних здобутках «поведінкової економіки» або «теорії ігор» у поєднанні з доказами рандомізованих експериментів. Результати досліджень Нобелівських лауреатів створюють своєрідний методологічний каркас для багатьох інших дослідників, громадських організацій та органів державного регулювання задля поширення найдієвіших методів виходу найбідніших країн на вищі рівні економічного розвитку.

Перспективи досліджень. Економічні заходи, які пропонуються Нобелівськими лауреатами задля подолання бідності (на прикладі найбідніших країн) загалом переконують у необхідності їх подальшого вдосконалення із урахуванням специфіки країни та чинників, які зумовлюють виникнення досліджуваної проблеми.

Література

1. Sen A. Development as Freedom. New York : Alfred A. Knopf, 1999. P. 366.
2. Sen A. (2005). Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*. 2005. № 6(2). P. 66–151.
3. Deaton, A., and Dupriez O. Purchasing Power Parity Exchange Rates for the Global Poor. *American Economic Journal: Applied Economics*. 2011. Vol. 3. No. 2. P. 66–137.
4. Deaton A. The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality: Princeton University Press. 2015. P. 376.
5. Smith V. Economics in the Laboratory. *Journal of Economic Perspectives* 8. 1994. No. 1. P. 113–131.
6. Smith V. Theory, Experiment and Economics. *Journal of Economic Perspectives* 3. 1989. No. 1. P. 151–169.
7. Banerjee A., Duflo E. Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. 2011. P. 320.
8. Kremer M. Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. *The Quarterly Journal of Economics (The MIT Press)*. 1993. T. 108 (3). P. 681–716.

9. Банерджі А., Дюфло Е. Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів / пер. з англ. В. Плискін. Київ : Наш формат, 2018. 312 с.
10. Дюфло Э. Социальные эксперименты по преодолению бедности. URL : https://www.ted.com/talks/esther_duflo_social_experiments_to_fight_poverty?language=ru#t-161602.

References

1. Sen, A. (1999). Development as Freedom. New York: Alfred A. Knopf, pp. 366.
2. Sen, A. (2005). Human Rights and Capabilities. Journal of Human Development, 6(2), 66-151. [in English].
3. Deaton, A., and Dupriez O. (2011). Purchasing Power Parity Exchange Rates for the Global Poor. American Economic Journal: Applied Economics. Vol. 3, No.2, 66-137. [in English].
4. Deaton, A. (2015). The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality: Princeton University Press, pp. 376. [in English].
5. Smith, V. (1994). Economics in the Laboratory. Journal of Economic Perspectives 8, No. 1, 113-131. [in English].
6. Smith, V. (1989). Theory, Experiment and Economics. Journal of Economic Perspectives 3, No. 1, 151-169. [in English].
7. Banerjee, A., Duflo E. (2011). Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty, pp. 320. [in English].
8. Kremer, M. (1993). Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. The Quarterly Journal of Economics (The MIT Press). T. 108 (3), 681-716. [in English].
9. Banerdzhi A., Duflo E. Ekonomika bidnosti. Yak zvilnyty svit vid zlydnyv / per. z anhl. V. Plyskin. Kyiv : Nash format, 2018. 312 s. [in Ukrainian].
10. Dyuflo E. Sotsialnyie eksperimentyi po preodoleniyu bednosti. URL : https://www.ted.com/talks/esther_duflo_social_experiments_to_fight_poverty?language=ru#t-161602 (data zvernennya 10.02.2020) [in Russia].

Статтю отримано 21 лютого 2020 р.
Article received February 21, 2020.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

КОНКУРЕНТНА ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ФОРМИ

Головною рушійною силою ринкової економіки виступає конкуренція, однак, підходи до її дослідження та оцінювання на всіх рівнях взаємодії суб'єктів господарювання за останнє десятиріччя зазнали суттєвих змін. Основними їх факторами стали зміна чинників конкуренції та динаміка зовнішнього середовища, формування нових гнучких форм підприємницьких об'єднань на засадах партнерської взаємодії. Враховуючи сучасні умови взаємодії гравців на ринку, теорія конкуренції видозмінюється. Тенденціями розвитку економічного середовища останніх років є глобалізація конкуренції у сфері пропозиції та гомогенізація попиту на певних ринках, розмивання меж окремих галузей та високий рівень інформатизації суспільства.

Конкурентні середовища різних країн та економічних спільнот характеризуються різним рівнем розвитку конкурентних відносин, однак процес інтернаціоналізації конкуренції охоплює всі економіки без виключення. На рівні галузей відбувається їх певного роду злиття, коли чіткі межі окремих сфер зникають та між ними поширюються досвід та практики прийняття рішень. Високий рівень ефективності компаній зараз забезпечується завдяки новаторським підходам до управління, об'єднанню технологій, інтенсивному використанню інформації про конкурентів, споживачів та технології, а відтак у все більшій мірі – за рахунок співпраці та взаємодії між спеціалістами, компаніями, країнами.

Способи взаємодії компаній у сфері конкуренції набувають нових форм та виходять за межі локальних ринків. Ці тенденції характерні як для світової економіки в цілому, так і національної української економіки. Це доводить актуальність дослідження сучасних форм конкурентної взаємодії господарських суб'єктів у вітчизняному бізнес-просторі для забезпечення підвищення їх конкурентоспроможності.

Комплексному висвітленню сучасних форм конкурентної взаємодії та співпраці у конкуренції присвячена колективна монографія **«Сучасні форми конкурентної взаємодії суб'єктів господарювання» за заг. ред. Ж. В. Поплавської** [Сучасні форми конкурентної взаємодії суб'єктів господарювання: монографія / Ж. В. Поплавська, Н. Л. Михальчишин, М. Л. Данилович-Кропивницький, О. В. Гошовська, С. О. Комаринець; за заг. ред. Ж. В. Поплавської. – Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. 201 с.]. Обсяг проблем, що розглядаються у монографії, надзвичайно великий – і з цим пов'язаний інтерес авторів до широкого кола питань навколо типів взаємодії гравців ринку у процесі конкуренції.

Монографія є узагальненим підсумком виконаного спільного дослідження, спрямованого на аналіз проблем конкурентного розвитку суб'єктів господарювання,

системи його регулювання, форм мережевої взаємодії, а також пошук можливостей та оцінок результатів співпраці у сфері конкуренції. Важливість розгляду охоплених проблем не викликає сумніву, оскільки пошук шляхів забезпечення конкурентоспроможності є життєво важливим питанням для окремих компаній і галузей, для розвитку національної економіки України в цілому.

Логічною є структура монографії, яка складається із п'яти взаємозв'язаних розділів, що відображають складові підходу до структурування характеристик та оцінки впливу мережевих взаємодій.

Наукова новизна результатів дослідження забезпечується як формулюванням кола питань, навколо яких воно зосереджено, так і способом їх вирішення. Зокрема, у колективній монографії на основі системного підходу визначено теоретичні та методологічні принципи конкурентної взаємодії різних суб'єктів бізнес-простору. Сутність цієї взаємодії за твердженням авторів книги полягає в діяльності їх управлінських органів із забезпечення найбільш ефективного використання можливостей суб'єктів для отримання вигоди при вирішенні спільних завдань із задоволення потреб суспільства. Детально проаналізовано типи взаємозв'язку конкурентного потенціалу, конкурентних відносин та конкурентного розвитку підприємств, наслідками яких є легальна господарська діяльність, володіння диференційованими конкурентними перевагами. У площині теоретичних розробок авторами проведено ґрунтовний аналіз коопетиції як нової форми розвитку конкурентних відносин, яка поєднує конкурентну і коопераційну складові, є передумовою формування мережевої економіки та дозволяє забезпечити поєднання ресурсів, компетенцій і можливостей фірм.

Більш детально інноваційність авторських підходів можна прослідкувати через розгляд змісту структурних підрозділів монографії.

У центрі уваги першого розділу даного колективного дослідження – концепція та чинники, а також методи регулювання конкурентного розвитку суб'єктів господарювання. Визначено, що для впорядкування ринкових відносин необхідним є державне втручання через формування засад розвитку конкуренції, контролювання дотримання законодавчо визначених вимог та регулювання відхилень у розвитку, у т.ч. конкуренції та конкурентоспроможності. Відповідно формується та реалізується державна політика в сфері конкуренції.

Доволі нетиповим є підхід авторів до розставлення акцентів щодо особливостей регуляторного впливу на конкурентний розвиток учасників ринку з урахуванням детермінантів конкуренції, формування стратегій щодо перспектив розвитку мереж, визначення трансформаційного впливу виникнення мережевих підприємницьких структур на існуючу структуру економіки, а також визначення чинників гнучкості компаній. Сформульовано основні етапи регуляторної політики та детальний опис способів такого впливу. Серед цілей державного регулювання визначено запобігання суттєвому обмеженню конкуренції, протидію монополізації товарних ринків, сприяння конкурентній діяльності суб'єктів не лише на внутрішньому, але й на зовнішньому ринках. Обґрунтовано важливість конкурентного розвитку як для самих компаній, так й економічної системи та суспільства в цілому.

У другому розділі основна увага звернена на висвітлення концепції коопетиції, мотивів та бар'єрів для співпраці конкуруючих гравців ринку. Дослідження побудовано навколо методології побудови стратегій компаній та розвитку мережевої парадигми побудови зрівноваженого бізнесу.

Концепція коопетиції використовується для з'ясування економічних та соціальних наслідків різних форм співпраці організацій. Вигоди, отримані внаслідок коопетиції, є наслідком поєднання впливу конкурентів (ефект конкуренції) та доступу до ресурсів (ефект співпраці).

Третій розділ трактує особливості, економічну сутність, механізми формування та пропонує класифікацію мережевих структур за такими критеріями, як тип економічної діяльності, напрям взаємодії в мережах, ініціатор створення, конфігурації об'єднання, територія присутності мережі й можливості розширення мереж, характер взаємовідносин партнерів та ступінь внутрішньої конкуренції, формалізація взаємин, використання інформаційних технологій та основа взаємодії в мережах; детально описано характеристики мереж, що відповідають даним критеріям. Наведена класифікація має на меті визначення заходів та механізмів побудови ефективної системи управління мережевими структурами.

Авторами запропоновано нові науково-прикладні алгоритми дослідження мережизації бізнес-простору, виявлення причин виникнення мереж, основних параметрів «готовності» до участі в міжорганізаційній мережі для фірми–потенційного учасника.

Досліджено інституційний контекст розвитку мережевих структур, висвітлено роль інтернаціоналізації та глобалізації економіки у розвитку національної моделі підприємницької культури. Особливий інтерес становить підхід авторів до пояснення значення рівня довіри та емпатії в бізнес-середовищі, а також оцінювання економічних вигод від мережевих взаємодій суб'єктів підприємництва.

У четвертому розділі наведено типологію та ґрунтовний опис мережевих ефектів за такими параметрами, як масштаб і характер впливу, спрямованість і складність ефекту, тип охоплення і характер базових взаємозв'язків. Наведено опис властивостей ринків, для яких властиві прояви мережевих ефектів, а також особливості державного регулювання ринкових структур. Окрема увага приділена зовнішнім мережевим ефектам та основним характеристикам мереж, які визначають величину зовнішніх ефектів. Висвітлено такі специфічні види мережевих утворень, як урбаністична та промислова агломерація – їх види та особливості, існуючі моделі щодо ефектів від агломерацій, а також позитивні та негативні впливи мереж.

Здійснено оцінювання характеристик різних стратегічних альтернатив співпраці компаній; проаналізовано основні цілі створення та можливі типи стратегічних об'єднань, в межах яких можуть реалізуватися синергічні ефекти. Встановлено оптимальний шлях утворення об'єднання та етапи його реалізації, сформовано підхід до оцінки синергічних ефектів та врахування впливу випадкових чинників у процесі їх оцінки.

Обґрунтовано економічну ефективність створення мережевих підприємств на основі синергетичної теорії функціонування фірм, гнучкості та конкуренто-партнерської моделі поведінки. Запропоновано прикладні механізми стратегічного планування

підприємств на основі оцінки гнучкості, які сприяють збереженню та примноженню конкурентних переваг, підвищенню конкурентоспроможності підприємств та їх об'єднань у нестабільних середовищах, а також модифіковану модель мережевої взаємодії підприємницьких структур «8I», яка виявляє регіональні та галузеві особливості мережизації. На її основі виділено характеристики, які формують різні типи регіональних бізнес–систем.

Розроблено поетапні методики оцінки ефективності функціонування мережевих об'єднань, зокрема, наведено систему показників ефективності функціонування регіонального кластера. Автори стверджують, що ефекти у мережах стимулюють розвиток інфраструктури, концентрують економічну активність в регіоні, що спричиняє формування агломерацій. Економічну ефективність мережевих підприємницьких структур автори пропонують оцінювати за допомогою виділення складових процесу мережизації та їх кількісної оцінки.

Заключний, п'ятий розділ зосереджено навколо дослідження поняття гнучкості як фактору конкурентоспроможності ринкових гравців. Підкреслено роль гнучкості компаній в сучасних умовах, коли стираються межі ринків та структури галузей, постійно утворюються і змінюються ринкові простори, компанії формують і трансформують галузі.

В рецензованій праці наведений критичний аналіз нового аналітичного інструментарію, який сприяє поєднанню новацій і цінностей, перетворенню меж галузей через максимізацію можливостей і мінімізацію ризиків. Достатньо цікавим і новітнім є порівняння у монографії різноманітних поглядів на виділення різних вимірів гнучкості. Сформовано чотири групи класифікацій гнучкості за спільними класифікаційними критеріями; встановлено, що детермінантами впливу на стратегічну гнучкість компаній є їх розмір, структура, диверсифікація видів діяльності, ресурсозабезпеченість, компетентність управлінських кадрів, корпоративна культура підприємства.

Разом з тим, рецензована праця значно виграла б, якби в ній були запропоновані прикладні аспекти використання розробленого авторами аналітичного інструментарію менеджментом різних типів підприємств та органами публічного управління. Втім, вказане зауваження – це лише орієнтир для перспектив дослідження даної проблематики.

Наведений аналіз та систематизація знань щодо взаємодій ринкових гравців у процесі конкуренції, ефектів таких взаємодій та державного регулювання конкурентних відносин є коректними.

Обраний авторами методологічний підхід та категоріальний апарат відповідають рівню сучасних наукових досліджень і поставленим у роботі задачам. Монографія містить аргументоване обґрунтування теоретичних основ систематизації характеристик типів та факторів утворення мережевих структур і проблеми регулювання конкурентного розвитку ринків. Аналіз наукових підходів та положень, здійснений авторами, засвідчує доцільність використання обраної для дослідження методології.

Загалом, монографія **«Сучасні форми конкурентної взаємодії суб'єктів господарювання»** за редакцією **Ж. В. Поплавської** містить аргументоване

обґрунтування теорії та методології класифікації видів конкурентних взаємодій та мережових ефектів, формування стратегій управління конкурентною поведінкою компаній та розв'язує поставлену наукову проблему підвищення результативності регулювання ринку та прийняття управлінських рішень в нових економічних умовах – коли конкурентні взаємодії набувають незвичних форм та трансформують ринкове середовище, буде корисною для науковців і практиків.

**Професор кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України**

А. Ф. Мельник

ДО ВІДОМА АВТОРІВ «ВІСНИКА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ»

Науковий журнал «Вісник Тернопільського національного економічного університету» виходить чотири рази на рік українською та/або англійською мовами. До друку приймаються статті, які мають наукову і практичну цінність. Терміни подання матеріалів: у 1-ий випуск журналу – до 25 грудня попереднього року, в 2-ий випуск – до 25 березня поточного року, в 3-й випуск – до 25 травня, в 4-й випуск – до 25 вересня.

Для участі у формуванні збірника необхідно подати:

1. Електронний варіант статті українською або англійською мовами, оформлений відповідно до наведених нижче вимог, виконаний у редакторі MS Word.

2. Електронний варіант анотацій українською та англійською мовами 1800-2100 знаків із пробілами.

3. Електронну копію рецензії наукового керівника або іншого фахівця в певній галузі знань, який має науковий ступінь або вчене звання при поданні статей авторами без наукових ступенів.

4. Файл із відомостями про автора (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, поштова адреса, контактні телефони, шифр і назва спеціальності, за якою подається стаття, адреса електронної скриньки).

Подані авторами статті розглядаються лише після подачі повного пакету супровідних документів.

Основні вимоги до підготовки й оформлення матеріалів:

1. Індекс УДК (зліва великими літерами, шрифт – жирний).

Пункти 2, 3, 4, 5 та 6 подаються двома мовами (українською, англійською).

2. Код JEL класифікації (JEL classification codes) (розміщуються під ключовими словами, кількість – від 1 до 5, в одному рядку, через кому, жирним. Наприклад: **JEL classification: C12, C14, C18**).

3. DOI (цей код присвоює редколегія після рекомендації статті до друку).

4. Автор (справа вказується повне ім'я та прізвище автора світлим курсивом, прізвище – великими літерами).

5. Відомості про автора (авторів) українською та англійською мовами (прізвище, ім'я, по батькові у називному відмінку, відомості про науковий ступінь та вчене звання (без скорочень), посада та місце роботи автора (повністю без абревіатур), детальна контактна робоча адреса з поштовим індексом, назва країни, адреса електронної скриньки, ORCID ID).

6. Назва статті (по центру, великими літерами, шрифт – кегель 16).

Бібліографічний опис для цитування на українській та англійській мовах.

7. Анотація українською та англійською мовами курсивом з абзацу; обсягом 1800-2100 знаків із пробілами. В ній необхідно відобразити: вступ, мета і методи дослідження, результати, перспективи. У тексті анотації варто застосовувати значимі слова з тексту статті. Положення, що викладаються, повинні логічно впливати один з іншого. Текст

анотації повинен бути лаконічним і чітким, вільним від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань).

8. Ключові слова (курсивом з абзацу, не менше п'яти слів або словосполучень, виокремлених знаком « ; » (крапка з комою)). Ключові слова не повинні повторювати назву статті.

9. Формули: , рис.: , табл.: , бібл.: . (вказати кількість формул, рисунків, таблиць, бібліографічних джерел).

Formulas: , fig.: , tabl.: , bibl.: . (вказати кількість формул, рисунків, таблиць, бібліографічних джерел).

10. Текст:

- Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: вступ (постановка проблеми); короткий огляд літератури; мета дослідження; основні результати дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок.

- Обсяг статей – від 8 до 18 сторінок тексту формату А4 через 1,5 інтервалу кеглем 14 шрифтом Time New Roman; поля зліва, знизу та зверху – 20 мм, справа – 10 мм.

- Цифровий матеріал оформляється таблицею, яка має порядковий номер (друкується курсивом справа, наприклад, *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею по центру). Ілюстрації також повинні нумеруватися і мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Класифікація податків.).

- Автори відповідають за точність наведених у статті термінів, прізвищ, даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, окрім загальноприйнятих, не допускається.

- Список використаної літератури розміщується після статті під заголовком «Література» українською мовою (відповідно до встановлених вимог Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 (зі змінами і доповненнями)) та «References» англійською (оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA) із зазначенням коду DOI (за його наявності). Наприклад: Deriy, V. A., & Melnychuk, I. V. (2019). Bukhhalterskyi oblik, analiz i audyt v systemi upravlinnia vytratamy na ekonomichnu bezpeku [Accounting, analysis and audit in cost management of economic security]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – The Herald of Ternopil National Economic University*, 2019, Issue 1, 197-208. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2019.01.197> [in Ukrainian]. Кількість джерел не менше 12, нумерація джерел здійснюється в порядку посилання на них.

- Посилання на літературу в тексті подавати у квадратних дужках, наприклад, [5, с. 120; 7, с. 94-95], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою (;).

Обов'язково необхідно вказати, що матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований. Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи статей підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Відхилений оригінал авторові не повертається, лише надсилається рецензія на доопрацювання.

11. Назва статті англійською мовою по центру, великими літерами, шрифт – кегль 16.

**12. Abstract:
Introduction.**

Methods.
Results.
Discussion.
Key words.
Formulas: , fig.: , tabl.: , bibl.: .

13. References.

Після списку літератури на англійській мові (якщо стаття на українській) вказується таке:

Статтю отримано: / Рецензування-1: / Рецензування-2:

/Прийнято до друку:

Article received: / Review-1: / Review-2:

/ Accepted for publication:

В кінці статті автори зазначають: «Матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований».

З метою поліпшення якості статей, що подаються до друку, автори статті, якщо серед них немає докторів наук, подають також відкриту рецензію від наукового керівника (консультанта) або доктора наук за відповідною спеціальністю. Окрім того, редакційна колегія здійснює сліпе рецензування таких статей, що передбачає її право не вказувати авторам статті прізвища, ім'я та по батькові рецензента, а рецензенту не повідомляються прізвища, ім'я та по батькові авторів статті.

Перед відправленням статті до редакції просимо авторів перевірити чи немає у англійського списку літератури «References» вашої статті кирилических знаків. Для перевірки правильності цього списку використайте сайт:

http://invitemsg.com/cyrillic_search.php

Сподіваємося на плідну співпрацю.

Редакційна колегія «Вісника THEU».

46009, м.Тернопіль, вул. Львівська,11 «Тернопільський національний економічний університет», (стаття у «Вісник THEU»). 0352-47-50-76. visnuk.tneu@gmail.com

Журнал включено до «Каталогу видань України».

Передплатний індекс журналу «Вісник Тернопільського національного економічного університету» 23622.

Наукове періодичне видання

**ВІСНИК
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Науковий журнал

*Випуск 1 (95)
січень – березень
2020*

Відповідальний за випуск *З.-М. Задорожний*

Редактори-коректори *І. Калачик*

Комп'ютерна верстка *О. Драбюк*

Дизайн обкладинки *М. Юрків*

*Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат,
цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.
Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів
цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковими.*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Підписано до друку 5.03.2020. Формат 70x100 1/16.
Гарнітура Times і Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 11,7. Умовн.-друк. арк. 12,7.
Тираж 100. Замовлення № P001-03-18.

Віддруковано у ТНЕУ
(Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»)
46009 м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua